www.drpathan.com Page # 1

مضمونن جو تفصيل

مهڙ

فقرو		صفحو
1	ڪاميٽيءَ جي مقرري	1
4	تحقيقات جي حد	2
5	ڪاميٽيءَ جو دستورالعمل	3
10	شڪرگذاري	6

باب پهريون

پس منظر

الف - ڪي رواج ۽ رسمون

فقرو		صفحو
12	آدمشماري ۽ قبيلا	6
15	هاري - فصل ۾ حصيدار	8
16	زراعت ۾ ٻٽئي سرشتو	8
21	ابواب (لوازما)	10
24	هاري ٻول تي هڪ ڪرائيدار	12
25	هاريءَ کي ڪم تي رکندڙ (يعني زميندار) ...	12
26	زميندار ۽ هاريءَ جي وچ ۾ تعلقات	13
32	هاري ۽ سرڪاري عملدارن جا تعلقات	15
33	هاريءَ جون لڏ پلاڻ جون عادتون	15
38	زوريءَ ۽ مفت ۾ پورهيو	17
42	فصلن کي ريڄ ڏيڻ	19

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 2

فقرو		صفحو
٤٣	آباديءَ لاءِ زمين جي وار ڦير ڪرڻ	٢٠
٤٥	ووٽ ڏيڻ جا حق	٢٢
	ب - ڪي اقتصادي حالتون	
٤٦	رهڪيءَ جون حالتون	٢٢
٥٠	هاريءَ جي زندگيءَ جو نمونو	٢٥
٥٧	آمدنيءَ جا وڌيڪ ذريعا	٢٧
٥٩	هاريءَ جي آمدني ۽ قرضداري	٢٨
٦٦	هاريءَ جون خاميون	٣١
	ج - زمين جي قبضيداريءَ جي سرشتي بابت ڪي حالتون	
٧١	ائنڊ روينيو سرشتو	٣٣
٧٧	زميندار	٣٦
٧٩	جاگيردار	٣٧
٨٢	مخادم	٣٨
٨٥	موروثي هاري	٣٩
٨٦	پٽيدار (مقاطعدار)	٤٠
٨٧	هارپ جون ڪٽتون	٤١
٩١	غير حاضر زميندار	٤٢
٩٣	انڪمبرڊ اسٽيٽس ۽ ڪورٽ آف وارڊس	٤٣
	د - ڳوٺاڻا سڌارا سهنج	
٩٦	ترقي پسند زميندار	٤٥
١٠٠	ڳوٺاڻيون هاري ڪاميٽيون	٤٧

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 3

صفحو				فقرو
٤٧	...	...	فند ڪڻي ڪرڻ جا ذريعا	١٠١
٤٨	...	...	گوناڳون مڪن سهنجن جا ڪي قسم	١٠٣
٥٢	...	...	زميندار جو وڏيڪ مددي خرچ	١١٧

باب ٻيو

زميداري ٻٽئي سرشتي ۾ سڌارا

٥٤	...	...	الف هارين جا اهنج ايذاءُ	١٢١ـ
٦٠	...	... ...	نقد ڪرايو	١٣٠
			ب ـ ٻٽئيءَ جي دستورن کي ڪڍهن قاعدي	١٣٣ـ
٦١	...	... ...	پٽاند ۽ هلائڻ	
			ڀاڱو (الف) ـ ٻٽئيءَ تي آبادي ۽ فصل جي ورهاڱي	١٣٨
٦٣	...	... ...	بابت قانون	
٧٢			ڀاڱو (ب) ـ ڪرائي تي هارپ جي قبوليتن بابت قانون	١٦٠
٧٦	...		ڀاڱو (ج) ـ هاريءَ جي حساب ڪتاب بابت قانون	١٦٧
			ڀاڱو (د) ـ قنٽين جي فصل مان هاريءَ جي قرض وصول	١٩١
٨٦	...	... ...	ڪرڻ بابت قانون	
			ڀاڱو (هه) ـ قنٽين ڪانسواءِ ٻين فصلن مان هاريءَ جي قرضن	١٩٩
٩١	...	... ...	جي وصوليءَ بابت قانون	
٩٣	...		ڀاڱو (و) ـ هارپ جي ختم ٿيڻ بابت قانون	٢٠٥
			ڀاڱو (ز) ـ زمين جي قبضيدار بدلجڻ تي هارپ	٢١٣
٩٩	...	... ...	جي حقن بابت قانون	
			ڀاڱو (ح) ـ قرض چڪائڻ ڏاڍارن هارين جي ٻاجهي	٢١٥
١٠١	...	... ...	وجهڻ بابت قانون	

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 4

فقرو ... صفحو

٢١٨ پاڳو (ط) — سڙائون ١٠٢
٢١٩ پاڳو (ي) — تڪرارن جو فيصلو ڪرڻ. هاري ٽربيونل ... ١٠٢
٢٢٣ پاڳو (ڪ) — رٿيل قانون بابت عام سفارشون ... ١٠٦
٢٢٩ ج — هارپ بابت قانون سازي ١٠٨
٢٣١ سنڌ ٽيننسي ليجسليشن ڪاميٽي (١٩٤٥) جي رپورٽ ١١٠
٢٣٧ هارپ جي دائمي حقن ڏيڻ تي اعتراض ١١٣
٢٣٩ قبضيدارن جون ايراضيون ١١٥
٢٤٣ پائليٽ رٿن ۽ اقتصادي پرتال جي ضرورت ... ١١٨
٢٤٩ د — هارپ جي رٿيل حقن ڏيڻ جو أئڪٽ ... ١٢٠
٢٥٠ هه — نتيجو ١٢٠

باب ٽيون

سرڪاري ڪاتن جون مشغوليون

٢٥١ تمهيدي ١٢١
٢٥٣ الف — زرعي ڪاتو ١٢٣
٢٥٤ سداريل ٻج ١٢٣
٢٥٦ سداريل چوپايو مال ١٢٥
٢٦١ مشينن ذريعي فصل ڪرڻ ١٢٧
٢٦٣ زرعي انجنيري ١٢٨
٢٦٥ ب — جانورن جي اسپتالن جو ڪاتو ١٣٠
٢٦٨ جانورن جي اسپتالن ۾ ڪم ڪندڙ ماڻهن کي
تربيت ڏيڻ گهرجي ١٣١

Gül Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 5

فقرو		صفحو
٢٦٩	زرعي ۽ ويٽرنري کاتن جي نئين سر انتظامي تنظيم	١٣١
٢٧١	ج – ڳوٺاڻي اوڌر ۽ قرض	١٣٢
٢٧٦	د – ڳوٺاڻي تعليم	١٣٥
٢٨٠	ٻارن جي تعليم	١٣٨
٢٨٠	علم حاصل ڪرڻ جا آلات	١٣٨
٢٨١	پڙهڻ جي قابليت	١٣٩
٢٨٣	دستڪاريون (هنر)	١٤٠
٢٨٤	قدرت جو مطالعو	١٤٠
٢٨٥	ماستر	١٤١
٢٨٦	اڳواڻ ٿيڻ لاءِ تربيت	١٤٢
٢٨٩	بالغن جي تعليم	١٤٤
٢٩٣	ه – ڳوٺاڻي صحت	١٤٥
٢٩٩	و – گهرو هنر	١٤٧
٣٠١	ز – مشهوري ڪرڻ جو انتظام	١٤٨
٣٠١	مشهوري ڪرڻ جا طريقا	١٤٨
٣٠٣	مشهوري واري پائليٽ رٿ	١٤٨
٣٠٨	ح – اقتصادي ڳالهين بابت جاچ ڪرڻ وارو بورڊ	١٥١
٣٠٨	ضرورت	١٥١
٣١٠	ڪم	١٥٢
٣١١	جوڙجڪ	١٥٢
٣١٢	عملو	١٥٣
٣١٣	خرچ پکو	١٥٣
٣١٤	ط – ڳوٺاڻي ترقيءَ لاءِ ڪمشنر	١٥٤

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 6

فقرو		صفحو
٣١٩	ي – چوپائي مال جي چوري	١٥٦
٣٢٢	پاڻاريدار	١٥٧
٣٢٨	پنگ	١٦٠
٣٣٠	رشوت خوري ۽ بد اعمالي	١٦٢
٣٣١	تدارڪ	١٦٢
٣٣٤	چوڪسي رکندڙ ڪاميٽيون	١٦٨
٣٣٨	ڪ – ڳوٺ سڌار ۾ انتظامي اصلاح	١٧١
٣٤٠	ل – آبادگارن جي امداد واسطي قانون ناموِن	١٧٣

ڀاڱو چوٿون

وڏي پيماني تي ترقي

فقرو		صفحو
٣٤١	تمهيدي	
٣٤٧	الف – زمين جي ڪم آڻڻ بابت سرڪار جي نيتي	٧
٣٥١	ب – ڍلن مقرر ڪرڻ وقت سرڪار جي نيتي	٨
٣٥٥	ج – زمين جي سرڪار هٿان سڌپال	
٣٥٧	د – سڌپاليندڙ ايجنسيءَ جو نمونو	
٣٦٠	هه – تازه رحجانات	
٣٦٤	و – سنڌ ۾ مجموعي پوک	
٣٦٥	سرڪار جا ڪي حق ۽ ذميواريون	
٣٦٧	ائگريڪلچرل ڊيولپمينٽ ڪارپوريشن	
٣٦٨	ڪم (قرض)	
٣٦٩	اختصارڪرڻ	

فقرو		صفحو
۳۷۵	جماعت جو نمونو	۱۹۰
۳۷۶	ڪائونسل	۱۹۱
۳۸۲	بورڊ	۱۹۳
۳۸۹	ڪرائيدار (هاري)	۱۹۵
۳۹۰	پيدائش جو ورهاڱو	۱۹٦
۳۹۲	مالگذاري	۱۹۶
۳۹۳	سرماي (موڙيءَ) جي گهرج	۱۹۷
۳۹۴	خرچ ۽ آمدني	۱۹۷
۳۹۶	ٻيون خاصيتون	۱۹۸
۳۹۸	ز – ٻائليٽ کي ليبوريٽو (مجموعي) اسڪيم ...	۲۰۰
۳۹۹	ح – انڪمبرڊ اسٽيٽس ۽ ڪورٽ آف وارڊس ...	۲۰۱
۴۰۰	ڪارپوريشن هٿان سنڀال	۲۰۲
	ڪاميٽي جي سفارشن جو اختصار	۲۰۴ – ۲۳۹

ضميما

ضميمو ۱

۱	سنڌي اڪرن جي يادداشت	۲۳۹ – ۲۴۴

ضميمو ۲

۲	سوالنامو	۲۴۴ – ۲۴۸

ضميمو ۳

۳	رولنڊس بنگال ائڊمنسٽريشن انڪوائري ڪاميٽي ۱۹۴۴ – ۴۵ جي رپورٽ مان ٽڪرا ...	۲۴۸ – ۲۶۹

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 8

فقرو ... صفحو

ضميمو ۴

۴ وڏي پئماني تي پوک جون اسڪيمون :-

الف سوڊان گزيرا اسڪيم ... ... ۲۶۹ - ۲۷۶

ب سوڊان جي پئي گذ ران لاءِ اسڪيم ... ۲۷۶ - ۲۸۱

ج- سوڊان گئش بورڊ اسڪيم ... ... ۲۸۱ - ۲۸۸

د - آفريڪا گرائونڊ نٽ اسڪيم ... ... ۲۸۸ - ۲۹۰

هه - موجوده وڏي پئماني واري سڌاري مان پرايل تجربو ۲۹۰ - ۲۹۴

ضميمو ۵

۵ سنڌ جي مجموعي پوک جي رٿيل اسڪيم جو
الڪل روءِ تخمينو ... ... ۲۹۵ - ۲۹۷

ضميمو ۶

۶ ميٽنگن ۾ حاضري جو رڪارڊ ۹۸

Gul Hayat Institute

تمهيد.

ڪاميٽيءَ جي مقرري.

١. (١) اها ڪاميٽي هيٺئين سرڪاري ٺهراءُ آر - ڊي نمبر ٢٦٣ - سي/٤٧، مورخ ٣ مارچ ١٩٤٧ موجب لاهي وئي:-

سرڪار هيٺين ميمبرن جي ڪاميٽي جي مقرريءَ جي منظوري ڏيڻ ٿي فرمائي ته اها فقره ٣ ۾ ذڪر ڪيل تحقيقات جوڳين ڳالهين بابت پنهنجي رپورٽ پيش ڪري:-

سر راجر ٿامس، سي - آءِ - اي سنڌ سرڪار جو زرعي صلاحڪار ...	(چيئرمن)
مسٽر ايم - مسعود، آءِ - سي - ايس نواب شاه جو ڪليڪٽر ...	(ميمبر)
مسٽر اين - ايم - اي صديقي، بي - اي مئنيجر انڪمبرڊ اسٽيٽس ائنڊ ڪورٽ آف وارڊس ان سنڌ، حيدرآباد	(ميمبر)

(٢) انهيءَ ڪاميٽيءَ جو هيڊ ڪوارٽر ڪراچيءَ ۾ رهندو ۽ چيئرمن کي وس آهي ته جڏهن ضرورت پوي تڏهن هو ميمبر جيڪي حيدرآباد ۽ نواب شاه ۾ رهن ٿا تن کي ٻاهر وٺ گهرائي. انهيءَ مقصد لاءِ اهي ميمبر، سنڌ سول سروس رول نمبر ٥٤٥ هيٺ ملڻ جوڳن ڀتن ڀاڙن جا حقدار ٿيندا.

(٣) انهيءَ ڪاميٽيءَ جي تحقيقات جوڳيون ڳالهيون هي آهن:-

(الف) هارين جي بيڪاريل اهنجن بابت جاچ ڪرڻ.

(ب) اهڙن موزون اپائن جي سفارش ڪرڻ، جي ڳوٺاڻي اقتصادي حالت کي بگاڙڻ ٺاران هارين جي زندگيءَ جو معيار بلند ڪن.

(ج) جيڪڏهن هارين کي اهڙن حقن ڏيڻ جي رٿ ڪئي وڃي، جي زميندار کي نقصان پهچائيندا هجن ته ان حالت ۾ زميندار جي حفاظت لاءِ بچاءُ ڏيڻ جي مصلحت تي غور ڪرڻ.

(٤) سرڪار وڏيڪ منظوري ڏيڻ ٿي فرمائي ته انهيءَ ڪاميٽيءَ لاءِ، ١ مارچ ١٩٤٧ کان يا جنهن تاريخ تي او چارج وٺي، انهيءَ تاريخ کان وٺي، اوائلي طرح ان مهني جي عرصي لاءِ، هڪ خلاصي سيڪريٽريءَ جي مقرري ڪئي وڃي ۽ انهيءَ عهدي تي مسٽر آغا شاهي، آءِ-سي-ايس کي مقرر ڪجي. انهيءَ عهدي تي رهندي مسٽر آغا شاهي پنهنجو موجوده پگهار ۽ الائونس کڻندو.

٢. سرڪاري سببن ڪري، مسٽر آغا شاهيءَ انهيءَ ڪاميٽيءَ جي سيڪريٽريءَ جو عهدو ٧ مئي ١٩٤٧ تي ڇڏيو. ٤ آڪٽوبر ١٩٤٧ تي سنڌس جاءِ تي راءِ صاحب گوپيچند ايل - بنواري مقرر ڪيو ويو. انهيءَ پوئينءَ تاريخ تي خانصاحب جي - ايس - کيهر کي پڻ انهيءَ ڪاميٽيءَ جو ميمبر مقرر ڪيو ويو.

٣. سرڪار کي اميد هئي ته انهيءَ ڪاميٽي لاءِ ممڪن ٿيندو ته پنهنجي رپورٽ ان مهني اندر پيش ڪري. پر جيئن ته اسان شاهدن جون اڪيل توڙي زباني شاهديون ورتيون جو فيصلو ڪيو ۽ چيئرمن صاحب جيئن مهني لاءِ هن ملڪ کان ٻاهر ويل هو تنهن ڪري ٿيل ديرُ ڏارڻ جوڳي نه هئي. تنهن کان سواءِ ڪاميٽيءَ جي سڀني ميمبرن کي غير معمولي محنت جي حالتن هيٺ پنهنجن سرڪاري فرضن جي بجاوري ڪرڻي هئي ۽ چيئرمن صاحب کي پڻ پيو ڪم ڪار هو.

ڏکئيائن جي حد

٤. اسان اهو پنهنجو فرض سمجهيو آهي ته هارين جي سڀني چيلن اهنجن کي جاچي ڏسون پوءِ کڻي اهي اهنج ظاهري هجن يا معنوي.

www.drpathan.com Page # 11

انهن سڀني اهڙن جو لاڳاپو يا ته سڌن ڪم تي رکندڙن (زميندارن) سان يا سرڪار سان آهي. هارين جي زندگي جي معيار کي بلند ڪرڻ لاءِ جي اُپاءَ ڪڍجن تن تي غور ڪندي، اسان (شايد مسٽر مسعود جي ٽورائي واري رپورٽ کان سواءِ) اهڙن اپائن تي ئي ڌيان ڏنو آهي جي زمين جي قبضيداريءَ جي شرطن جي موجوده سرشتي جي حد اندر موزون ۽ مناسب هوندا - اسانجي ڪاميٽيءَ جي اڪثريت سمجهي ٿي ته زمين کي قومي ملڪيت بنائڻ ۽ زميداري ختم ڪرڻ جا سوال اسانجي تحقيقات ڪرڻ جوڳين ڳالهين جي حد اندر نه آهن - انهيءَ موجب هيءَ رپورٽ لکي ويئي آهي -

ڪاميٽيءَ جو دستورالعمل

٥. اسان هڪ سوال نامو تيار ڪيو جو ٢٠٣ سرڪاري ۽ غير سرڪاري ماڻهن ۾ ورهايو ويو. ڏهن (١٠) عملدارن ۽ ٣٤ غير سرڪاري ماڻهن جن ۾ ٢٢ هاري هئا تن زباني شاهدي ڏني - ڪاميٽيءَ ۾ رپورٽ جي خاڪي، ان جي بابن ۽ بابن جي سرخين تي بحث ڪيو ويو، ان تي درستيون ڏنيون ويون ۽ يڪ راءِ بحال ڪيو ويو.

Gul Hayat Institute

باب پهرئين ۽ ٻئي جي آخرين طرح سڌاريل مسودي کي مسٽر مسعود منظور نه ڪيو ۽ هو انهي هڪ ٽورائي وارن جي رپورٽ لکندو - هن رپورٽ جو باقي حصو (باب ٣ ۽ ٤) يڪ راءِ آهي. جيئن ته گهٽائي وارن جي رپورٽ جي پيش ڪرڻ جي وقت تائين ٽورائي وارن جي رپورٽ نه پهتي آهي تنهنڪري انتي اسانکي غور ڪرڻ جو موقعو نه مليو آهي. نو ميٽنگون ڪيون ويون. ميٽنگن جي ڪارروائي جي يادداشت رکي ويئي - ضميمي ٤ ۾ حاضري ڏيکاريل آهي.

www.drpathan.com Page # 12

رپورٽ جو خاڪو

٦. باب ٻئين ۾ باقي ٽن بابن ۾ ڪيل سفارشن جو عام پس منظر ڏنو ويو آهي. انهن هاريءَ جي زندگيءَ جي نموني ۽ سنڌ جي ماحول جو تفصيل ڏنل آهي. هن باب ۾ اختصار جي خيال سان ڳالهيون عام طرح بيان ڪيون ويون آهن ۽ ڏنل ڪن بيانن کان گهٽيئي نراليون ڳالهيون (مستثنيات) به پيش ڪري سگهجن ٿيون. زمين کم آهڻ بنسبت ۽ هارين ڏانهن زميندارن جي جوابدارين تي زور ڏنو ويو آهي. هن باب جي آخري حصي ۾ کي اشارا ڪيا ويا آهن ته ڪيئن زميندار رضاڪارانه طور پنهنجي هارين جي بهبوديءَ کي سڌارڻ ۾ مدد ڏيئي سگهن ٿا.

٧. باب ٽئين ۾ ٻن وڏن مسئلن تي روشني وڌي ويئي آهي يعني: بٽائيءَ جي رواجن بابت خاص قانون ۽ هارين کي زمين جي قبضيداريءَ جا دائمي حق ڏيڻ جي مصلحت. هارين جون جائز ۽ واجبي تڪليفون جي ظاهري هجن يا معنوي تنهن کي دور ڪرڻ جي مسئلي تي غور ڪندي اسان اها ڪوشش ڪئي آهي ته حقيقت شناسي جي احساس کي قائم رکون ۽ اهڙيون رٿون ڪريون جي نه رڳو عملي هجن پر ڳوٺاڻي اقتصادي حالت کي بگاڙڻ کانسواءِ موزون به هجن. اسان هارين کي اهڙا چڱا ۽ سچا پڪا حق ڏنا آهن جي اڳي هنن کي مليل نه هئا ۽ اهڙيءَ طرح هنن جي فائدي ۾ فيصلو ڪيو اٿئون. جتي اسان سمجهيو آهي ته اهي حق زميندارن لاءِ نقصان ڪار ثابت ٿيندا اتي اسان زميندارن جي حفاظت لاءِ انهنکي بچاءُ ڏيڻ جي مصلحت تي غور ڪيو آهي. پر اسان ضروري بچاءُ ڏيڻ جي سفارش فقط انهن حالتن ۾ ڪئي آهي جتي اسان جي راءِ ۾ اهي ننگر واسين جي حق ۽ انصاف موجب ضروري هئا

Gul Hayat Institute

٨. باب ٣ ۾ ڄاڻايل آهي تہ هارين جي بهبوديءَ ۽ سڌارڻ لاءِ ڪاٽن ۽ ڪم ڪارين ذريعي ڇا ڪرڻ گهرجي. ڳوٺن جي عوام جي تعليم تي، ڳوٺاڻي زندگيءَ ۾ مجموعي ڪمن ڪارين تي ۽ ڳوٺاڻي اڳوانيءَ لاءِ تربيت تي زور ڏنو ويو آهي. چوپائي مال جي چوري جا ملڪ جي انتظام ۾ ناسور وانگر آهي تنهنجي ڪولي وضاحت ڪئي ويئي آهي. ڳوٺ سڌار لاءِ هڪ جدا ڪمشنر مقرر ڪرڻ جي زبردست سفارش ڪيل آهي. سرڪاري عملدارن ۽ غير سرڪاري ماڻهن جي هڪ "اقتصادي تحقيقاتي بورڊ" جي قانوني طرح ناهڻ جي سفارش ڪئي ويئي آهي.

٩. باب ٤ ۾ زمين جي ڪم ۾ گهٽي قدر سڌاري آڻڻ بابت ذڪر ڪيل آهي ۽ وڏي پيماني تي ثابت ڪري ڏيکاريو ويو آهي تہ ڪيئن قابل نتظام هيٺ هارين جي بهبودي وڏي سگهي ٿي. اسين هن ڳالهہ ي زور ٿا ڏيون تہ ڪلن ۽ اوزارن زريعي پوکـ ڪرڻ ضروري آهي. انهيءَ مطلب لاءِ اسين هڪ مجموعي پوکـ ڪرڻ جي تجويز رٿيون ٿا جا سرڪاري زمينن تي ڪئي وڃي ۽ جنکي لوئر سنڌ براج پروجيڪٽ مان پاڻي ملڻ ۾ اچي. سرڪار ۽ سنڌس ڪراير دار حصي ۾ گڏ جي ڪم ڪندڙ ٿيندا. انهيءَ اسڪيم جي ذميواري ۽ خرچ بکو سرڪار کڻندي ۽ قاعدي هيٺ جاري ڪيل هڪ "زرعي ترقيءَ جي ڪارپوريشن" هٿان انکي عمل ۾ آندو ويندو. رپورٽ جي ضميمن ۾ انڊگلو ايجپشن سوڊان جي اهڙين ڪن اسڪيمن جا تفصيل پڻ ڏنا ويا آهن جي گهٽي قدر ڪامياب ٿيون آهن. اها سفارش ڪئي ويئي آهي تہ سرڪار اها ڳالهہ ويچار ۾ آڻي تہ انڪمبرڊ ۽ ڪورٽ آف واردس جي سنڀال هيٺ آيل زمينن جي سنڀال ۽ سڌارو رٿيل ڪارپوريشن هٿان ٿئي.

www.drpathan.com Page # 14

شڪرگذاري

١. اسين انهن سڀني جو شڪريو بجا ٿا آڻيون جن پنهنجي ليکڪ ۽ زباني شاهدي ڏيئي اسان کي مدد ڪئي آهي.

١١. اسين پنهنجي سيڪريٽرين هٿان مليل خدمتن جي گهڻي قدر تعريف ۽ اعتراف ٿا ڪريون: پهرين مسٽر آغا شاهي، جنهن پهريائين اسانجي رهبري لاءِ سرڪاري دفترن ۽ ٻين ڇپيل ڪتابن مان نهايت قيمتي معلوميت گڏ ڪري ڏاهي رکي ۽ پوءِ انهي کان پوءِ هڪ ضروري فرض هموار ڪيا ۽ ٻيو راءِ صاحب گوبندچند ايل پدواري لٽڊب روينيو جي مسئلن ۾ بلڪل ماهر ۽ ڄاڻون ۽ اڻ ٿڪ محنتي هئڻ ڪري اسانجو مکيه مدد گار ٿي رهيو آهي - هن رپورت جي تيار ڪرڻ ۾ اسانجي ڪلارڪن جي ننڍي عملي کي تمام گهڻي محنت ڪرڻي پيئي. ڪم جو گهڻو بار مسٽر نازبرٽ - ڊي - فرنانڊس تي پيو آهي جنهن آفيس جي مقرر ڪيل ڪلارڪن جو خيال نه ڪري محنت ۽ سرجوشيءَ سان پاڻ کي ڪم ۾ لڳايو آهي.

باب ١

پس منظر

”هاري، هاڻي ۽ سدائين، هندستان جي شاهوڪاري ۽ شان پنهنجي جو مکيه ڪارڻ ۽ پيدا ڪندڙ آهي؛ ۽ هن بابت ائين چوڻ سچ آهي ته هوئي هندستان آهي. هندستان ۾ هن جوئي جزو آهي ۽ هنجوئي سهارو آهي.“ مارڪيئس آف لنلتگو.

الف - ڪي راڄ ۽ ماڻهن

آدمشماري ۽ قبيلا *

١٢. سن ١٩٤١ ۾ سنڌ جي ڪل آدمشماري ٤٥٣٥٠٠٨ هئي

---

* هندستان جي آدمشماري سنڌ، ١٩٤١؛ ٽان ورتل.

www.drpathan.com Page # 15

جنهن مان ٨٠ سيڪڙو آدم ڳوٺاڻن جو هو ۽ ٢٠ سيڪڙو شهري ماڻهن جو.
ڳوٺاڻي آدم شماري مان ٧٩ سيڪڙو مسلمان هئا ۽ ١٩ سيڪڙو هندو.
مسلمانن جا مکيه قبيلا هي آهن - بلوچ :- ٧،٤٨،٧٩٧ جي مسلمانن جي
ڪل آدم شماري جو ٢٣ سيڪڙو آهن. اهي سڄي صوبي ۾ پکڙيل آهن.
سنڌ ن وڏي اڪثريت زميندار ۽ هاري آهن. سنڌن ڪن ذاتين جو
ڪيتيءَ کان وڌيڪ چوپائي مال تي گذران آهي. بروهي :- ٨٢،٣٢٦
اهي بلوچستان مان گهڻي انداز ۾ خاص موسم ۾ لڏي ايندا آهن،
جيئن ته گهڻيڪ منجهائن گهڻا سنڌ ۾ هيٺي زميندار تي رهيا آهن.
آڪٽوبر کان اپريل تائين اهي گهڻي انداز ۾ لڏي ايندا آهن،
جنهن وقت ۾ سنڌو نديءَ جي ساڄي ڪپ تي ڪٽڪ ۽ سارين
جا لاپارا پوندا آهن - اهي ڪتب پنهنجي تنبن - ڪنن - ٿانون ٿپن،
زالن ۽ ٻارن سميت ايندا آهن. اهي اُٺن تي بار برداري، مزدوري ۽
لوهارڪي ڪم سميت مختلف ڌنڌن ۾ لڳي ويندا آهن؛ ۽ گهڻا
هاري آهن. مڪراني :- آدم شماري نامعلوم. اهي ڪراچي جي اولهه
واري مڪران جي سامونڊي علائقي جا اصل باشندا آهن. گهڻا سنڌ ۾
آباد آهن ۽ مزوري، ڪپهه، ٽانڊ جي ڪارخانن ۾ ۽ لاپاري جي ڪمن
۾ لڳل رهندا.

١٣. هندو آبادگارن مان گهڻا شيڊول ذاتين جا آهن. انهن
۾ ڀيل، ڪولهي، ميگهواڙ، موچي ۽ ڪاڇي اچي وڃن ٿا. منجهائن
گهڻا ڪولهي آهن :- ١،٠١،٤٥٦ جي گهڻو ڪري ٿرپارڪر ۽ حيدرآباد
ضلعن ۾ رهن ٿا. اُهي گهڻو ڪري پورهيت ۽ مزور آهن ۽ گهڻا
هاري ٿي رهيا آهن. اُهي ڪڪن جي جهوپڙين ۾ رهن ٿا. ڀيل :- ٨٢،١١٨
جي اصل رولاڪ هئا ۽ منجهائن گهڻا اڃا به رولاڪ آهن. اهي جيڪو
پورهيو ڪن ٿا ۽ گهڻا هاري ٿي رهيا آهن. اهي لڪڙين ۽ ڪنن
جي جهوپڙين اندر رهندا ۽ گهڻا ٿرپارڪر ضلع ۾ درياءَ جي ڪاهي
ڪپ تي رهن ٿا.

www.drpathan.com Page # 16

١٤. ٿرپارڪر ضلعي جي ريگستاني ايراضي مان شهدول ذاتين جي پورهيتن جي هڪ وڏي موسمي لڏپلاڻ ٻراج ايراضي ۾ ٿئي ٿي. اهي پورهيت پنهنجن ٿورڙي مينهن تي ٿيندڙ جوئر ۽ دالين جي فصلن جي ختم ٿيڻ کان پوءِ هتي پهچن ٿا، ۽ اهي سارين ۽ ڪڻڪين جي لابارن ۾ پورهئي جي گهٽتي قدر گهربل پورائي ڪندا. هن زريعي ٻراج جي فصلن مان ٿيندڙ آمدنيءَ جو ريگستان جي اقتصاديت ۾ هڪ مکيه درجو آهي.

هاري - فصل ۾ حصيدار

١٥. هاري زمين کان محروم آبادي لاءِ هڪ پورهيت آهي. هو فصل ۾ هڪ حصيدار آهي جو پنهنجي پوکيل فصل جي قياسي اڌ جيتري حصي جي عيوض ۾ پنهنجو ۽ پنهنجي ڏاندن جي جوڙي جو پورهيو ڏيئي پوک ڪري ٿو - هاري جاي موجب هو پوک لاءِ ٻج ۽ زرعي اوزار مهيا ڪري ٿو - هو سنڌس حوالي ڪيل زمين جي آباديءَ جي سيڙپ ڪمن کي منهن ڏئي ٿو - هن کي ايريو (ڪرائي جي نقدي ۽ (لئنڊ رونيو) سيڙي سرڪاري محصولن جهڙوڪ ڍل، پاڻي جي رڪبن ۽ سيس پٽي جي رقم (ليس مني) جي ڏيڻ کان معافي مليل آهي - هو ڪرايو پنهنجي پوکيل فصل جي هڪ حصي جي صورت ۾ ڏئي ٿو. سنڌ ۾ هارين جي ڪل آدمشماري اٽڪل ٢٠ لک آهي جن مان سيج پچ ڪم ڪندڙ ٧ لک مرد آهن، ٣ لک زالون ۽ ١٠ لک ٻيا جي انهن تي مدار رکن ٿا.

زراعت ۾ بٽئي سرشتو

١٦. نقدي رقم جي بدران زرعي فصل جي هڪ حصي جي عيوض زمين جنهن رسم موجب زمين جي ڪرائي بابت نقدي رقم ڏيڻ بدران زرعي پيدائش جو هڪ حصو ڏيڻ ۾ ايندو آهي سا رسم سنڌ اندر ڪا نئين

نه آهي. اهو رواج گھڻي وقت کان هلندو اچي ۽ عام طرح ٻڪڙيل آهي. اهو رسم ڏور مشرق ۽ وچ مشرق جي گھڻن ملڪن ۾ گھڻي قدر هلندڙ پئي آئي آهي. يورپ، اٽلي، اسپين، پورچوگال ۽ ڏکڻ ۽ اولهه فرانس ملڪن ۾ آباديءَ جو اهوئي شرط ٻڌڪيءَ طرح مقرر ڪيو ويو آهي. فرانس ۾ انهيءَ رواج، ٻٽئي جي مختلف قسمن جي صورت اختيار ڪئي آهي. اهو سرشتو انهن ملڪن ۾ گھڻو پکڙجي ويو آهي جن تازو ترقي ڪئي آهي خصوصاً امريڪا جي ڪجهه وارن زمينن ۽ جاگيرن ۾. ڊانيوب وارن ڪن ملڪن ۾ تازا سدارا آندا ويا آهن جنهن جي ڪري فصلن ۾ حصن ڪرڻ بدران حڪومت وڏيون زمينون ۽ جاگيرون ورتي، انهن کي اهڙن آڪرن ۾ ورهايو آهي جي هارين جي مالڪيءَ لاءِ مناسب ۽ ڪافي هجن.

١٧. سنڌ اندر ٻٽئي سرشتي ۾ فصل جي ورهاست هر هنڌ ٻي ٻي طرح ٿيندڙ آهي، جنهنجو مدار مڪاني رسم ۽ هلي چلي تي ٻڌل آهي. بنيادي طرح سان اها ورهاست پيدائش جي اڌ حصي جي اصول تي ٻڌل آهي جنهن ۾ هاريءَ جي حصي مان دستوري ابواب ڪاٽجن ٿا. جيڪڏهن هاريءَ جرخيءَ رستي پاڻي ڪڍيون هوندو ته ان حالت ۾ ڪيس پيدائش جو وڏو حصو ڏنو ويجي ٿو.

١٨. ٻٽئيءَ تي ٿيندڙ آباديءَ جو سرشتو جو نقد ڪرائي کان نرالو آهي، تنهنکي زميندار ترجيح ڏئي ٿو. هيءُ سرشتو هن کي وڌيڪ پسند آهي ڇاڪاڻ ته هنکي پنهنجي ڪرائي ملڻ جي وڌيڪ خاطري ٿئي ٿي جڏهن اهو هنکي فصل جي حصي جي صورت ۾ ملي ٿو ۽ ٻٽئي وارو پورهيو مزوريءَ واري پورهئي کان گهٽ نظرداري گهري ٿو.

١٩. هاريءَ کي ٻٽ اهو پسند آهي ڇاڪاڻ ته جنهن پورهيت کي پنهنجي زمين نه آهي تنهن کي ڪجهه آزادگيءَ سان پوکڻ جي

www.drpathan.com Page # 18

ڪم ڪرڻ جو وجهه ملي ٿو. انهيءَ ڪري ڪيس هڪ سماجڪ حيثيت
ملي ٿي جا جيتوڻيڪ ٻيٽي ڪانيدار کان درجي ۾ گهٽ آهي، تڏهن
۽ مزوريءَ واري پورهيت کان وڌيڪ آهي. ٻٽئي واري پوک ماريءَ
ڪي محنت ڪرڻ جي ترغيب ٿي ڏئي جو سندس آمدني جو مدار
سندس شخصي محنت تي آهي. پر هن حالت ۾ وري اها ترغيب
انهن هارين جي ترغيب کان گهٽ آهي جا هنڌڪي پنهنجي معافي مليل
زمين تي ملي ٿي.

٢٠. ٻٽئيءَ تي آبادي، حقيقت ۾، ٻنهي تي ڪم رکندڙ (يعني
زميندار) ۽ ڪم ڪندڙ (يعني هاري) جو پيدائش جي ورهاست ۾ هڪ
قسم جو گڏ جي ستو هڙط آهي جنهن ۾ جيڪڏهن وقت جون
حالتون سٺيون آهن ته ٻنهي کي نفعو ٿئي ٿو ۽ جي اُهي خراب آهن ته
ٻنهي نقصان هيٺ اچن ٿا. زمين جي قبضيدارين جي ڪن سرشتن
۾ ڪرائي جي نقد رقم ڪنٽرول (يعني ضابطي) هيٺ نه هئڻ ڪري
وڏي وجهي هڪ قسم جي موتمار ڏل ٿيندي آهي مگر اهڙي حالت سنڌ
اندر هليل ٻٽئي سرشتي ۾ گهٽي وقت کان ولي هاندڙ نه آهي پر دا
هاريءَ جي حصي مان جڏهن زبردستيءَ نامناسب ڪاٽون ڪيون وڃ
ٿيون تڏهن انهنکي هڪ قسم جي موتمار ڏل ڪري سمجهي سگهي ٿي.

Gul Hayat Institute

ابواب (اوازما)

٢١. گهڻو ڪري سڀ زميندار ٿيل پيدائش ۾ هارين جي حصي
مان مڪاني رواج ۽ دستور موجب مختلف اندار ڪاٽيندا آهن. اي
ڪاٽون ابواب، بستگي، اوازمي ۽ وصوليءَ جي مختلف نالن سان مشهور
آهن. اڪثر حالتن ۾ لاپاري جي خرچن ڪاٽڻ کان پوءِ انهن ابوابن جو
وزن لاپاري ٿيل صافي پيدائش جي هرهڪ مڻ جي پنجان اٽڪل ۾
سير هوندو آهي. اهو هاريءَ جي حصي جي ويهين پتيءَ ($\frac{1}{20}$ حصو)
جيترو ٿيندو آهي.

www.drpathan.com Page # 19

٢٢. اهو رواج گهڻي وقت کان الهي ڪري ملندو اچي ٿو جو زميندار پنهنجي هارين جي هر سهڙ پاڻ لاءِ ڪجهه رقم خرچ ڪري ٿو. ان قسم جا جيڪي دستوري خرچ ٿين ٿا سي هي آهن: ڏڙوائي - هي رقم ورهاڱي وقت جيڪو ماڻهو پيدائش جي تورڻ لاءِ رکجي ٿو تنهن کي ڏيڻ ۾ ايندي آهي؛ ڪارائي ۽ واهي - بيٺل فصل جي نگهباني ڪرڻ واري ماڻهوءَ کي ڏيڻي رقم ته هوءِ جيڪو ماڻهو لاهاري کان پوءِ ۽ ورهاڱي کان اڳ واري وقت ۾ پيدائش جي نگهباني ڪندو آهي تنهنکي ڏيڻي رقم؛ ۽ رات جي وقت فصل کي ريڄ ڏيڻ لاءِ روشنائي (بتي) تي ڪيل خرچ جي رقم.

٢٣. پين ڪيترن سببن ڪري ۾ ابواب، ڪاٽبا آهن ۽ اهڙا مثال ٻڌل آهن. خانبهادر نور نبي صاحب پنهنجي سنه ١٩٣٩ واري رپورٽ ۾ اهڙا ٢٠ مختلف هيڊ (عنوان) ڄاڻايا آهن جن هيٺ مختلف جاگيرن ۾ ابواب ورتا وڃن ٿا. هنن ابوابن مان ڪي جنس جي صورت ۾ ۽ ڪي نقد وصول ڪيا وڃن ٿا. اهي يا ته فصل جي ڪنهن حصي تي ٻست ٿين ٿا جن کي "ابواب سرخراري" چئجي ٿو يا وري هارين جي آباد ڪيل ايراضيءَ تي يا سندس ڏاندن جي جوڙن تي نقديءَ جي صورت ۾ ٻست ٿين ٿا جنکي "ابواب پوري" چئبو آهي. اهڙين سختيءَ جي حالتن ۾ هارين کي جيڪو پيدائش جو صافي حصو ملي ٿو سو گهٽ ٿي وڃي سموري پيدائش جو ٽيون حصو ٿيندو آهي. جن جاگيرن ۾ مخادمي حق آهن تن ۾ غير واجبي ابوابن جو عام طرح رواج آهي. پٽي تي زمين ڪٽمندڙ (مقاطعدار) گهڻو ڪري هارين جي حصي مان اهڙيون وصوليون ڪن ٿا جي مڪاني دستور جي خلاف آهن - فصل ۾ هارين جي حقي واجبي حصي مان ڪجهه وڍيڪ ڪاٽڻ کي روڪڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته هتڙي جي رواج تي ٿيندڙ پوڪ جو سرشتو ڪنهن قاعدي تي هلايو وڃي. باب ٢ ۾ اسين ان موجب سفارش ڪريون ٿا.

www.drpathan.com Page # 20

هاري — ٻول تي هڪ ڪرائيدار.

۲۴. هاري پنهنجي ڪم تي رکندڙ يعني (زميندار) سان ڪو ساليانو هارپ جو ٻول ڪري ٿو. اها ٻول گهڻو ڪري زباني ٿيندي آهي جيتوڻيڪ ڪي ٿورا ڪاتيدار پنهنجن هارين کان اهڙي ٻول جون قبوليتون لکائي وٺندا آهن. اها هارپ هڪ سال جي پوري ٿيڻ تي يا فصل جي موسم گذرڻ تي انهن ٻنهي مان ڪا به هڪ ڌر زباني طرح ختم ڪري سگهي ٿي. ساريال ابراضين ۾ گهڻا هاري گهڻو ڪري هر سال ساڳيون پٽيون پوکيندا آهن پر جن ٽڪرن ۾ ساريال نه ٿيندي آهي اتي ڪين هر فصل ۾ يا هر سال ٻيون ٻيون پٽيون يعني (ٻيا سروي نمبر) پوکڻ لاءِ ڏنيون وينديون آهن. اهو زمين ڦيري ڦيري آباد ڪرڻ جي موجوده رواج جو نتيجو آهي جنهن جو بيان اڳين جدا ڏيون ٿا. ٻنهي سرشتي جي موجوده رواج ۾ هيءَ خامي آهي جو اهو هاريءَ کي زمين تي رقم سيڙائڻ يا ان جي دائمي سڌاري لاءِ محنت ڪرڻ يا ان جي قدرتي ذخيري محفوظ ڪرڻ لاءِ ڪا ترغيب ڪو نه ٿو ڏئي.

هاريءَ کي ڪم تي رکندڙ (يعني زميندار)

Gul Hayat Institute

۲۵. هاريءَ کي ڪم تي رکندڙ يا ته ڪاتيدار هوندو آهي يا زمين جو مقاطعدار، جنهن کي نقد ڪرائي وٺڻ يا مزوريءَ تي پورهيت رکي پوک ڪرائڻ کان ٻنهي سرشتي موجب زمين آباد ڪرائڻ ۾ وڌيڪ سهوليت نظر ايندي آهي. زميندار، جاگيردار، مخادم يا مقاطعدار هاريءَ کي ڪم تي رکندو آهي. هن رپورٽ ۾، هاريءَ کي ڪم تي رکندڙن جي انهن جملن ئي قسمن لاءِ "زميندار" لفظ ڪتب آندو ويو آهي. جڏهن هاريءَ کي ڪم تي رکندڙ ڪو وڏو زميندار يا مقاطعدار يا غير حاضر مالڪ هوندو آهي ته اهو گهڻو ڪري پنهنجو ڪو ايجنٽ (ڪمدار يا منشي) مقرر ڪندو آهي جو پوک جي سار سنڀال ڪري

۽ لاباري وقت ڪري تي موجود رهي زميندار جي مفاد جي نگهباني ڪري ۽ پيدائش ۾ زميندار جو حصو خاص طرح وٺي .

زميندار ۽ هاريءَ جي وچ ۾ تعلقات

٢٦. ٻنهي سرشتي جو دار و مدار هڪ ٻئي جي اعتبار تي آهي . هڪ ٻئي جي لاءِ خيرخواهي جو جذبو هارين ۽ زميندارن ۾ جڳهه قدر موجود آهي . جيڪڏهن اهي خوشگوار تعلقات قائم نه هجن ها ته جيڪر هنئي سرشتو ۽ ان سان گڏ زميندار سرشتو گهڻو وقت اڳيئي ختم ٿي وڃي ها.

٢٧. جڏهن ڪڏهن هاري ، ٻئس جي تنگيءَ سبب يا پنهنجي ٻراڌريءَ سان تعلقات سبب يا پوليس جي ڪيسن ۾ قاسرڻ يا سندس زالن جي ٻچي وڄڻ يا سندس ڍڳن جي چوري يا روزمره جي ضرورتن جي شين جي معيار ڪرڻ يا سندس فصلن ۾ لاباري وجهڻ لاءِ يا ڳُڙ ڪيڻ لاءِ سندس مدد لاءِ وقتي پورميتن جي ضرورت يا ٻين سببن ڪري ڪنهن سخت مصيبت ۾ مبتلا ٿيندو آهي ته هو ٻهريائين پنهنجي زميندار وٽ ئي مدد گهرڻ لاءِ ويندو آهي . گهڻو ڪري سڀني زميندارن جو اهو دستور آهي ته هو جڏهن سندن هارين کي واقعي ڪا ضرورت در پيش ايندي آهي تڏهن پنهنجي پڄندي آهر کين مدد ڏيندا آهن .

٢٨. ساڳئي وقت هاري ، فصل جي ورهاڱي وقت ۽ سندس حساب جي صفائيءَ وقت ورلي ڪو بي اعتباري نه ڪندو اها بي اعتباري ڪنهن حد تائين جائز آهي . جڏهن هارين کي اها خبر پوي ته اٺين ڪرڻ ڪري اهي ڪو نه پڪڙيا ويندا تڏهن اهڙا ڪي ٿورا هاري هوندا جي پنهنجي اٽڪل پيدائش مان ڪجهه لمائڻ کان پاڻ روڪين . ساڳيءَ طرح اهڙا ڪي ٿورا زميندار هوندا جي پنهنجي هارين جي حساب جي صفائيءَ ۾ سندن بي علميءَ ۽ اڻ ڄاڻائيءَ جو وقتي فائدو نه وٺن .

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 22

اهڙا هلڪي هٿ جڙهي تيستائين جاري رهندي ايندي جيستائين اخلاق جو نئون جذبو نه ڦوٽيو وٺو آهي. اهو نه وقت گهري. اڻٽيل پيدائش جو انصاف روءِ ورهاڱو ٿئي ۽ هاريءَ جو حساب ڪتاب سنڌ زميندار سان پورو رهي انهن پنهي ڳالهين تي اسان باب ٢ ۾ روشني وڌي آهي.

٢٩. امڙا ڪي تمام ٿورا زميندار آهن جي هارين کي غلامن جو نمونو نه ڄاڻي ڪاڻن سنڌ سيڻ حڪمن جي پيروي ڪرائين پوءِ ڪٽي اُهي ڪي ناجائز نه هجن عام طرح زميندار جي مرضيءَ تي هلائڻ لاءِ اختلاف ڪندڙ هارين کي بيدخليءَ جو دپ ڏيڻ ئي ڪافي آهي. اهڙين حالتن ۾ هاريءَ کي ڪو به اثرائتو بچاءُ ڪونهي. هن جي وڏي ۾ وڏي پڪار رواج ۽ دستور ۽ انصاف جي گهر آهي؛ ان ظالم زميندار تي انهن جو اثر نه خير ڪو ٿئي ٿو. انهن حالتن ۾ جيڪڏهن هاريءَ کي جنهن زمين ۾ هو آبادي ڪري ٿو تنهنجي هارپ جا دائمي حق مان ته به زميندار بنا سزا ڪائڻ جي دمڪي ايتري قدر سولائي سان ڏڪوئي سگهي ٿو جو هو پاڻمرادو نه پنهنجا حق ڇڏي ڏيڻ تي مجبور ٿئي.

٣٠. زميندارن ۽ هارين جي وچ ۾ تڪرار عام جام ٿيندڙ آهن پر ورلڊس اسٽاڪ ايڪسچينج وانگر انهجو نبيرو قانوني مدد ولڻ کان سواءِ، مڪاني دستور ۽ رواج مطابق صلاح سان ڪيو ويندو آهي. اهي ٿورا زميندار جي دستور کي پنهنجن هارين سان ظلم ۽ زيادتيون ڪن ٿا، جن جي ڪري ئي اها ضرورت پيدا ٿئي ٿي ته سڀني هارين کي موجوده ملندڙ قانوني حفاظت کان وڌيڪ بچاءُ ڏنو وڃي. هاريءَ کي بچاءُ ڏيڻ جي وڌيڪ ضرورت هن ڳالهه ڪري ٿئي ٿي جو هو زباني قبوليت وارين پن ڏرين مان ڪمزور ڌر آهي.

٣١. سنه ١٩٣٢ع ۾ لائيڊ براج پروجيڪٽ جي ڏيڻي راس ٿيڻ کان پوءِ ڪجهه ۽ ڪٽڪ جي آباديءَ جي ڪمن ۾ سڌريل زرعي طريقن اختيار ڪرڻ ۾ ڪافي ترقي حاصل ڪئي ويئي آهي. انهيءَ ترقي جي برعڪس، اسانجي ورتل شاهدي مان اهو ظاهر ٿيو آهي ته ڪن زميندارن ۽ هارين جي وچ ۾ تعلقات گهڻي قدر خراب ٿيل آهن ۽ غير حاضر ڪاٺيدارن ۽ مقاطعدارن جي حالت ۾ اها خرابي وڌيل نظر ٿي اچي خصوصاً انهن زمينن تي جن جي ڪاٺيدارن يا مقاطعدارن جو اصلوڪو ڏنڌو کيتيءَ جو نه هو ۽ غير آبادگار هئا مگر فقط ڪجهه سالن کان وٺي کيتيءَ جي ڏنڌي ۾ لڳا آهن. هن باري ۾ انڪمبرڊ ۽ ڪورٽ آف وارڊس جي منيپال هيٺ آيل زمينون جن جا مقاطعا اڪثر غير آبادگارن جا ڪنيل آهن سي (انهن تعلقات جا) بدترين مثال آهن.

هاري ۽ سرڪاري عملدارن جا تعلقات

٣٢. هاري پنهنجي مشغولين ڪري تمام ورلي ڪڏهن سرڪاري عملدارن سان منهن وجهڻ ۾ اچي ٿو. اهوئي وڏو سبب آهي جو گذريل دور ۾ هارين جي گهڻن مفادن کي سرڪار نظرانداز ڪيو آهي ۽ غفلت سبب انهن کي نقصان پهتو آهي انهي ڪري ڏهڪون رائج ٿيل رسمون، جي زميندارن سان تعلقات رکڻ ڪري هاريءَ جي مفادن کي نقصان پهچائين ٿيون ۽ تنڪي ناجائز ۽ بيجا نموني ۾ دستور جي مهر هڻئين ويئي آهي. هڪ طرف هاريءَ جو ۽ ٻئي طرف ضاعن ۾ سرڪار جي انتظامي ۽ ڪاروباري ڪاتن جو پاڻ ۾ تعلق ۽ ميلاپ نهايت ضروري آهي. انهيءَ موجب اسان باب ٣ ۾ سفارش ڪئي آهي.

هاريءَ جون لڏ پلاڻ جون عادتون

٣٣. هاري پول تي هڪ ڪرائي دار هئڻ ڪري انهي حد تائين هڪ آزاد ڪمي آهي. هارين جي وڏي اڪثريت ۽ خصوصاً

www.drpathan.com Page # 24

مسلمان پنهنجون اهڙيون زمينون ڪڏهن به هاري کي نه ڏيندا آهن
جيڪي ٻين ذاتين (ميگهواڙ، ڀيل ۽ اوڏ) فطرتاً ٻيهر رولاڪ آهن
منجهائن گهڻا پنهنجي ڪرائيداري ورڇي ورڇي بدلائڻ تي پشيمان
ٿيندا آهن. هاري مختلف سببن ڪري پنهنجي ڪرائيداري م
بيزاري ڏيندا آهن، هن لاءِ عام سبب هيءُ آهي جو هو پنهنج
زميندار جا وڏا قرضي ٿي پوندا آهن. هن قسم جا ڪي هاري ب
قرض ڏيڻ جي عادتي يا جوڳهر ٿي پوندا آهن اهڙين حالتون جي هاريءَ ج
ڪرائيداريءَ ڇڏي ڏيڻ جو باعث ٿيندڙيون آهن ته به هي هڻ اچي و
ٿيون: گهٽ پيداوار ڪندڙ زمينون ۽ پاڻيءَ جي قلت (تنگي)
زميندار يا سندس ڪمدار جو آزارڻ ۽ خاص ڪري زميندار طرفان پوڪ
جي ايڏي گهڻي ڪم ڪرڻ جو مطالبو جنهن لاءِ هاري آماده نه هجي
مڪاني دستور جي برخلاف هاريءَ مٿان ابواب مڙهڻ ۽ ٻين جڙ
ڪندڙ زميندارن طرفان وڏيڪ رعايتن جا واعدا ۽ هارين کي سرڪار
زمين جي مالڪي (هارپ) جا حق ڏيڻ.

۳۴. جن هارين جي مالي حالت سٺي آهي ۽ وٽن ڪافي پئس
بچائي رکيل آهي ته مان ڪي هاري ٻين زميندارن کان ڪرائي
زمين وٺي نيندا مقاطعدار بڻجي پون ٿا انهن هارين مان گهڻا هار
پنهنجي مقاطعن جي مدت پوري ٿيڻ کانپوءِ موٽي اچي هٽئيءَ
سرشتي کي لڳندا. گهڻا هاري جي سرڪار کان هارپ تي زمين
ڪڻن ٿا اهي ساڳئي وقت ٻروارن زميندارن وٽ بٽئي سرشتي تي
آبادي ڪن ٿا جو هو ڪين گذريل حفاظت ڏين ٿا.

۳۵. بعضي زميندار اهڙي هاريءَ کي بي دخل ڪندو آه
جنهنجي لاءِ ڪيس خبر هجي ته هو چوپائي مال جي چوري ڪندڙ آه
يا پيا ڏوهن جا ڪم ڪندو آهي بي دخليءَ جي ٻين سببن ۾ هي

www.drpathan.com Page # 25

شامل آهن، آبادي جي ڪم ۽ فصل کي ريج ڏيڻ ۽ جاٽي واٽي غفلت ڪرڻ ۽ ورهاڱي کان اڳ فصل جي بيحد چري ۽ مڪاني دستور جي برخلاف هاريءَ طرفان ڌڻن جي ڳوڙ ۽ هاريءَ جا ٻيڪار ڏيا ۽ ۽ زميندار جي مرضيءَ موجب هلڻ کان هاريءَ جو انڪار.

٣٦. گهڻا هاري ڳنڍيل ڪٽنب جي ٻانين جيان هارپ جي ڪم ۾ لڳي ويندا آهن. ڪو زميندار هڪ هاريءَ کي ٻي دخل ڏو ڪري ته هو اهو سڄو ڪٽنب وجائي ٿو جنهنجو اهو هاري ڀاتي آهي. بيدخل ٿيل هاريءَ جي جاءِ تي نئين هاري رکڻ لاءِ ڳولا ڪرڻ ۽ اُن جا ڳرا خرچ پرڻ، اِهي اهڙيون مشڪلاتون آهن جو ڪن تمام غير معمولي حالتن ۾ ئي زميندار هاريءَ کي ٻي دخل ڪندو آهي.

٣٧. انهن (يعني هارين) جي ٻنين جهوپڙن کي ڍاهڻ ۽ انهنجي ڪچڙ جهڙي سامان کي ٻئي هنڌ کڻي وڃي نيون جهوپڙيون اڏڻ ۾ جيڪو پورهيو لڳي ٿو سو اهڙو ته آهي جو انهن کي پنهنجو ڏٽي (ڪم تي رکندڙ) بدلائڻ کو ڏکيو لڳي جي زمينون مقاطعي تي ڏنل هونديون آهن ۽ جن زمينن جا ڏٽي غير حاضر هوندا آهن تن زمينن جا هاري ڪرائيداريءَ جي بيزاري گهٽين حالتن ۾ خوشي سان ڏيندا آهن.

زوريءَ ۽ مفت ۾ پورهيو

٣٨. بعضي هاريءَ کان سندس آباديءَ جي ڪم کانسواءِ ٻيو پورهيو ورتو ويندو آهي. جڏهين هو اهڙو ڪم ٻئسن تي ڪندو آهي تڏهين انکي "چيڙ" چئبو آهي پر جڏهين ٻئسن کان سواءِ ڪندو آهي تڏهين ان کي "بيگر" ڪوٺبو آهي.

٣٩. "چيڙ" جي ڪم لاءِ پورهئي جي طلب فقط مصيبتن جي وقت ڪئي ويندي آهي جهڙوڪ واهن ۾ ڳهارو پوڻ، ٻوڏن جي نقصان ۽ آبڪلاني ۾ واهن جي ڪاٽيءَ وقت. اهڙين حالتن ۾

www.drpathan.com Page # 26

انجنيري کاتي لاءِ هاريءَ کان پورهيا وٺڻ کان سواءِ ٻيو ڪو چارو نہ هوندو آهي. انجنيري کاتي وارا اهو ڪم زميندارن جي معرفت ئي ڪرائيندا آهن ڇاڪاڻ تہ اهي پورهيت گڏ ڪري ڏيڻ لاءِ پابند آهن. سن ١٨٧٩ جي بمبئي جي ريج جي ائڪٽ نمبر ٧ جو سنڌ سان لاڳو آهي، تنهن جي قلم ٥٨ ۾ واهن جي کاٽيءَ ۽ مرمت ۽ ٻين ڪمن لاءِ زوريءَ پورهئي وٺڻ لاءِ ٺهراءُ ٿيل آهي. ان ۾ اهو بہ ٺهراءُ ٿيل آهي تہ پورهيتن کي مزوريءَ جا پئسا اهڙن اگهن تي ڏنا وڃن جي اُن هنڌ جي هلندڙ وڏ ۾ وڏ اگهن کان گهٽ نہ هجن.

٤٠. هن پورهئي جي مزوري ڏيڻ لاءِ انجنيري کاتي جو اختيار ڪيل دستور العمل (طريقو) اهڙو اينگ وارو ۽ غلط آهي جو هارين کي ورلي ڪو پوري مزوري ملي ٿي. "چيڙ" جي پورهئي جي مزوري ڏيڻ جي دستور العمل (طريقي) کي سڌارڻ ۽ انکي باقاعدي بڻائڻ بلڪل ضروري آهي ناڪ هارين کي روزانو ڪم ختم ڪرڻ وقت فوراً سڌيءَ طرح مزوري ملڻ جو پڪو بندوبست ٿئي. اسان پنهنجي ڪنهن هنڌ اها سفارش ڪئي آهي تہ جڏهن سرڪار جي طرفان ڪو ڪم ڪيو وڃي تہ "چيڙ" جي پورهيتن جي خوراڪ جي ذميواري انهن جي زميندارن تي هئڻ گهرجي، جي واسطيدار کاتي کان خوراڪ جي مقرر ٿيل اگهن موجب ان جي مجرائي وصول ڪن - جيڪڏهن زميندار پنهنجين زمينن تي پنهنجي ۽ پنهنجي هارين جي گڏيل مفاد خاطر "چيڙ" جو پورهيو وٺي تڏهن زميندار اهڙن چيڙ ۾ لڳل پورهيتن کي پنهنجي خرچ تي کارائڻ لاءِ پابند رهڻ گهرجي.

٤١. زميندار کي خاص موقعن تي ۽ خاص ڪري جڏهن ڪي سرڪاري عملدار سندن زمين تي ايندا آهن تڏهن انهنجي آرام ۽ آسائش جي بندوبست ۽ انهنجي ضرورتن جي پورائي ڪرڻ لاءِ

"پيگر" يا مفت ۾ پوربيو ولندا آهن. "پيگر" جي پورهئي تي وانوني طرح مفت ناڻو گهرجي.

اسين باب ٢ ۾ "ڇيڙ" ۽ "پيگر" جي پورهئي نسبت رائون پيش ڪريو نٿا.

فصلن کي رڃ ڏيڻ

٤٢. سنڌ ۾ گهڻا هاري رڃ ڏنل زمينن تي ۽ خصوصاً لائيڊ براج پروجيڪٽ تي آباد ٿيندڙ زمينن تي رهن ٿا. فصلن کي پاڻي ڏيڻ جي ذميواري هارين تي آهي. جڏهن واهه کليل هوندا آهن تڏهن پاڻي هر وقت وهندو رهندو آهي جنهنڪري هميشه ڏينهن توڙي رات ڏيڻ ڏيڻو پوي ٿو. واهن جا مٿيون اهڙي طرح ٺهيل آهن جن مان فقط مقرر ٿيل انداز پاڻيءَ جو لنگهي واٽرڪورس ۾ وڃي سگهي ٿو. واهه مان پاڻيءَ جو اهو نيڪال مسلسل ٿيندو آهي ۽ ان جو انداز انهيءَ آبادي لائق اراضيءَ لاءِ مناسب هوندو آهي جا انهي واٽرڪورس وسيلي رڃ ڏني ويندي. ساريال واهن تي (اهي جي سدا وهندڙ نه آهن) پاڻيءَ جو منظور ٿيل نيڪال ايترو مقرر ڪجي جو هر ڪنهن موسم ۾ آباد ٿيندڙ زمين جي ٨٠ سيڪڙي اراضيءَ لاءِ ڪافي ٿئي. خشڪ فصل جي آبادي لاءِ (سدا وهندڙ واهن تي) رواجي طرح پاڻيءَ جو نيڪال اونهاري ۾ (اڪثر ڪپهه جي پوک) ٢٧ سيڪڙي جيترو ۽ سياري ۾ (اڪثر ڪڻڪ جي پوک) ٣٥ سيڪڙو جيترو هوندو آهي. زمين جو باقي رهيل حصو ايندڙ موسم تائين ساهيءَ ۾ پڙيو آهي جاڪاڻ ته واهن واري علائقي ۾ ٿوري برسات جا سراسري ٦ انچ آهي سا فصل کي پچائڻ لاءِ ڪافي نه آهي. ساريال جي پوک پلي ٽڪڙن تي ٿئي جڏهن پاڻي هڪ پنڌ ڪان اچي پنڌ ۾ لاڳيتو وهندو رهي ٿو ۽ ان لاءِ ڪو گهڻو ڏيان ڪو نه ٿو ڏيڻو پوي ۽ رات جي وقت خير ڪو ڪم ڪرڻو ٿو پوي.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 28

ڦٽيون ۽ ڪٽڪ ڌڙن ٻين فصلن کي واري ئي ربيع ڏيٺو ٿيو هو. تنهن ڪري انهن فصلن کي پاڻي ڏيڻ ۾ وڏيڪ ٻوڙهڻي جي ضرورت ٿئي ٿي. واهر ئي ربيع ٿيندڙ ٻنيءَ کي پاڳن (پارين) ۾ ربيع ڪرڻ لاءِ ورهائيٺو ٿيو ته جن ۾ پاڻي جهاڻ لاءِ پارين جا بند ٻڌ جي ٿا. جڏن ته واهن ۾ ڏينهن رات پاڻي وهي ٿو ۽ جڏن ته سارين کان سواءِ ٻين فصلن جي حالت ۾ جڏهين اُهو (پاڻي) چڱي انداز ۾ اچي ٿو ۽ وجهي ته پوءِ هڪ ٻاريءَ کان ٻيءَ پاريءَ ۾ ورائيٺو ٿيو ٿو ۽ تنهنڪري پاڻيءَ جي ورهاست تي سخت نظر رکڻي پوي ٿي. ربيع ۾ بي خيالي ڪرڻ سان فصلن کي ڪافي نقصان پهچي سگهي ٿو ۽ حد کان وڌيڪ پاڻي ڏيڻ سان زمين کي دائمي نقصان ڏيئي سگهجي ٿو. هاري انهيءَ ڪم تي اوترو وقت ڏيان ڏيندو جيترو سندس پاڻيءَ جو وارو (حصو) هوندو. انهيءَ ڪانپوءِ هو پنهنجي پرواري هاريءَ کي پاڻي ورهاست لاءِ ڏيندو آهي. هارين جي اها عادت ٿيندي آهي جو پنهنجن فصلن کي (ضرورت کان) وڌيڪ پاڻي ڏيندا آهن. هارين جي وچ ورلي ڪو پاڻيءَ جي ورچ تان تڪرار ٿيندو آهي. ان جي برعڪس اهڙا تڪرار گهڻو ڪري نندڙين زمينن وارن ڪاتيدارن ۽ سندن پاڙيسرين جي وچ ۾ ٿيندا آهن.

آبادي لاءِ زمين جي وار ڦيرڪار

٣٣. سنڌ اندر هڪ رائج ٿيل زراعت جي ريت آهي جنهن موجب زميندار ساڳئي واٽرڪورس تي ربيع ٿيندڙ هڪڙي وڏي ٻڪي پلاٽ ۾ خشڪ پوکون جهڙوڪ (ڪپهه ۽ ڪٽڪ) وار ڦيرسان ڪري ٿو؛ اها (ريت) ڪن ڳالهين ڪري سدا وهندڙ واهن جي ذيل ربيع جي حالتن ۾ بي مثال آهي. هڪ واٽرڪورس تي زميندار جي ساري زمين کي ربيع ۽ فصل جي وار ڦير جي مطلبن لاءِ هڪ ٻڪي ٻنيءَ ڪري يڪجهي آهي پوءِ کٽي ان ساري زمين جي ايراضي کيترين ۾ هڪجي.

www.drpathan.com Page # 29

اهڙي طرح، مثال طور، ڪنهن زميندار کي سدائين وهندڙ واهه جي هڪ ساڳئي واٽرڪورس تي ٻه سؤ ايڪڙن جو هڪ ٻلاڪ آهي، جنهن کي هو هڪ هڪ ٽڪر ڪري هارين کي آباديءَ جي لاءِ ڏيڻ لاءِ ننڍن ٽڪرن ۾ نه ورهائيندو، پر ان جي بدران، هو ٻه سون ايڪڙن جي يڪي ٻلاڪ ۾ ئي فصلن کي واري سان هن ريت پوکيندو ۽ اونهاري ۾ اٽڪل پنجاه ايڪڙن ۾ ڦٽيون پوکيندو ۽ سياري ۾ اٽڪل سٺ ايڪڙن ۾ ڪڻڪ باقي رهيل ايراضي ايندڙ فصلن جي پوکڻ جي موسم اچڻ تائين ساهيءَ هيٺ ڇڏيندو. زمين جون ايراضيون فقط انهن حدن اندر پوکي سگهجن ٿيون جو ميسر پاڻي اونهاري ۾ زمين جي فقط ٢٧ سيڪڙي ۽ سياري ۾ ان کان ٿوري وڌيڪ ايراضيءَ کي آباد ڪرڻ جيترو آهي. پوءِ جنهن ٻلاڪ کي آباد ڪرڻو آهي سو هارين کي پاڃا ڪري ورهائي ڏبو آهي سدا وهندڙ واهن تي هاريءَ کي آباديءَ لاءِ جيڪا زمين ڏبي آهي سا انهيءَ ڪري هر ڪنهن سال ڦري ٿي. فصل لاءِ زمين جي وارڦير جو هيءُ طريقو هارين جي فصل ۾ اختيار نه ڪبو آهي.

٤٤. هيءَ ريت اختيار ڪرڻ لاءِ ٻوي اقتصادي سبب آهن: پهريون ته سڀ موسمي فصل هڪ يڪي ٻلاڪ ۾ هئڻ ڪري اُن جي ريج لاءِ پياڇن جي ڪل ڊيگهه گهٽ ٿئي ٿي جنهن ڪري سم ۽ ٻجار کان پاڻيءَ جو بچاءُ ٿئي ٿو ٻيو ته چوريءَ ۽ چوپائي مال جي ڀيل کان فصلن جي حفاظت لاءِ گهربل پورهئي ۾ ڪجهه بچت ٿئي ٿي. فصلن جي ٻلاڪ وار يڪي پوک ڪرڻ ڪري واسطيدارن هارين ۾ پاڻيءَ جي حقي واجبي ورڇ سهوليت سان ٿئي ٿي ۽ گهٽو انهيءَ سبب ڪري ئي اُنهن ۾ پاڻيءَ جي ورڇ تان هر هر تڪرار ٿيندا آهن.

www.drpathan.com Page # 30

ووٽ ڏيڻ جا حق

٤٥. هاري ووٽرن جي يادداشت (اليڪٽورل رول) ۾ داخل
جو حقدار آهي جيڪڏهن هو مقرر ٿيل تاريخ واري سال کان اڳئين رو
سال ۾ ايتري زمين آباد ڪئي هجي جنهن تي ڏ ل گهٽ ۾ گهٽ
روپيه ٻست ٿي هجي يا ٿئي ها جيڪڏهن اها زمين جاگيري (يا انعا
نه ڪئي وڃي ها. انهيءَ حقداريءَ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ ٢١ سالن ج
هجڻ ضروري آهي :

ب - ڪي اقتصادي حالتون .

رهڻيءَ جون حالتون .

٤٦. سنه ١٩٤١ جي سنڌ جي آدمشاريءَ جي رپورٽ موجب هڪڙيء
ديهه ۾ اٽڪل ڇهه ڳوٺ هوندا جن مان ڪي وسيل هوندا ته ڪي اڻ
وسيل . انهيءَ کان سواءِ ڍنڍين ۾ يا انهنجي دنگن (حدن) تي جهوپڙين ج
ڪيترائي جهڳٽا هوندا ۽ ڪيترين ڇڙوڇڙ جهوپڙيون ٻڻ هونديون ج
زميندار جي اجازت سان هارين پنهنجي آباد ڪيل زمين تي يا اُنج
ويجهو ڏاهيون هونديون . اهو ته ظاهري ناممڪن آهي ته جهوپڙين ج
اهڙي هر ڪنهن جهڳٽي کي آدمشاريءَ لحاظ کان ”ڳوٺ“ ڪري ليکيو
وڃي ۽ جاڪاڻ جو انهن جهوپڙين مان گهڻيون اهڙيون آهن جي فقط ٿور
وقت لاءِ واسطيدار هنڌ تي ڏاهيون ويون آهن ۽ هيءَ ڳالهه صوبي جي ماڻهن
جي هر هڪ هنڌ ڇڏي ٻئي هنڌ وڃي رهڻ جي خاصيت ڏيکاري ٿي
سنه ١٩٤١ ۾ هڪ سؤ کان وڌيڪ ۽ ٥٠٠ کان گهٽ آدم شماري وارا
ڳوٺ ٥٨٥٥ هئا .

٤٧. شهرن جي هاڻوڪي ٺهيل گهرن جي مطابق هاري عام طر
خراب گهرن ۾ رهن ٿا . زميندار پنهنجن هارين کي گهرن اڏڻ لاءِ
زمين ڏئي ٿو پر ورلي ڪن حالتن ۾ هو پنهنجي خرچ تي ڪين رهڻ لاءِ

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 31

جاء ڏني ٿو. هو پنهنجي زمين تان عمارتي ڪاٺ ۽ سنهيون لڪڙيون ڏيکي ملي سگهون ٿو جي ڪر آڙڻ لاءِ هارين کي وڻڻ جي اجازت ڏني ٿو ۽ اهڙي طرح انهنکي پنهنجا گهر اڏڻ لاءِ سهوليتون ڏئي ٿو. گهورن جون ۽ انڊن ۾ اگهڻ ۽ وڻاڻن جون پڻيون گهڻو ڪري ٻٽيءَ جون نهيل هونديون آهن جي هاري پاڻ ڏاهيندا آهن يا رازن (اوڏن) کان مزوريءَ تي ٺهرائيندا آهن. ڇت سادي ڪاٺ جي ڇتين جي نيهل هوندي آهي جنهنکي سنهين لڪڙين ۽ گاري سان ڍڪيو ويندو آهي. دروازا ڪاٺ جي اڻ گهڙيل تختن يا ڪانن يا ٻانس جي چڙهن مان ٺاهيا آهن. درڻدن ڪڏهن ڪڏ اتفاق سان وجهجن ٿيون. مٽيءَ جي ڪچين پڻين جا نهيل هي گهر گهڻو ڪري موسم جي سختين (اُس - برسات وغيره) کان محفوظ آهن. هن نموني جي گهر کي ئي عام طرح مسلمان هاري پسند ڪن ٿا. شيڊيول ذاتين جا گهڻا هاري وري ڪکاين جهوپڙين (جهگيون ۽ لانڍيون) ۾ رهڻ پسند ڪنقا جي اڪثر ڪانن ، ٻڪن ۽ سنهين لڪڙين جون نهيل هونديون آهن. انهن ۾ اها خوبي آهي جو هارپ بدلائڻ تي اهي سولائيءَ سان ڊاهي ۽ ٻئي هنڌ نيئي سگهجن ٿيون. هن نموني جي سيڪني گهرن ۽ جهوپڙين ۾ گهڻو ڪري هڪ ئي ڪوٺي ٿيندي آهي. اهي اڄ ڪاهر جي سرن جي ٻڪن گهرن کان وڌيڪ ٿڌا ۽ هوادار آهن.

٤٨. اهي گهر جڏهن پُراڻا ٿين ٿا ته ڌسڻ ۾ فرحتي ۽ صفائيءَ وارا هوندا آهن پر جلد ئي خراب ٿيو وڃن ۽ اڪثر انهنجي صفائي ۽ سنڀال ڪا نه ٿي ٿئي. رفته رفته انهنجا ڪڏ جهڪيل ۽ پاهران ميرا ۽ گدلا ڏسڻ ۾ اچنقا پر انهنجي اندر صفائيءَ تي هميشه سڄو ڪتدب دل و جان سان ڌيان ڏئي ٿو.

٤٩. گهر جي اسباب ۾ گهڻو ڪري فقط سمهڻ لاءِ ڪاٺ جا

www.drpathan.com Page # 32

ڪتولا ڪاٻار جي رسيءَ يا پٽڻ سان مڙهيل هوندا آهن جي ڪلنڊر
فقط معصومن ۽ وڏن جي لاءِ ڪر ايندا آهن. پيا پار گهڻو ڪري
تي سمهندا. اونهاري ۾ سڀ کلي آسمان هيٺ سمهندا آهن.

۵۰. ڪاڌو کليل جاهين ۽ قديم نموني جي تنورن تي پچايو و
تو جن ۾ گهڻو ڪري سڪل چيٽا پاريا ويندا آهن. ڏٺي ڪالي
ملي سگهن اُني اُهي چيٽي سان گڏ ڪڻڪ اڄن ٿيون. هاري پنهنجي
روزانو کير ڏي ڪاڙهڻ لاءِ چيٽي ڪانسواءِ ٻي ڪا ۾ پارٽ جي ش
ڪڻڪ نہ آٽيندو ٻڌءِ ڪٽي اُها وتس هجي ۾. الٽيي ماني، جانور يا جوئر
۽ پاجهري جي رب هارين جا مکيہ کاڌا آهن، جنهجو دارو مدار سنڌ ن ئي پيدا
ڪيل اناج تي آهي. انهن سان گڏ هو هميشه جڳي انداز ۾ کير ۽
ان مان ٺهيل شيون ۽ واپرائين ٿا جن ۾ ڪڏهن ڪڏهن موسمي ڀاڄيون
بيضا ۽ چٽني پڻ شامل هوندا آهن. پاڪرو گوشت مزي سان کائيندا
آهن پر اهو مزو گهڻو ڪري وڏن ڏڻهن ملهائڻ جي موقعن لاءِ مخصوص
آهي. روزانو کاڌو ساڳيو ئي مٽ ست ڪانسواءِ سنڌجو وارو ٿيندو آهي
پر ان کي جڳي جوکي غذا بنائڻ لاءِ ان ۾ ڪن وٽامنس ڪانسواءِ باقي
ڪاربو هائڊ رائيٽ، پروٽين ۽ چربين جا مقوي جزا موجود هوندا آهن.
ان جو نتيجو اهو آهي جو هاري مضبوط ۽ سگهارو ٿئي ٿو جنهن ۾ غذا
جي اوڻائي کان وڌيڪ ٻي ڪميءَ جي خامي هوندي آهي.

۵۱. اڪثر ڳوٺ ۽ واهڻ ڪو رٿيل خاڪي (پلان) موجب
ٺهيل نہ هوندا آهن. ملڪيت جي وڌي ٻي سلامتيءَ ڪري گهر
هڪ ٻئي سان ڳتيل ٿين ٿا. انهيءَ ئي سبب ڪري چوپائي مال کي
چرڻ لاءِ رات جي وقت پير ٻڌي ڇڏيا آهن يا گهرجي پرسان ٻڌي
ڇڏيو آهي. هڪٻئي جي لاءِ خير خواهيءَ جو جذبو جو پنهنجي
ڪٽنب يا ذات جي ماڻهن جي وچ ٿيندو آهي سوئي معمولي چورين
کي روڪڻ لاءِ وڏي ۾ وڏو اُپاءُ آهي. اڄ ڪلهہ جي خيال موجب

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 33

گوٺن ۾ ته صفائي آهيئي ڪانه. سج ئي جيوڙن کي ناس ڪرڻ لاءِ سڀ کان مفيد شيءِ آهي. ڳوٺاڻي صفائي کي سڌارڻ لاءِ اُپاءَ وٺڻ ۾ خبرداريءَ ۽ سڄيٺيءَ سان ڪم وٺڻ ضروري آهي خصوصاً اهڙن هنڌ جتي "سڌاريل" سرشتي کي عمديءَ طرح قائم رکڻ لاءِ ڪي به سهوليتون موجود نه آهن -

هاريءَ جي زندگيءَ جو نمونو

٥٢. پٽئي تي پوک ڪرڻ هاريءَ لاءِ حياتيءَ گذارڻ جو هڪ نمونو آهي. اهو ئي هن جو مکيه ڌنڌو ۽ ڪمائيءَ جو ذريعو آهي جيتوڻيڪ ڪن حالتن ۾ هروڀرو ائين به نه آهي. پوک جي اهڙي قسم جو طريقو هنجي گذران لاءِ هڪ پڪو رستو آهي ۽ اهو ئي پوک جو طريقو آهي جو هنکي انهن تڪليفن کان بچائي ٿو جي هيٺيان سرڪاري ڪامورا هيٺي ڪاتيدارن کي اڪثر ڏيندا هجن.

٥٣. هو پنهنجي روزاني پورهئي جو گهڻو حصو سج جي سخت گرمي ۽ تکي اُس ۾ ڪريٿو. هن جو روزمره جو کاڌو اهڙي قسم جو آهي جو ضروري محنت کان سواءِ ٻيءَ طرح سندس طاقت کي گهٽجڻ نٿو ڏئي. موسمي تپاولي (مليريا) ڪيس ڪم ۾ هيٺو ڪريو ڇڏي. گرم ملڪن ۾ رهندڙن اڪثر زرعي ڪمين وانگر هو پنهنجي زندگيءَ جي معيار کي بلند ڪرڻ کان وڌيڪ تن آساني ۽ آرام واري حياتي پسند ڪري ٿو. هو گهڻو ڪري خوش گذاري ٿو بشرطيڪ هو پنهنجي ۽ پنهنجي ڪٽنب جي کاڌي ۽ ڪپڙي جي معمولي ضرورتن کي پورو ڪري سگهي ۽ ساڳئي وقت نيات جي ياتيءَ جي حيثيت ۾ پنهنجا سماجي فرض پورا ڪري سگهي. خوشي ڇا ۾ آهي تنهن بابت سندس خيالات ۾ ڦيري آڻڻ جي ڪوشش ڪجي يا نه، ان تي اڃا اختلاف آهي. جيڪڏهن سندس زندگي جي معيار کي

L (IV)127I—4

www.drpathan.com Page # 34

پاڻ ڪرڻ لاءِ رٿيل آباد ۾ سنڌ ۾ ناراضپو وڌائين ٿا اهي (آباد

پنهنجي مقصد ۾ ناڪام ٿيندا. مطمئن هارين جو ملڪ جي اسهمي

تي گهڻو اثر آهي.

٥٣. پندرهن سال اڳي لائيڊ براج اريگيشن پروجيڪٽ جي

ڪان پوءِ جنهن تي اٽڪل ستر لک ايڪڙن جي ايراضي آباد ٿي سگهي ٿي،

سنڌ ۾ زرعي پورهيتن جي ڪا... جي ڪري، گهڻن هارين کي اِ

وجهه مليو آهي جو زميندارن کي پنهنجي مرضي موجب هارپ جا

ڪي شرط مڃڻ لاءِ چونڊا. ائين ڪرڻ ۾ هاري فصل جي ورهاڱ

بابت هلندڙ ڪاني دستورن کي يڪدم قبول تو ڪري؛ پر گهڻ

حالتن ۾ هو گهرن نقدي قرض لاءِ ۽ ڀيٽري زمين هو چڱيءَ طرح آباد

ڪري سگهي ٿو تنهنڪان وڌيڪ ملڻ لاءِ طلب ڪري ٿو. اهڙي

طرح خشڪ فصلن جي لاءِ ربيع ٿيندڙ زمينن جي هو اونهاري ۾ ڇهه

ڪان اٺ ايڪڙ قطعن جي ۽ سياري ۾ ٨ ڪان ١٠ ايڪڙ هڪڙي جي

لاءِ ايراضين ملڻ جي اميد رکي ٿو ۽ انهن ڪانسواءِ هين پڻ مدد

فصلن لاءِ ڪجهه ايراضي جي طلب ڪري ٿو. سارو سال زمين تي

هو ٻارهن ڪان پندرهن ايڪڙن ملڻ جي اميد رکي ٿو. جسماني

لحاظ ڪان هڪ هاري لاءِ اهو ناممڪن آهي جو هو پنهنجي ڪٽنب

۽ هڪ جوڙي ڏاند جي مدد سان انهن ايراضين تي فصلن جي پوک

ربيع، گند، لابارو ۽ گاهه ڪري. تنهنڪري سندي موسم گهڻ

(پورهئي) جي پورائي ڪرڻ لاءِ هن کي وقتي ڪمي رکڻا پون ٿا.

اهڙا ڪمي خاص طرح پنهنجي فصلن جي گند ۽ لاباري ڪرڻ لاءِ

رکندو آهي. زمين جي ايڏين وڏين ايراضين تي پنهنجي جڙوني

زماني جي اوزارن سان سو جيڪا پوک جي تياري (هر ڏيڻ) ڪري ٿو سا

مثاچري نموني ۾ ٿئي ٿي ۽ گند ڪيڻ جو ڪم جنهنتي فصل جي

ڪاميابيءَ جو گهڻو دارو مدار آهي تنهنڪي گهٽو ڪري ڇڏي ٿو

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 35

وهي ٿو. نتيجي طور اڪثر حالتن ۾ خاص فصل ۽ نسبتاً گهٽ
پيداوار ٿئي ٿي. جيڪڏهن سندس زميندار پوکر بنسبت سندس
چالن کي سڌارڻ لاءِ مٿس زور رکي ٿو ته هو پنهنجي هارپ جلدي
پئي زميندار وت ڪم ڪري ٿو. هو نئين ايراضيءَ تي گهٽ ۽
چڱي پوکر ڪرڻ کان وڌيڪ ايراضيءَ تي اڌو گاهري پوکر ڪرڻ وڌيڪ
فائديمند ۽ آسان سمجهي ٿو. هن ڳالهه ۾ سندس شخصي فائدا قومي
مفاد جي برخلاف آهن.

٥٥. هاري دولت گڏ ڪرڻ ۾ معمولي خفن ۽ تڪليفن کان بچڻ
گهري ٿو. گهڻا هاري قرض ڪٽڻ جي خلاف نه آهن ۽ سندن لهڻيدارن
جي قرض ادا ڪرڻ جي تقاضا هئن لاءِ وڏي ۾ وڏو آزار آهي.

٥٦. هاري هڪ ٿورن ساجي ڪمن ۾ پورو وڌي ٿو جي گهڻو
ڪري مڱڻين، شادين، ولادت، موت ۽ ٻين ديني موقعن تي مجلسن
تائين محدود آهن. هارين جون ڪي منظم گوناڳيون جماعتون
ڪونهن. اهي مذهبي ميلا جي تازو ڪن سالن تائين هارين کي پنهنجي
درجي جي ماڻهن سان ميلاپ جو موقعو ڏيندا هئا سي گهڻا وچڙندڙ
بيمارين پکڙجڻ جي خوف کان ۽ ٻين سببن ڪري بند ڪيا ويا آهن.
انهن جي بدران يا انهن سان لاڳو هر هڪ تعلقي ۾ منظم زرعي نمائش آساني
سان ٿي سگهن ٿا. انهن ۾ گوناڳي بهبودي جي ڪم جي پرچار ۽ گوناڳين
راندين جي جتا پيٽين کي شامل ڪرڻ گهرجي.

آمدني جا وڌيڪ ذريعا

٥٧. هارين جي آمدني جا ٻيا مکيه ذريعا هي آهن ته زميندارن ۽
واپارين جو مال ڏگهي گاڏين تي ڊوئڻ، ڪنڊب جي سيٺي سگهارن
پاتين جو فصلن جا لاهارا ڪرڻ، ڪير مان لهيل شيون ۽ نئيدو جوپاين
مال وڪڻڻ. اڪثر ڪري اهو دستور آهي ته پنهنجي فصلن جو

www.drpathan.com Page # 36

لاهارو گهٽي ياڳي ۾ هاري پنهنجي ڪٽنب جي مدد سان ڪ
آهي . ڪل پيدائش مان فصلن جي لاهاري جو خرچ ڪاٽيو وڃ
لاهاري جي مزوري جي رقم گهٽو ڪري اٽڪل فصل جي ڪ
جي صورت ۾ ڏبي آهي پر ڦتين جي حالت ۾ گهٽو ڪري ٻوڙ
نقد مزوري ڏني ويندي آهي . پنهي حالتن ۾ جڏهين لاهاري
ڪم هاري ڪندو آهي تڏهن ڪيس ڪيل ڪم لاءِ عيوض ملندو آهي
۽ هي تيل صافي پيدائش ۾ سنڌس حصي ڪانسواءِ ملندو آهي . لاها
جو خرچ سراسري طرح اٽڪل فصل جي اٽڪل $\frac{1}{20}$ کان وٺي $\frac{1}{12}$ تائين ڦر
گهرندڙ آهي .

٥٨ . گهٽا هاري هڪ کير واري (سوئا) گهٽون ڌاريندا آهن
گهٽن هارين کي چوپائي مال جا ننڍا ڌڻ هوندا آهن جن ۾ هڪ
ڏيڪ ميٺهون پڻ هوندا پڻ آهن . ڌڻ جي انداز جو دارو مدا
مال جي چرڻ لاءِ زميندار جي ڏنل سهوليتن تي ۽ چاري جي ملڻ
آهي . هاريءَ کي سنڌس چوپائي مال مان جيڪو فائدو ٿئي ٿو تن
۾ زميندار حصو ڪو نه ٿو وٺي . چوپائي مال جي پالڻ ۾ هيس ڪ
وارن فصلن جي پوکڻ کان گهٽ محنت لڳي ٿي ۽ هن ۾ ڳالهه ۾ هار
جا مفاد سنڌن زميندارن جي مفادن جي خلاف آهن . ڪن هنڌ هار
هتان کير مان ٺهيل شين جو ڇڳو واپار ٿئي ٿو . ڪن نيارين حالتن
هاريءَ کي هن ذريعي مان آمدني ايتري ته گهٽي ٿئي ٿي جو هو
پنهنجي سيڌي گهرو خرچن جي پورائي ان مان چڱي طرح ڪر
سگهي ٿو .

هاريءَ جي آمدني ۽ قرضداري .

٥٩ . ڪن چاڙو ماڻهن جو چوڻ آهي ته "هاري قرض ۾ ڄائو آهي
قرض ۾ رهي ٿو ۽ قرض ۾ مري ٿو" هن عام چوڻيءَ ۾ گهٽن هارين ۾

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 37

سنڌ مالي وسيعت مدد ڏي ۽ شاھوڪاري بابت سچو حال نقش نہ ڪيو
ويو آھي. ھين مھاڀاري لڙائي کان ترت ڏھہ سال اڳھ زراعتي جنسن جي
گھٽ اگھن جي ڪري بيشڪ گھٽي قدر مفلسي ھئي. لڙائي شروع ٿيڻ
سان جنسن جا اگھہ چڱي قدر چڙھيا ۽ انھي حد تي ھلندا آيا آھن جنھن
ڪري نہ ھاريءَ جي زمينن کان سواءِ، جن ھارين پنھنجن فصلن تي
معقول (ڪافي) ڏيان ڏنو آھي تن مان گھٽن کي پنھنجن قرض لاھڻ
۽ اوڙر جي ساک وڌائڻ جو موقعو مليو آھي - ڪي ھاري اھڙا بہ آھن
جن وٽ سنڌ زميندارن کان وڌيڪ نقد سرمايو آھي.

٣٠. گھڻا ھاري پوءِ گھٽي اھي قرضدار ھجن يا وٽن رقم جمع
ٿيل ھجي، پنھنجن زميندارن کان ساليانو خرچ جي ھول ڪرڻ وقت
نقد قرض جي پڌي رقم لاءِ تقاضا ڪندا. اھا گھاڙ خاص ڪري
شيڊيول ذاتين (ڀيلن، ميگھوارن ۽ اوڏن) سان لاڳو آھي. لڙائي کان
اڳ وارن ڏينھن ۾ اھي قرض اٽڪل ٿيھن روپين کان وڌي اسي
رپين تائين ھرھڪ ھاريءَ پٺيان ھوندا ھئا ھاڻي گھٽين حالتن
۾ اھي ڇھن سون روپين کان مٿي ھوندا. اھا تقاضا اڪثر
ڪري ھاريءَ جي فوري ضرورتن کي ويچار ۾ آڻي ڏاڍاران ڪرڻ
۾ ايندي آھي، جيڪي فصل جي نہ ٿيڻ جي حالت ۾
اُن قرض کي ھڪ قسم جو ويمو ڪري سمجھي ٿو ۽ جيڪڏھن ھو
ھاري ڇڏي ڀڄي وڃڻ چاھي تہ انھيءَ قرض ڪٽڻ ڪري ھو پنھنجي
زميندار جي اجازت کان سواءِ ائين ڀڄي وڃڻ لاءِ خود مختيار
ھڄيو ٿو ھوي ٿو. شيڊيول ذاتين وارن ھارين جي حالت ۾ جيتوڻيڪ
ھاريءَ کي پنھنجي فصل مان ايتري آمدني ٿيندي ھجي جا ڪيس ۽
سندس ڪٽنب کي پنھنجن روز مره جا سکر ماڻڻ ۽ سماجي فرض
ادا ڪرڻ لاءِ ڪافي کان وڌيڪ ھجي تہ بہ ھو پنھنجي اوڙر جي
ساک کان وڌيڪ قرض جي طلب ڪندو. پنھنجي گھر جون تمام

Gul Hayat Institute

ٿوريون ضرورتي گهرجون پوريون ڪرڻ بعد ، جهڳڙن ۾
ڪيئي پاڄي پوي ٿو ته هو پنهنجي ذات وارن جي رواج موجب ،
۽ ڏڻ وار ماهائڻ ۾ اها رقم خوب اڏائي ٿو جڏهن ڪن حالتن ۾
جي دائمي قرضداري جو ڪارڻ سندن ئي غفلت ۽ ڪوتاه انديشي آ

٦١. گهڻن هارين کي قرضدار هئڻ ڪري ۽ قرضن ۾ رهڻ
پيشماني ۽ افسوس نه ٿيندو آهي . اوڌر ملڻ ۾ ڪين جيتري سهول
۽ سولائي ملندي آهي اوتري قدر هو مقروض رهندا آهن . سندن ا
جي ساک جو تخمينو سندن پوکيل جنس جي بازاري اگهن ، سن
جوپائي مال ۽ سندن انهن زيورن جي قيمت موجب لڳايو ويندو
جي اهي قرض ڪڍڻ لاءِ گروي رکي سگهن . ڪن ٿورين نرالين حا
ڪانسواءِ عام طرح اهو دستور آهي ته هاري قرضن لاءِ ڪا به ضما
ڏيندو آهي ۽ اها ضمانت آهي سندس فصل ، جو هو پوکي ٿو يا جنهن
پوکڻ جي هو اجا اميد رکيٿو .

٦٢. هارين جا قرض انهن هند ڳرا ٿين ٿا جتي فصلن کي موس
هوا جي سختين ۽ ناموافقت ، ۽ جيتن ۽ پوک ۽ چوپائي مال ۾
پوڻ ڪري ۽ ٻج ڪرڻ لاءِ پاڻي جي گهٽتائي جي ڪري سخ
نقصان پهچي ٿو . انهن ئي ڪرن ۾ هاري تمام گهڻي قدر مڪ
هوندا آهن ۽ پنهنجا قرض ادا ڪري نه سگهندا آهن . هنن ئي علا
۾ هاري وڏي ۾ وڏا قرض گهرندا آهن ۽ اڪثر پنهنجا قرض ادا ڪ
ڏاران پهچي ويندا آهن . عام طرح ، مسلمان هاري ڪي ورلي پنهنج
قرض ادا ڪرڻ ڏران پهچي وڃن ٿا .

٦٣. ڳوٺ جي دڪاندار کان ڪاڏي ڪپڙي جي ضروري شي
جي ٿوري اوڌر ملڻ کان سواءِ ، هاريءَ کي زميندار وٽان ئي اوڌ
ملي سگهي ٿي . زميندار اهو قرض ، هاريءَ کي سڌيءَ طرح روڪڙ
يا پيدائش (جنس) ۾ ڏيندو آهي يا گهڻو ڪري ڳوٺ جي دڪاندار

www.drpathan.com Page # 39

جي معرفت (هٿان) ڏيندو آهي. هر حالت ۾ زميندار کي ئي ٽيل پيدائش ۾ هاريءَ جي حصي مان انهن قرض جي وصولي ڪرڻي آهي ۽ هاريءَ جي قرض جي وصولي نه ٿيڻ ڪري جيڪي نقصان ٿين ٿا سي گهڻو ڪري زميندارن کي ئي سهڻا پون ٿا.

٦٤. زميندارن جي اڪثريت، پنهنجن هارين کي قرض ڏيڻ جي بار کان آجو رهڻ پسند ڪندي آهي. اها ڳالهه، قرض تي ڪهڙي نرخ سان وياج ورتو ويندو يا ڏنل ضمانت ڪهڙي قسم جي آهي، تنهن سان تعلق نه ٿي رکي جڏهن هاريءَ کي اوڌر لاءِ ٻيو ڪو وسيلو يا ذريعو نه رهيو هوندو آهي ته اُن حالت ۾ هن کي اوڌر ڏيڻ زميندار جوئي اخلاقي فرض ٿيندو آهي. زرعي پورهيتن جي قلت ۽ هارين جي ڪم تي رکڻ لاءِ چڙهت، اهي اهڙيون لاچاريون آهن جن جي ڪري زميندارن کي ۽ پنهنجن ئي مفادن خاطر پنهنجن هارين کي پيسن (قرض) ڏيڻ لاءِ مجبور ڪن ٿيون.

٦٥. غافل ۽ ڪوتاه انديش هاري کي سندن غفلت ۽ ڪوتاه انديشيءَ کان بچائڻ ضروري آهي. زميندار کي پنهنجي ڏنل قرض لاءِ معقول ضمانت گهرجي. اهڙا اپاءَ پڻ آهن جن جي وسيلي هنن جي جدا جدا مفادن کي محفوظ ڪري سگهجي ٿو. هن بابت اسين باب ٢ ۾ سفارشون ڪريون ٿا.

هاريءَ جون خاميون

٦٦. هاريءَ کي گهڻين ئي خامين کي منهن ڏيڻو آهي. معاشرتي ۽ اقتصادي ريتن ۽ رسمن جي ڪري اهي خاميون منڍ مڙهيل آهن جي ريتون رسمون سندس اختيار کان ٻاهر آهن. هنڪي انهن معاشرتي رسمن موجب خوشي جي موقعن تي پنهنجي ٻچندي کان وڌيڪ خرچ ڪرڻو ٿو پوي. پنهنجي نياپ ۾ عزت رکڻ لاءِ هنکي ائين

www.drpathan.com Page # 40

ڪرڻو پوي ٿو. ڪيس ٻنهي قرضن جي گهٽتين کان ٻنهي برادرين جي تعلقات جو وڏيڪ خيال آهي -

٧٦. هنجي اڄاڻائي گهٽي ٿدر سنڌس علم جي گرزاور ڪري ٿي آهي، جا سنڌس اڪثر مشڪلاتن جو بنياد آهي. سرڪار جون تعليمي تجويزون، ريڊيو جي صحيح استعمال ۽ گشتي سئنيمائون اهي سڀ گڏجي جيڪر هن جي ٻارن ماٺن ٻي علمي جو داغ گهٽي ٿدر دور ڪن.

٧٨. صحت جي باري ۾ گذريل دور ۾ سرڪار جي طرفان هنکي ڪڏهن به سهوليت جو ذرو به مهيا ڪري نه ڏنو ويو آهي جنهنجي ماڻهو جو هو حقدار آهي. ويمن جي حالتن ۾ تربيت يافته دائي جي مدد حاصل ڪرڻ هن لاءِ تمام مشڪل آهي. ماڻا جي مرض، دو ڪڏهن ڪڏهن و چڙندڙ ٿيو پوي تنهن لاءِ صحت کاتي جو ڪافي مدد و بندوبست آهي. موسمي تپن جي حالت ۾ جو هر سال برسات پوڻ کان پوءِ ڪن مهنن تائين صوبي جي ريج ٿيندڙ گهٽن هنڌ و چڙندڙ ٿيو پون تنهنجي آزار کان ماري ۽ سنڌس ڪٽنب کي بچائڻ لاءِ ڪجهه نڪو ڪيو وڃي. موسمي تپ انهيءَ وقت ٿيندا آهن جڏهن وقت سارڻ جي وڌ ڪرڻ، ڪپهه جي چونڊ ڪرڻ ۽ ڪڻڪ جي ٻج چٽڻ جي لاءِ سخت پورهئي جي ضرورت درپيش هوندي آهي بلڪ جڏهين هو بالڪل تندرست هوندو آهي تڏهين ٻڻ اهي ڪم سنڌس فصلن جي ريج جي ڪم سان گڏ جي کائنس تمام سخت پورهئي جي تقاضا ڪن ٿا. هاريءَ تي موسمي تپن جي ضعف جو اثر جلدي ظاهر ٿئي ٿو جو هو سنڌس پوکيل فصلن جي ڪم کي منهن ڏيئي نڪو سگهي انهيءَ سبب زمين جي گهٽپيل پيدائش جي ڪري جيڪي بيحد نقصان ٿين ٿا تن جو شمار نڪو ڪري سگهجي.

٧٩. هاري پنهنجي چوپائي مال جي صحت ۽ سلامتي کي پنهنجي ڪٽنب جي صحت ۽ سلامتي کان گهٽ نڪو سمجهي، سنڌس چوپايو

www.drpathan.com Page # 41

مال ئي سندس دائمي سرمايو آهي. هنکي پنهنجي ڏاندن کان سواءِ ڪا اهم سري. جيڪڏهن هو ڪنهن اتفاق، بيماريءَ يا چوريءَ سبب ڏڳو وڃائي ٿو ته هن لاءِ اهو ايڏو وڏو مالي نقصان آهي جنهنجي پورائي ۾ هنکي ورهيه لڳيو وڃن. صوبي جو چوٿايو مال گهڻو هارين جي ئي ملڪيت آهي ۽ نه زميندارن ۽ مقاطعدارن جي. چوپائي مال جي چوري کي روڪڻ، مال جي بيمارين تي ضابطو رکڻ ۽ مال جي عمدن ديسي نسلن کي سڌارڻ لاءِ سرڪار جيڪا به مدد ڏيندي سا هارين کي ئي مدد ملندي.

٧٠. پن مهاڀاري لڙائي جي دوران ۾ ۽ ان کان پوءِ هارين، ڪپڙي، کنڊ، گاسليٽ ۽ اوزارن لاءِ گهربل لوهه ۽ گهرو ضرورتن جي جنسن جي ملڻ ۽ انهن جي ورهاست تي سرڪار جي ضابطي (ڪنٽرول) جي ڪري سخت تڪليف محسوس ڪئي آهي. هارين جي بي اطمينانيءَ جو هيءُ وڏو سبب آهي. هنن جي بي اطميناني انهن شين جي قيمتن جي ضابطي هيٺ هئڻ ڪري نه آهي پر انهيءَ ڪري ئي آهي جو هي شيون اڪثر ڪنهن به قيمت تي ملي نٿيون سگهن. اسان هن ڳالهه تي زور ڏيئون ٿا ته اهو ضروري آهي ته واهپي جي ضروري شين جي پوري موجودات هئڻ تي انهن جي ورهاست بابت هلندڙ ضابطا جلد از جلد لاهجن.

ج- زمين جي تپيداريءَ جي سرشتي جون ڪي ڳالهيون

لئنڊ روينيو سرشتو *

٧١. سنڌ ۾ گهڻو ڪري زرعي زمين سروي (پيمائش) ڪئي ويئي آهي ۽ انجا نقشا ڪيا ويا آهن. زمين جي ڌل پٽڻ جي مطلب لاءِ زمين جو (گهٽ ۾ گهٽ ايراضيءَ وارو) جزو "سروي نمبر"

* جناب راءِ صاحب سوڀراج آر. ريجسنگهاڻي، ڊائريڪٽر آف سيٽلمينٽس سروي ۽ لئنڊ رڪارڊس سنڌ جن جي ڪيل نوٽ موجب.

www.drpathan.com Page # 42

آهي. لائبہ براج ہرو جيڪ ت هيٺ آباد ٿيندڙ زمين کي گهٽ
۽ جونڪڙين ۽ ورهائي جھڙن جھڙن ايڪڙن وارا ھڪجھڙا سروي
ويا آهن. ہين هنڌ سروي نمبرن جا ڊگها ۽ ڏونگا ۽ سندن ايرا
مختلف هوندا آهن ۽ گهٽ ڪري هرهڪ ائن ايڪڙن کان گهٽ هوندو آهي

هر ڪنهن سروي نمبر کي دائمي حد نشان هوندا آهن جي اڪثر
پٿر جا هوندا آهن ۽ ڪٿ ڪٿ مٽي جي ڍڙين يا اڏن جا هوندا
آهن. حد نشانن کي چڱي طرح وائر رکڻ لاءِ زمين جو قبضيدار جوابدار آهي

٤٢. زمين جي ڍل فقط انهن سروي نمبرن تي ٻڌ ٿئي
جي ڪنهن موسم ۾ آباديءَ هيٺ آڻجن ٿا. ڪنهن سروي نمبر
ٻڌ ٺيڙ جو گهي ڍل ساليانو حساب (جمع بندي) تپيدار ڏاهيندو آهي ۽
ڪليڪٽر يا اسسٽنٽ / ڊپٽي ڪليڪٽر جنهنکي جمع بندي آفيسر ڪري
سو انجي تپاس ڪندو آهي. مقرر ڪيل ڍل جي طلب قبضيدار
کان ڪئي ويندي آهي پر جنهن زمين جو قبضو مقاطعدار وٽ
هوندو آهي تنهن جي ڍل ٺيل بندوبست موجب سندي طرح سرڪار
کي ڀاريندو آهي. ٻہ مکيہ موسمون ٿينديون "خريف" (اونهاري جا فصل)
۽ "ربيع" (سياري جا فصل) لاءِ جدا جدا ڍل ٻڌل آهي. وچ واري
بهار جي فصل کي "آڌاڻي" ڪري چئبو آهي. خريف جي فصل
کان ترت پوءِ ساليانو زمين تي ٿيندڙ فصل کي "دوهاري" چئبو
آهي. وادي رستي ربيع ٿيندڙ زمين کي "موڪي" چئبو آهي.
واهن مان ربيع نہ ٿيڻ جوڳي زمين جنهنجو برسات جي پاڻي تي
مدار آهي تنهنکي "باراني" چئبو آهي. نار رستي ربيع ٿيندڙ آبادي کي
"چرخي" چئبو آهي. "بوسي" واهن مان ربيع ٿيندڙ سياري جي بوڪ آهي
جنهن ۾ ١٥ آڪٽوبر کان پوءِ پاڻي ڏيڻ ۾ ايندو آهي. "سيلابي"
بوڪ اها آهي جا پوڙ يا سر جي پاڻي تي ڪئي ويندي آهي. اها
سنڌو ندي جي ڪپ تي عام جام آهي جتي پوڙ جي موسم ۾ زمينون
پاڻي هيٺ اچي وينديون آهن ۽ انهيءَ ۾ دريا جي اٿل پٿل سبب ڪ
ڦير ڦار ٿيندي آهي.

www.drpathan.com Page # 43

٧٣. ڍل (زمين جي محصول) جو سرشتو انهي اصول تي ٻڌل آهي ته سرڪار زميندار جي ريج ڏنل ٻاڻيءَ ۽ زمين جي گڏيل استعمال جي عيوض سندس پوکَ جي صافي آمدني مان ڪنهن حصي وٺڻ جي حقدار آهي. شروعات ۾ سرڪار اهو حصو جنس ۾ وٺندي هئي جو اٽڪل فصل جو في سيڪڙي موجب حصو هوندو هو.

٧٤. موجوده صديءَ جي شروعات ۾ هند سرڪار زمين جي ڍل (محصول) مقرر ڪرڻ جي مطلب لاءِ زمين جي ڪرائي جي (ساليانيءَ) قيمت جي اڌ جيتري تهرائڻ جي منظوري ڏني. گڏيل وقت ۾ انهي وڏي ۾ وڏي اسٽينڊرڊ رقم کي چاڙهي پڄهي واڌايو نه ويو آهي ۽ ساڳي طرح سان ڍلون انهي مقرر رقم کان ڪافي گهٽ رهيون آهن. لائبراج جي تهڻ ڪاٿيو ويو اهو رقم زميندار جي (ٽيل فصل مان) صافي آمدني (پيدائش) جي ٤٠ سيڪڙي جيترو ۽ پوءِ وري ٣٣ ١/٣ سيڪڙي جيترو مقرر ڪيو ويو. زميندارن جي اهڙين صافي پيدائش جو حساب هڪ خاص مقرر ٽيل سيٽلمينٽ آفيسر هٿان مقرر ٽيل نموني ۾ سيٽلمينٽس (زمين جي محصول جي رقم) جي وري نئين سر ڪرڻ وقت ڪيو ويندو آهي. ڍلن جا ملندڙ رقم وري ١٩٥٢ ۾ نئين سر مقرر ڪرڻ ۾ ايندا. ڍل جو رقم هر هڪ فصل لاءِ جدا حساب ڪري مقرر ڪيو آهي ۽ اهو پڻ ريج جي ٻرڪار تي منحصر آهي. اهڙي طرح موڪي زمين لاءِ اسٽينڊرڊ (مقرر ٽيل) ڍل جو رقم وٺجي ٿو چرخي جو رقم اڪثر ڪري موڪي جي رقم جو ٣/٤ حصو آهي ۽ گڏيل موڪ ۽ چرخيءَ جي ٻرڪار لاءِ گڏيل رقم جي اڌ جيتري ڍل وٺڻ ۾ اچي ٿي.

٧٥. تازو گذريل سالن ۾ سرڪار، مکيه فصلن يعني ڪپهه، چانورن ۽ سپاري وارن اناجن جي ڍل تهرائڻ لاءِ سلائيڊنگ اسڪيل گهٽ وڌ ٿيندڙ نرخنامن پٽاندر ڍل مقرر ڪرڻ جو سرشتو مقرر

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 44

ڪيو آهي. ٻن اسڪيل (پيمائي) موجب ڍل ڀرڻ لاءِ ائين ٺهرايو
آهي ته پيريائين هرهڪ فصل جي ڍل جو اسٽنڊرڊ رڪب مقرر ڪج
۽ پوءِ پيمائي ۾ ڍل جو رڪب هر سال، لاباري جي وقت ڪڍڻي وڪ
جي موسوم تائين جيڪي ۾ اُنهي جنس جا بازاري اگهه هجن انهن
سراسري اگهه پٽاندر، مقرر ڪري ڊيڪارڻ ۾ اچي ٿو. اهڙي طرح
جي رڪب ڪڍڻ لاءِ هڪ سولي وات جاڙايل آهي.

٧٦. جن مناسب اصولن تي انڪم ٽئڪس جا رڪب پڌا آهم
مان ڪي سڌا اصول (مٿي ذڪر ڪيل) نئين سرشتي اندر پڻ اچي
ٿا جڏهن موجب زمين تي سرڪاري طلبون مقرر ڪرڻ ۾ اچن ٿيو
کاتيدارن ٻن سرشتي کي خوشي سان قبول ڪيو آهي ڇاڪاڻ ته
موجب جڏهين ڪاتيدار سولائيءَ سان ڪافي رقم
جڏڙا ٿين ٿا تڏهن ئي سرڪار جون طلبون ڏيون ٿين ٿيون. جن
۾ پوکر جي جنسن جا اگهه گهٽ آهن ۽ جڏهين سنڌ ن پوکر جي آم
انهن سببن ڪري گهٽجي ٿي جن تي ڪين اختيار نه آهي تڏ
(مٿين سرشتي موجب پڌل) ڍل ۾ ڪين رعايت ملي ٿي.

زميندار

٧٧. زميندار پنهنجي حق جي آڌارتي زمين جو مالڪ آهي
سڀ زميداري زميندون ورثي، انتقال ۽ ورهاڱي جوڳيون آهن. زمين
سرڪاري زمين جي ڍل ۽ ضلع لوڪل بورڊ سيس جي صورت ۾ زم
جا محصول ڏئي ٿو ۽ مسلمان زميندار هڪ عارضي تعليمي سيس پڻ ڏ
ٿا. اهي محصول زميندار جي کاتي تي ڊيڪاريل سڄي ايراضيءَ تي نه، ه
ڪنهن سال فقط ساڃي پاڃي آباد ڪيل ايراضيءَ تي پڌا وڃن ٿا. ڍل ف
جي قسم ۽ ٻين ڳالهين جي ڪري جدا جدا ٿي.

٧٨. ڪجهه جانورن ۽ سياري وارن ٻين اناجن جي حالت ۾ سلائيڊنگ
اسڪيل موجب ڍل پڌي وڃي ٿي جا اهڙيءَ طرح ڦرندي رهي ٿي

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 45

واسطيدار جنس (فصل) جي لاباري جي موسم وارن بازاري اگهن جي سراسريءَ سان لهڪي اچي. اها ڍل سراسري طرح، هڪ سچي تڪر لاءِ، زميندار جي، هڪ ايڪڙ پڪل فصل جي صافي آمدنيءَ جو ٣٣ ١/٣ سيڪڙو ٿئي ٿي. ضلع لوڪلبورڊ سيس اڪثرڪري ڍل جي ١٢ ١/٢ سيڪڙي جي حساب سان ساريو وڃي ٿو ۽ عارضي تعليمي سيس ٦ ١/٤ سيڪڙو وٺجي ٿو. مسلمان زميندار تي سندس آمدنيءَ جو ٣٩ ٧/١٢ سيڪڙو ۽ غير مسلمان تي ٣٧ ١/١٢ سيڪڙو اهي گڏيل ڍلون پون ٿيون. جڏهن فصل سچو نٿو ٿئي يا انهيءَ کي ڪجهه پاڱي ۾ شڪست ڪائي ٿو تہ سرڪار ڍل کان معافي ڏئي ٿي جنهن جو انداز فصل جي ٿيل نقصان جي انداز موجب بدلجي ٿو. ١٩٤٥ – ٤٦ ۾ سيس جي وصولين کان سواءِ زمين جي ڍل جي ڪل رقم ٤٩١ (٤ ٩١/١٠٠) ڪروڙ رپيا ٿي. هيءَ سرڪار جي آمدني جو وڏو ذريعو آهي.

جاگيردار

٧٩. خان بهادر نور نبي صاحب جي جاگيردارن، زميندارن، ڪرائيدارن ۽ هارين جي وچ ۾ تعلقات تي ١٩٣٩ واريءَ رپورٽ موجب ”جاگير“ لفظ جي معنيٰ آهي بخشش يا انعام. ڏنل زمين لئنڊ رونيو ڪوڊ هيٺ جاگيري زمين کي اصطلاح جي طور انتقال ٿيل، (معافي ڏنل) زمين ڪوٺيو آهي، انهيءَ جي معنيٰ تہ اها زمين جنهن ۾ سرڪار ڍل وٺڻ بابت پنهنجو سمورو يا ڪجهه حق ڪنهن شخص کي منتقل ڪري ڏئي. اٽڪل ٠٠ ورهيہ اگهہ، سنڌ جي فتح ٿيڻ وقت، جاگيرن جون ايراضيون موجوده وقت کان وڏيڪ هيون. برطانيہ سرڪار کي جاگيرون بحال ڪيون تہ ڪن کي فقط هڪ، پر يا ٽن نسلن تائين تسليم ڪيو ويو ۽ ٻيون فقط هڪ وڏيڪ اهو ٺهرايو ويو تہ اهي جاگيرون انتقال ڪرڻ ۽ ورهائڻ جوڳيون نہ ٿينديون ۽ اهي شاجري جي فقط مرد وارثن کي ڏيڻ جوڳيون ٿينديون ۽ جيڪڏهن مرد وارث نہ هجي

www.drpathan.com Page # 46

تہ اُهي موتي سرڪار جون ڏيندڙيون. جاگيردارن جا چار قسم آهن يعـ
تہ، (۱) پهرئين ڪلاس جا جاگيردار (۲) شاهي ٽالپرخاندان
جاگيردار (۳) سردار جاگيردار ۽ (۴) خيراتدار. هنن ڪلاسن ۾
آهي پر جاگيرداري جو حق سڀني جي عام خاصيت آهي.

۸۰. موجوده وقت جملي ۱۰۳ جاگيرون آهن جنجي
ايراضي ۱۰۱۴۰۰۰ ايڪڙ آهي. سنہ ۱۹۴۶ ۾ هنن زمينن تي ۱۹۷۱
ايڪڙ ايراضي آباد ٿي. غير آباد ايراضي جو ڪجھ حصو آبادي ءَ لائق
آهي. سڀ کان وڏي جاگير جي ايراضي ۲۱۶۱۵۶ ايڪڙ آهي
ڪورٽ آف وارڊس ۽ انڪمبرڊ ايسٽيٽس جي سنڀال هيٺ جاگير
زمين ۲۷۹۵ ايڪڙ آهي.

۸۱. جاگير تي عام طرح جاگيردار ڪي ئي قبضيداري جو د
آهي. پر جتي پيا حق رکندڙ، يعني مخادم هوندا آهن ته دالتن
مخادمن کي ئي قبضيداريءَ جو حق هوندو آهي، مخادم جاگيردار
هٿان بہ دخل ٿي نٿا سگهن.

مخادم

۸۲. مخادم کي زمينن ۾ قبضيداريءَ جو حق آهي ۽ جا ز
سندس قبضي ۾ رهي ٿي تنهنجي پيدائش جي متصرفي پاڻ ڪري ٿو
مخادم جا حق فقط جاگيري زمينن تي هوندا آهن. اهو حق ور
۾ ڏيڻ، انتقال ڪرڻ ۽ وراهڻ جوڳو آهي. هيءُ انهي سرشتي
هڪ نمونو آهي جنهن موجب پيٽي قبضيدار (يعني مخادم)
اختيار آهي تہ هو پنهنجي مالڪ وانگر پنهنجو حق انتـ
ڪري سگهي ۽ هيءُ سنڌ اندر زمينن جي قبضيداري سرشتـ
جي هڪ عام خاصيت آهي سروي ٿيل جاگيري زمينن
مخادمن جا حق رڪارڊ آف رائيٽس (حقن جي رڪارڊ) ۾ داخـ
ٿيل آهن. زمين جي ڍل ڏيڻ جو بار مخادم تي آهي جا هو جاگيردا

www.drpathan.com Page # 47

کي پياري ٿو. سرڪاري واھن مان ريج ٿيندڙ جاگيري زمينن تي جاگيردار پنھنجي جاگيري حق جو ڪيس سرڪار کان منتقل ٿي مليل آهي، تنھن جي عيوض ۾ ڏل جو اڌ حصو ھاڻ وٽ رکي ٿو ۽ باقي ڏل جو اڌ سرڪار کي پاڻي جي رکب (حقابہ) طور ڏئي ٿو.

٨٣. سنہ ١٩٤١ ۾ لئنڊ روينيو ڪوڊ ۾ سنڌاري آڳاٽ باٻت قاعدي جي پاس ٿيڻ کان اڳ، سڀ جاگيردار مخادمن ۽ سنڌن هارين کان پيدائش جو حصو جنس ۾ وصول ڪندا هئا جنھنجو انداز مختلف جاگيرن ۾ ۽ ڪن حالتن ۾ ساڳي جاگير ۾ گھٽ وڌ مختلف ھوندو ھو. ھن طرح سنڌاريل قاعدي موجب ٺھرايو ويو آهي جيڪڏھن ڪو حقدار ڏيڻون آهي ته ان حالت ۾ جاگيردار کي مخادمر وٽان حقابو اٿي ڏل ملندي (يعني ڏل مان حقابو ڪاٽي باقي ڏل جي ٻچت جاگيردار کي مخادمر وٽان ملڻي آهي) عام طرح ھن انڪت مان مخادمن گھڻو فائدو پرايو آهي ۽ انھي ڪري جاگيردارن کي ڪجھ نقصان بہ رسيو آهي پر واسطيدار هارين کي ڪو خاص فائدو نہ حاصل ٿيو آهي -

٨٤. جيتوڻيڪ گھڻا مخادمر ڪڙمي آهن ۽ پنھنجي سر زمين بوڪين ٿا پر منجھائن ڪيترن کي وڏيون زمينون ڪاٽي تي آهن جي ھو بٽئي جي شرطن تي هارين جي مدد وٺي بوڪن ٿا. اھڙين ئي زمين جي حالت ۾ هارين کان بلڪل گھرا ۽ ٻيون طلبون وصول ڪيون وڃن ٿيون خصوصاً جڏھن اهي زمينون غير حاضر مقاطعدارن کي پٽي تي ڏنل ھونديون آهن. خان بهادر نور نبي صاحب جي رپورٽ موجب مخادمين جي قبضي هيٺ جاگيري زمينن جي ڪل ايراضي ٣٧٢١٥٢ ايڪڙ آهي -

Gul Hayat Institute

موروثي هاري

٨٥. "موروثي" لفظ جي اکري معنيٰ آهي "ورثي ۾ مليل" تنھنڪري موروثي هاري اهو ڪڙمي آهي جنھنڪي زمين جي ڪڻن

اڪر تي ٻوڪ، ڪرڻ جو دائمي حق آهي. مگر اهو هنڪي قبضيداريءَ
جا حق نہ ٿو ڏئي جن حقن جي ماڻڻ ڪري ڪيس زمين جي سرڪارءِ
ڍل ڏيڻي پوي. جن زمينن تي موروثي (هارين جا) حق هوند
آهن انهن جي سرڪاري ڍل وڌو ڪاتيدار ڀري ٿو، جو يا جاگيردا
هوندو آهي يا مخادم–

پٽيدار (مقاطعدار)

٨٦. گهڻن زميندارن کي پنهنجون زمينون مقاطعي تي ڏيڻ
سهوليت ۽ فائدو نظر ايندو آهي. اها حقيقت خصوصاً هيٺين ڳالهين ۔
برابر لڳي ٿي (١) اهي زميندار جنجون زمينون (ايسٽيٽون) ايڏيو
تہ وڏيون آهن جو هو سنڀالي نٿا سگهن (٢) اهي زميندار جي پنهنج
زمينن تي نٿا رهن ۽ (٣) گهڻو ڪري اهي سڀ زمينون جي انڪمبر
اسٽيٽس ۽ ڪورٽ آف وارڊس کاتي جي سنڀال هيٺ آهن. زمين
جي مقاطعن جو مدو ٥ سال آهي. مقاطعدار اڪثر غير آبادگا
هوندو آهي جنهنجي وڏي ۾ وڏي مراد اها هوندي آهي تہ .
پنهنجي زمين ۽ ان تي لڳايل پورهي مان جيترو ٿي سگهي اوترو لا
حاصل ڪريان، هو گهڻو ڪري انهي خيال هيٺ هوندو آهي تہ م
پنهنجي مقاطعي جي ٿوري گهٽ مدي اندر زمين جي وڏن سدار
تي پنهنجي سيڙايل رقم ڪيل فصلن مڃجهان حاصل ڪري نہ سگهار
زمين جي زرخيزي کي قائم رکڻ يا وڌائڻ ۾ هو ڪوبہ چاهہ نٿو ونئ
پنهنجي مقاطعي جي عرصي ۾ ڪيس ڪيل دائمي سدارن لاءِ ڪوبہ عيو
ڪونہ ٿو ملي. اهڙي ۾ ڪيس خاطري ڪانهي تہ مقاطعي ختم ٿيڻ
اهو وري ڪيس نئين سر ٿي ملندو مقاطعدار پنهنجي مقاطعي وارين زمين
تي ڪو ورلي رهندا آهن. زمين جي سنڀال ۽ جوڙجڪ منيج
يا ڪامگار جي سپرد هوندي آهي. جدسن جي اڳون چڙهڻ ڪر
زمينن جي مقاطعن جون ملندڙ رقمون ٻڻ انهن موجب وڌي وڃ
لڙائي جي اڳ وارين رقمن کان ٽيڻيون ٽيون آهن.

ھاري جون ڪٽون

٨٧. سنہ ١٩٣٢ ۾ لائڊ براج پروجيڪٽ جي جڙي راس ٿيڻ تي، جن پورھيتن کي پنھنجي زمين نہ ھئي، تنکي سرڪار زمين جي ننڍن ٽڪرن ورتڻ جي سھوليتن ڏيڻ جو ٺھراءُ ڪيو. سرڪاري زمين جي اھڙين ڪٽن کي ”ھاري“ جون ڪٽون چئجي ٿو، اھي ڪٽون ”ڪڙمي جي قبضيداري“ جو ھڪ خاص نمونو آھن جنھن ۾ خريد ي جي تڪميل تي قبضيداري ۽ معافي سان ماليل زمين جا حق ڏنل آھن.

٨٨. ھن نموني جي ڪٽ جي پھرين ٥ سالن ۾ ڪٽ ڪندڙ کي ”پول تي ڪرائيندر“ ڪري سمجھيو آھي ۽ کيس سرڪار کي رعائتي اگھن تي ڪرايو ڏيڻو پوي ٿو جو ڪرائيداري جي ھر ڪنھن سال جي پڇاڙي ۾ وصول ڪرڻ ۾ ايندو آھي. ھيءُ ڪرايو آبادي ڏيڻ آھيل زمين جي پيمن ۽ ڏل بست تيل محصولن ڪانسواءِ ورتڻ ۾ اچي ٿو. ڪٽ ڪندڙ کان طلب ڪئي ويندي آھي تہ ڏہ اٺھين عرصي اندر زمين تي رھڻ ۽ ان کي آبادي ھيٺ آڻڻ جو ارادو اظھار ڪري. جيڪڏھين ڪليڪٽر کي جاچ بعد اھا خاطري ٿئي تہ ھو زمين کي آبادي ھيٺ آڻڻ لاءِ پوري ڪوشش نٿو وٺي ۽ ڪٽ جي پين شرطن جي پابندي نٿو ڪري تہ ھو ھن کي (ڪٽ ڪندڙ) ٻرسري نموني ۾ ھڪدم بي دخل ڪري سگھي ٿو. پھرين پنجن سالن جي ختم ٿيڻ کان پوءِ ڪٽ ڪندڙ کي رعائتي اگھن موجب زمين جو مالڪاڻو قسطن رسدي پند رھن سالن جي عرصي اندر ڏيڻو آھي جنھن ڪري ڪٽ جي اصلي تاريخ کان وٺي ٢٠ سال لڳن ٿا. شروع وارين ڪٽن ۾ ڪٽ ڪري زمين جو گھٽ ۾ گھٽ جزو ١٦ ايڪڙ مقرر ھو پر سنہ ١٩٤٤ کان وٺي انکي ورڌائي ٢٠ ايڪڙ ڪيو ويو آھي.

www.drpathan.com Page # 50

٨٩. شروعات ۾ هارپ جي ڪٽڻ لاءِ براج ايراضي مان
ايڪڙ زمين جدا رکي ويئي. هن وقت نائين اهڙين ڪٽڻ
ڪل ايراضي ٨٥٠٠٠ ايڪڙ وڃي لڳي آهي. جيو وڃي
هن وقت لائيڊ براج پروجيڪٽ تي اڙيل پڪڙيل ٽڪرن ۾ آبادي
زمين جا وڏيڪ ٥٠٠٠٠ ايڪڙ ملي سگهن ٿا. هاڻي ان زمين
جي نڪرڻ ڪري جيڪا زمين آبادي هيٺ اچڻ جهڙي ٿيند
انهي جي ايراضي ۾ اها تولي هارپ تي زمينون نه ڏنل آهن.

٩٠. جيترو ٽيڪ اهڙيون به ڪي حالتون آهن جن ۾ هارپ
ڪٽڻون ڪندڙ پنهنجون ڪٽڻ ڪيل زمينون ڇڏي ويا آهن تنهن
۾ لائيڊ براج پروجيڪٽ تي ملي سگهڻ جيتري ايراضي کان هارپ
ڪٽڻ جون تقاضائون گهڻو وڏيڪ آهن. باب ٤ ۾ اسين ٻن
براج پروجيڪٽن تي سرڪاري زمينون هارپ جي شرطن تي ڪٽڻ
پنهنجون سفارشون ڪريون ٿا.

غير حاضر زميندار

جوڻي آهي ته "زمين جي لاءِ بهترين ٻاڻ آهي زميندار جا
٩١. غير حاضر زميندار جا ٻه قسم ٿي سگهن ٿا يعني اهو زميند
جو پنهنجي زمين تي نه رهي ۽ ٻيو اهو زميندار پنهنجي زمين
رهي ۽ انهن جي سنڀال ۽ بهبودي ۾ دلچسپي نه وٺي. سنڌ ا
ٻئين قسم جا زميندار گهڻا آهن. هڪ امريڪن اقتصادي ماهر
چوڻ آهي ته "جنگ، موتمار مرض ۽ ڏڪار کان پوءِ ٻئي درجي
سبب کان خراب ڳالهه ڳوٺاڻي طبقي لاءِ آهي غير حاضر زميندار. ڪ
۽ پوکر جي صفا ناس تي وڃڻ کان اڳ سنڌ س برٻادي جو آڌ
ڏاڪو* زميندار جي غيرحاضري آهي.

٩٢. سنڌ ۾ غير حاضر زميندار زمين تي پنهنجن مفاد جي نگهه
لاءِ ڪامگار يا منشي مقرر ڪندا جنکي ورلي ڪا اصطلاحي زرا

* يونائيٽيڊ اسٽيٽس آف اميريڪا جي ڪمن جي ترقيءَ، انت
جي ڪوجنا جي مونوگراف ٥ ۾، جيئن انهيءَ جو حوالو اورسياء "ا
ٽيڊيور ان ڪالونيز" ۾ ڏنو آهي.

www.drpathan.com Page # 51

جي چاڙ آهي. اهي تعليميافته ٿين ٿا ۽ معمولي حساب ڪتاب رکي سگهندا. اڪثر ايڏيون اختياريون ۽ ذميواريون انڌن کي سپرد ڪيون وڃن ٿيون جن جي صحيح استعمال ڪرڻ ۽ ڪاميابيءَ سان سرانجامي ڪرڻ جا هو لائق نه آهن. اڪثر ڪري ڪامگارن جي آرارن ۽ زيادتين جي ڪري هاري ناراض رهندا. زميندار سرشتي ۾ انتظام جون اهي مشڪلاتون تڏهن درست ٿينديون جڏهن زميندار پنهنجي ترجيح يافته حيثيت کي محسوس ڪري پنهنجي شخصي ذميوارين کي ڏيان ڏيندا. هيءَ ڳالهه سنڌن هارين سان ورتاءُ توڙي سندن زمين جي بهتري استعمال سان لاڳو آهي.

انڪمبرڊ اسٽيٽس ۽ ڪورٽ آف وارڊس

٩٣. سنه ١٨٩٦ جي انڪمبرڊ اسٽيٽس ائڪٽ جي مراد آهي ته زمين جي انهن مقروض ڪاٽيدارن کي بچاءُ ڏنو وڃي جي حفاظت گهرن ۽ جي ساليانو ڏيل ٣٠٠ رپين کان گهٽ نه ڀريندا هجن. جيڪڏهن ائين سمجهڻ ۾ اچي ته ڪا اسٽيٽ ويهن سالن اندر پنهنجو قرض نه لاهي سگهندي ته ان کي بچاءُ ڏيڻ کان انڪار ڪيو ٿو وڃي. سنه ١٩٤٦-٤٧ ۾ مئنيجر جي ضابطي هيٺ زيرباري هيٺ آيل اسٽيٽون ڪل ايڪاسي (٨١) هيون. انهن اسٽيٽن جي ڪل ايراضي ٨٠٢٦ ايڪڙ هئي. سنه ١٩٤٦-٤٧ ۾ وصول ڪيل مقاطعي جي رقم ٩ لک رپيا هئي. ٢٥ لک روپين جي ڪل قرض مان زيرباري هيٺ آيل انهن زمينن تي هن وقت باقي ٢٠ لک رپيا قرض رهيل آهي. سال ١٩٢٧ ۾ ٿي ڇهوني ۾ ڇهوني ايسٽيٽ ضابطي هيٺ ورتي ويئي.

٩٤. سنه ١٩٠٥ جي ڪورٽ آف وارڊس ائڪٽ جي مراد آهي انهن صغيرن، زالن، چرين ۽ ٻين زميندارن کي مدد ڪرڻ، جي پنهنجون زمينون نٿا سنڀالي سگهن. سنه ١٩٤٦-٤٧ ۾ ڪورٽ آف وارڊس

www.drpathan.com Page # 52

هيٺ اڙهون اسٽيٽون ڪل ١٩٩ هيون. انهن اسٽيٽن
ايراضي ٩٢٥٠٠ ايڪڙ هئي، ۽ انهن مان وصول ڪيل مقاطعي
رقم ١٥٤٢٠٠٠ رپيا هئي سنه ٤٧-١٩٤٦ ۾ ڪورٽ آف وارڊس
ضابطي هيٺ سموري ايراضي جي مقاطعي جي رقم جو سراسري ر
ايڪڙ ٠-٧-١٦ رپيا بيٺو. مقاطعي جي رقم جو اگهه ٥٠٠ ايڪڙن کان گهٽ
ايراضي وارين اسٽيٽن جي حالت ۾ في ايڪڙ ١٩ رپيا، ٥٠٠ ۽ ...
ايڪڙن جي وچ وارين اسٽيٽن جي حالت ۾ في ايڪڙ ٢٠ رپيا
١٠٠٠ ايڪڙن کان وڌيڪ جي حالت ۾ في ايڪڙ ٠-٤-١٠ رپيا هو
١٠ سال اڳي مقاطعي جي رقم جو اگهه اٽڪل ٥ رپيا في ايڪڙ هو ۽ ٻا
کان اڳي (يعني ٣٤-١٩٣٣ کان اڳي) في ايڪڙ اٽڪل ٢ رپين کا
٣ رپين تائين هو. ڪورٽ آف وارڊس هيٺ آيل سڀ زمينون هروڀر
کو زيرباري (قرض) هيٺ آيل نه آهن. جڏهن سول ڪورٽ اد
سرٽيفڪيٽ ڏئي ته ڪي صغير، زالون، چريا ۽ پيا ماڻهو پنهنجي زم
جي سنڀال ڪرڻ جا لائق نه آهن ته اهي ڪورٽ آف وارڊس هيٺ و
سگهجن ٿا پوءِ کڻي قرض کان آجا هجن. سڀني لکن جي قرض مان با
٢٩٠٠٠٠ رپيا قرض انهن اسٽيٽن کي ادا ڪرڻو آهي. ڪورٽ آف وارڊ
جي سنڀال هيٺ جهوليءَ ۾ جهوني اسٽيٽ جا اجا توڻي ڪورٽ آف وارڊ
جي نظرداريءَ هيٺ آهي سا سال ١٩١٧ع جي آهي.

٩٥. انڪمبرڊ اسٽيٽس ۽ ڪورٽ آف وارڊس جي عملدارن مقا
ڪيل جوڙجڪ تي هرچ مئنيجر کي ماپل مقاطعي جي رقمن منجهان ڪيو وڃ
ٿو جو سراسري طور ڇهاي آمدنيءَ جو ٦½ سيڪڙو آهي. ڪاڌ خوراڪ ۽ متفرق
خرچن لاءِ جيڪي درهڪ وارڊ کي ڏجي ٿو تنهنجي حد قانوني طرح مقرر ٿيل
ڪانه آهي پر رواجي حالتن ۾ ڪاڌ خوراڪ لاءِ اسٽيٽ جي ڪل آمدني جي ڏهين
ڀڱيءَ کان مٿي ڪونه ڏبو ۽ ايندو آهي. مقاطعي جي رقم جي صافي آمدني
مان باقي بچيل رقم اسٽيٽ جي مالڪ جي حساب ۾ جمع ڪئي وڃي ٿي
رواجي طرح مقاطعا عام نيلام ۾ سڀ کان وڏي واڪ ڏيندڙ کي ٥ سالن جي

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 53

مدني لاءِ ڏنا وڃن ٿا. سڌيال هيٺ آيل اسڪيمن جي سڌاري يا زمين جي قدرتي زرخيزي محفوظ رکڻ جي ڪاهہ ڪوشش ڪانہ ٿي ڪئي وڃي.

د - ڳوٺاڻا سڪ - سهنج

ترقي پسند زميندار

٩٦. وڏن زميندارن کي سندن ڪِرتي رکيل هارين تي جيڪا فوقيت ۽ برتري حاصل آهي تنهنجي تقاضا آهي تہ هو پنهنجن هارين جي بهبوديءَ جي ڪمن ۾ شخصي ۽ (پيءُ) جهڙي دلچسپي وٺن ۽ ان ڪم ڏانهن نئين روشنيءَ وارو ترقي پسند رخ اختيار ڪن. گهڻيئي زميندار ائين ڪن پيا پر انهن جو تعداد بلڪل ٿورو آهي. اسان پنهنجي رپورٽ ۾ پٺئي ڪنهن هنڌ ڳوٺن جي عوام جي تعليم بابت پنهنجو رايو ڏنو آهي جنهنجي اشد ضرورت آهي. اهو پڻ ضروري آهي تہ زميندارن کي سندن هارين ۽ سندن زمين جي صحيح استعمال بابت سندن جوابدارين جو احساس ڏياريو وڃي. زميندارن جي اڪثريت هارين واڳرئي بي حس ۽ قدامت پسند آهي. جيڪڏهن زميندار موجوده زماني جي هلت موجب نہ هلندا تہ ان حالت ۾ اسانکي وڏين زرعي زمينن جي بچڻ جي اميد گهٽ نظر ٿي اچي. جيڪڏهن زميندارِي سرشتي کي ختم ٿيڻ کان بچڻو آهي تہ زميندارن کي پنهنجي هارين جي بهبوديءَ جي ڪمن ۾ گهري دلچسپي وٺڻي پوندي جنهن کان هو گذريل دؤر ۾ غافل رهيا آهن.

٩٧. هارين جي زندگيءَ جي معيار کي بلند ڪرڻ جو فقط اهو مطلب نہ آهي تہ هو وڌيڪ خريدي ڪرڻ لائق ٿين. اسين سمجهون ٿا تہ ڳوٺن جي رهڻيءَ جون حالتون ان وقت تائين سڌري نہ سگهنديون جيستائين ڪہ هاري، زميندار ۽ سرڪار پنهنجي پنهنجي

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 54

وس آهر سڌاري جي ڪمن ۾ ڀرو نہ وٺندا ۽ جيستائين ڪ هار
جي اهڙيءَ ريت تنظيم نہ ڪئي ويندي جو هو ڳوٺ جي جماعتي
ڪمن ڪارين جي مجموعي انتظام ۾ حصو وٺي سگهن . هن باري
زميندار توڙي سرڪار جيڪي بہ قدم کڻندا سي گهڻو ڪري
بيڪار ثابت ٿيندا جيستائين ڪ هارين کي اهڙن ڪمن ۾ ڀرو
تي آماده نہ ڪيو ويندو جن مان سڌيءَ طرح کين فائدو رسي
سرڪار کي پڻ معاشرتي ۽ ٻين ضروري ڪمن لاءِ جڳهي جوکي مدد
مهيا ڪري ڏيڻ ۾ ۽ مستحق ڪمن ۾ مالي امداد ڏيڻ لاءِ پنهنجي
نموني ڀرو وٺڻ گهرجي .

٩٨. هن سڪيم ڪم جي شروعات ۾ پهريائين جيڪو قدم ڪارائتو
ٿي سگهندو سو آهي هاريءَ ۾ اهو جذبو ڦوڪڻ تہ هو پنهنجي مدد
پاڻ ڪري . هن ڳالهہ ۾ اجا وقت گهرجي جو هو پاڻ ۾ ايتري شعور
تميز پيدا ڪري جنهن موجب پنهنجي جماعت جي مفاد کي پنهنجي
شخصي مفادن کان وڌيڪ سمجهي انهن کي ترجيح ڏئي . اسين سمجهون ٿا تہ
ڳوٺاڻي بهبودي جي ڪمن ۾ محڪم ڄڳي ڪاميابي حاصل ڪرڻ لاءِ
اول هيٺين ڳالهين جو هئڻ ضروري آهي :-

(١) تہ زميندار کي ڪافي همت پريل ڪم ڪرڻ ۽
فرض ادائي جو احساس هئڻ گهرجي جو هو پنهنجي هارين ۾ پنهنجي
وانگر دلچسپي وٺي ۽ پنهنجي ڳوٺ ۾ سکن سهنجن کي وڌائڻ ۽
سڌارڻ شروع ڪري ڏئي ؛

(٢) پئسن ڏوڪڙن (فنڊ) جو خاطر خواه ذريعو هجي
جنهن ۾ ڪجهہ چندو زميندار ڏين ۽ ڪجهہ چندو هاري ڏين :
(٣) سرڪار جي منظوري جنهن موجب زميندار
پنهنجن هارين کان حد شيءِ ايراضين ۾ مجموعي پوک (سيري)
ڪرائين ؛ ۽

www.drpathan.com Page # 55

(٤) ڳوٺ جا جماعتي (مشترڪ) ڪم ڪاريون

جي ڳوٺ جي هاري ڪاميٽيءَ جي هٿان هلايا وڃن جا جماعتي فنڊ جي پوري استعمال لاءِ جوابدار رهي .

٩٩. جن وڏن زميندارن کي پنهنجا ڳوٺ آهن ۽ جنکي پنهنجن هارين جي حالت سڌارڻ لاءِ طريقن ۽ ذريعن جي گهرج آهي، تن جي مدد لاءِ اسين هيٺ ڪن خدمتن جو ذڪر ٿا ڪريون جي آسانيءَ سان ڪري سگهجن ٿيون. اسين اهو به ڏيکاريون ٿا ته ڪهڙي حد تائين چندي توڙي ڳوٺ جي جماعتي ڪمن ڪارين جي انتظام جي ڪمن ۾ هو پنهنجن هارين کي شريڪ ڪري سگهندا.

ڳوٺاڻيون هاري ڪاميٽيون

١٠٠. ڳوٺاڻي بهبوديءَ جي ڪم لاءِ اهو ضروري آهي ته ڳوٺاڻا ماڻهو گڏجي ڪم ڪن. اهو تڏهن ٿي سگهندو جڏهن هاري ڪاميٽي جي صورت ۾ ڪا جماعت ٺاهجي. ڳوٺاڻي هاري ڪاميٽيءَ ۾ وڌ ۾ وڌ ٨ ڳوٺاڻا هئڻ گهرجن جن مان گهٽ ۾ گهٽ ٦ هاري هجن. زميندار يا سندس ڪو نامزد ڪيل ماڻهو انجو چيئرمن هئڻ گهرجي. هنن ڪاميٽين جون ڪم ڪاريون هن حد تائين محدود ٿين ته هو فيصلو ڪن ته ڳوٺاڻي بهبوديءَ جي ڪم ۾ ڪهڙيءَ حد تائين هارين کان پورهيو وٺجي، هن ڪم لاءِ جيڪو فنڊ ڪٺو ٿئي تنهن کي ڪيئن خرچ ڪجي ۽ هٿ ۾ ڪنيل ڪم جي تڪميل ڪاڄي. رواجي طرح ڳوٺ جو ملان ڪاميٽيءَ جو ميمبر ٿيڻ گهرجي جو معمولي حساب ڪتاب رکندو.

فنڊ ڪٺي ڪرڻ جا ذريعا

١٠١. پنهنجي ڳوٺ جي رهڻيءَ جي حالت کي سڌارڻ لاءِ هاري جيستائين شخصي طرح خرچ ۾ حصو نه ڀريندا تيستائين اهو

مشڪل آهي جو اهي الهيءَ ڪم ۾ سرگرميءَ سان ڳچ وقت
دلچسپي وٺندا رهن. اهي پنهنجو حصو نقد ڏيڻ جي برخلاف
۽ رهندا ۽ پنهنجي پورهئي جو حصو ڏيڻ لاءِ يڪدم تيار ٿيندا
تنهن ڪري اسين سفارش ٿا ڪريون ته ڳوٺن ۾ سڪ سهنج ڪ
لاءِ گهربل پيسو فصلن جي جماعتي پوک جي ڪرڻ ذريعي ڪ
ڪجي. ۽ اهي فصل هر ڪنهن موسم ۾ زميندار جي هن ڪم لاءِ ڏ
طرح ڏنل پڌ شي زمين جي ايراضين تي پوکيا وڃن. هر ڪ
هاريءَ کي (هن) پوک لاءِ هڪ ايڪڙ جي چوٿين پتيءَ کان وڌي
زمين ماڻ نه گهرجي. جماعتي پوک جي فصلن جي وڪري سان
صافي پيدائش ڳوٺ فنڊ ۾ جمع ٿيڻ گهرجي. زميندار کي اها اجاز
ڏيڻ گهرجي ته اهڙن فصلن جي وڪري جي پيدائش مان فقط لاوار
جو خرچ ۽ سرڪاري طلبون ڪاٽي. جماعتي پوک ڪرڻ جو هي
نمونو سنڌ لاءِ ڪو نئون ڪونه آهي. هنڪري سيريءَ جي آباد
ڪري چوندا آهن.

١٠٢. جيڪڏهن ڪنهن زميندار جي هارين مان ٥٠ سيڪڙ
هاري پنهنجي رضا سان سيري جي پوک ڪرڻ چاهين ته پوءِ ان
زميندار جي باقي هارين لاءِ اهو لازمي ڪجي ته ساڳين شرطن تي انهي
(سيريءَ) ۾ شريڪ ٿين. جيڪڏهن سيريءَ جي پوک ڪرڻ وارن هار
جو انداز ٥٠ سيڪڙي کان گهٽ هجي ته پوءِ اهي سيريءَ جي پوک
مان ٿيندڙ سڪن سهنجن کي، جيتري قدر موزون ٿئي، فقط شريڪ
ٿيندڙ هارين جي ڪٽنبن جي استعمال لاءِ محدود ڪيو وڃي
سرڪار کي مستحق ڳوٺاڻين هاري ڪاميٽين کي مدد يا گرانٽ
ڏيڻ گهرجن.

ڳوٺاڻن سڪن سهنجن جا ڪي قسم

١٠٣. هنن جا ٣ قسم آهن؛ يعني (١) اهي جن جو خرچ هار
ڪاميٽي هاريءَ تي؛ (٢) اهي جي زميندار پنهنجي روءِ سوءِ پنهنج

www.drpathan.com Page # 57

خرچ تي ڪري ڏيندا ۽ (٣) أهي جي سرڪار پاران تي ڪٽندي. اسين هتي فقط هارين ۽ زميندارن جا ڪم ذڪر ڪنداسين. ڳوناٽي ڀهبودي ۾ سرڪار جا ڪم باب ٣ ۾ ذڪر ڪيا ويا آهن.

۱۰۴. ڳوٺ جو جلسي گاه (هال) -

هر ڪنهن ڳوٺ ۾ ڀهرين ضروري گهرج هيءَ آهي ته عوام جي گڏ ٿيڻ لاءِ هڪ جاءِ جلسي گاه (هال) وانگر ٺهيل هجي. شروعات ۾ انجي نقشي تي گهٽي محنت ڪرڻ يا انجي اڏاوت تي گهڻو خرچ ڪرڻ جو ضرور نه آهي. جيڪڏهن اها جاءِ سموري ڪاچي جڙيل هوندي ته اها گهربل مطلب ادا ڪندي. اڏاوت ۾ خاص ڪري هڪ ڪليل چٽو هجي جنهن ۾ فقط هڪ پاسي کان اهڙي پٽ ڪافي ويگهه ۽ ويڪر سان هجي ۽ جنهنجو اندريون پاسو هلندڙ تصويرن (فلمن) ڏيکارڻ لاءِ ڪافي اسو هئڻ گهرجي. جئن ته مينهن کان وڏيڪ اُس کان بچڻ جي ضرورت آهي تنهن ڪري ڇت کي پڪو ڪري ڏاهڻ ضروري ناهي. اهڙي جلسي گاه کي ڏاهڻ لاءِ زميندار کي ڪجهو سامان پهنچڻي رضا سان مفت ڏيڻ گهرجي ۽ هارن کي مجموعي طرح پورهيو ڪري اهو ذوڻي سان مفت ٺاهڻ گهرجي. پٽين واري ڪمري کان ڪليل چٽو ڀهتر آهي چاڪاڻ جو جو انهيءَ جي اڏاوت تي خرچ گهٽ ٿئي ٿو ۽ خاص ڪري حاضرين جي وڏي انداز کي اڪين ڏٺو احوال ڏسڻ جو موقعو مليٿو ۽ ڪليل هئڻ جلسي جي ڪارروائي ٿيڻ ڪري جماعت جا سڀ ماڻهو ان ۾ شخصي طور دلچسپي وٺي سگهن ٿا. ڳوناٽي جماعت جا سڀ جلسا انهيءَ جلسي گاه ۾ ڪيا ويندا. ڪاميٽيءَ جي جلسن ۾ ڳوٺ جي سڀني ماڻهن کي شرڪت جي اجازت هئڻ گهرجي ۽ انجي ڪارروائي ۾ ڀهرو وٺڻ جو حق فقط ڪاميٽيءَ جي ميمبرن کي رهندو.

www.drpathan.com Page # 58

١٠٥. ڳوٺ جو ٻمپ -- ريج ولنڌڙ علائقن جي اهڙي هر ڪنهن ڳوٺ ۾ هڪ يا ٻه پاڻي ڪڍڻ لاءِ هٿ سان هلائڻ وارا ٻمپ هئڻ گهرجن جتي زمين جي هيٺ وارو پاڻي پيئڻ لائق هجي اهڙن ٻمپن جا فالتو اوزار ۽ ٻيا پرزا ڳڏ ڪري پاسيرا رکڻ گهرجن.

١٠٦. ڳوٺ لاءِ ڊاڪٽر -- جيڪڏهن ڳوٺ جي آس پاس ويجهڙائيءَ ۾ ڪا به سرڪاري اسپتال نه هجي ته ڳوٺ جي لاءِ ڳوٺ فنڊ مان پگهار تي ڊاڪٽر رکيو وڃي جنهنکي ڳوٺ کان ٻاهر پڻ ڪم ڪرڻ جي اجازت ڏيڻ گهرجي.

١٠٧. دوائن جي پيٽي -- هيءَ اهڙيءَ طرح ٺاهي رکجي جو منجهس ترت علاج ۽ موسمي تپ ۽ ٻين عام بيمارين لاءِ دوائون تيار رکيون هجن. سرڪاري اسپتال توڙي ڳوٺ لاءِ ڊاڪٽر نه هئڻ جي حالت ۾ هيءَ پيٽي سڪول جي ماستر جي حوالي ۾ رکڻ گهرجي جنهنکي ڳوٺ فنڊ مان اعزازي معاوضو ڏيئي سگهجي ٿو. دوائن جي اهڙين پيٽين جو هڪ (اسٽنڊرڊ) نمونو ٺاهڻ گهرجي. سرڪار کي رعايتي اگهن تي ورهاست لاءِ دوائن سان ڀريل پيٽين ۽ دوائن جو ذخيرو رکڻ گهرجي.

١٠٨. ملان سڪول -- جيڪڏهن ڳوٺ ۾ ڪو سرڪاري سڪول يا سرڪار جي امداد وٺندڙ ملان سڪول نه هجي ته پوءِ چندا ڪري پگهار تي ملان رکيو وڃي جو ٻارن کي پاڙهڻ سيکاري.

١٠٩. دائي (مڊوائيف) -- جيڪڏهن ڳوٺ ۾ تربيت يافته دائي نه هجي ته پوءِ دائيءَ کي ضرورت جي وقتن تي ٻاهران گهرايو وڃي جنهن جي خدمتن لاءِ ڀاڙو ڀتو ڏنو وڃي.

١١٠. ڪتب خانو -- فنڊ جي لحاظ کان ڪتبخاني لاءِ موزون ڪتاب خريد ڪيا وڃن جي اسڪول جي ماستر يا ملان وٽ رکيا وڃن.

www.drpathan.com Page # 59

١١١. راندين جو سامان – هن ۾ فٽ بال، والي بال ۽ ميدان ۾
ٿيندڙ ٻارن جي راندين جو سامان هئڻ گهرجي.

١١٢. ريڊيو – جتي سرڪاري ريڊيا مفت ۾ يا رعايتي اگهن
تي مليل هجن تڏهن انهنجي بئٽري جي نئين سرچارج ڪرائڻ سميت
سندن سنڀال تي ٿيندڙ خرچ ڪاميٽيءَ جي فنڊ مان ڏنو وڃي.

١١٣. ڇانو لاءِ وڻ – ڳوٺ ۾ ۽ انجي آس پاس ڇانو لاءِ وڻن
جي پوکڻ ۽ انهنجي سنڀال جو ڪم ڪاميٽيءَ جي حوالي هئڻ گهرجي.

١١٤. ڳوٺ جا رستا – ڳوٺ ۾ اچڻ لاءِ جيڪي رستا آهن تن
تي ڪاميٽيءَ کي ڌيان ڏيڻ گهرجي.

١١٥. رات لاءِ چوڪيدار – جيڪڏهن فنڊ ايترو نه آهي جنهن
مان پگهار تي رات لاءِ چوڪيدار رکي سگهجي ته پوءِ چوڪيداري
ڪتي جي ڪاڌي جو خرچ پيرو وجهي. هنن ڪتن کي سکيا ڏيڻ
آسان ڪم آهي. ڏينهن جو هنن کي ٻڌي ڇڏڻ گهرجي ۽ رات جو
کولي ڇڏجي پر سندن سنڀال ۽ ڪاڌو ساڳئي ماڻهوءَ جي حوالي هئڻ
گهرجي.

١١٦. مٿين ڳالهين بابت انهي ڪري اشارو ڪيو ويو آهي
جو اهي ڳوٺ جي مکيه ضرورتن مان گهٽ حصو آهي.
جيئن جيئن ڳوٺن جا ماڻهو پنهنجين ضرورتن ۽ جماعت جي مفاد لاءِ
سماجي خدمت جي موقعن کي وڌيڪ محسوس ڪندا تيئن تيئن سڌاري
جي وڌيل ڪمن ڪارين لاءِ ميدان وسيع ٿيندو. جن ڳوٺن ۾ هڪ
کان وڌيڪ زميندارن وٽ هاري ڪم ڪندڙ آهن اُتي واسطيدار
زميندارن جي گڏيل ڪوشش سان اهو ممڪن ٿيندو ته ڳوٺ جي
سڀني رهاڪن کي هڪجهڙا فائدا پهچائڻ.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 60

زميندار جو وڏيڪ مددي خرچ

١١٧. هارين هٿان کيل سيري آبادي جي رٿيل ذريعي جيڪا ڪل آمدني هاري ڪاميٽيءَ جي ٿئي ٿي. تنهن ۾ حق حصو زميندار جو آهي سو ڀڻ مددي خرچ لاءِ هڪ چندو آهي. اسين هيٺ وڏيڪ اهي سڪ ۽ سهنج چاڻايون ٿا جي هڪ مهربان وڏي اسٽيٽ زميندار پنهنجي هارين جي ڀلائيءَ لاءِ پنهنجي خرچ تي ڪري سگهيٿو، مختصر طرح اُهي هي آهن.

(الف) پنهنجن هارين لاءِ گهر جوڙائڻ.

(ب) هڪ ننڍي اسپتال سامان وغيره سميت ٺهرائڻ.

(ج) جتي اسڪول نہ هجي اتي ملان اسڪول ٺهرائڻ.

(د) چوپائي مال لاءِ هڪ جماعتي وٿاڻ ٺهرائڻ.

(هہ) ڳوٺ جي گهرو پاڻيءَ جي رسد لاءِ پاڪي آنرائڻ جو پڪو تلاءُ ٺهرائڻ جنهن ۾ چاڻيون (فلٽر) ۽ دمڻ سان هلائڻ جو پمپ هجي.

(و) پنهنجي زمين تي سهوليت وارن ملڻ تي ڀيل ڳاڏين ۽ جا رستا ٺهرائڻ.

(ز) مال کي ڏيڻهن جو چانو ۾ ٻيهارڻ لاءِ ٿورن ايڪڙن ۾ هڙي رکڻ.

(ح) هڪ يا وڏيڪ عمدو ڏڳو نسل پيدا ڪرڻ لاءِ ڏيڻ.

(ط) هرهڪ هاريءَ کي پاڻهن پوکڻ لاءِ زمين جي ٿوري ايراضي ڏيڻ.

(ي) پنهنجي زمين سڌارڻ ۽ انجي زرخيزي وڌائڻ لاءِ صحيح لياقت وارا زرعي مئنيجر مقرر ڪرڻ، جن کي زرعي جي گهرڄ جاڻ هجي.

(ڪ) هارين کي آبادي جي گهٽي محدت کان بچائڻ لاءِ ٽريڪٽر رستي پوکائي ڪرڻ.

(ل) راندين جي ميدان لاءِ زمين ڏيڻ.

١١٨. اسين سفارش ٿا ڪريون ته ريڊيو ۽ اخبار و سيلي ڳوٺاڻي پرچار جي رٿن ۾ هن هڪ ڳالهه جو هئڻ ضروري آهي ته زميندارن کي سيڪار جي ۽ انهن تي زور آڻجي ته هو پنهنجن هارين جي بهبودي ۽ پنهنجي زمينن جي صحيح استعمال بابت تهذيبي ۽ ذاتي ذميواريون محسوس ڪن.

باب ٢.

زميندار ي بنگي سرشتي ۾ سڌارا.

”اسانکي انهن خرابين کي منهن ڏيڻو آهي جي ٻن صدين تائين وڌنديون رهيون آهن. اسين انهنکي هڪدم سڌاري ڪونه ٿا سگهون پر ان لاءِ اسين پنهنجو ڪم شروع ڪري سگهون ٿا.“*

١١٩. جن ڳالهين جي اسانکي تحقيقات ڪرڻي آهي تن بموجب اسانکي هدايت ڪئي ويئي آهي ته اسين هارين جي اظهار ڪيل اهنجن بابت جاچ ڪريون ڳوٺاڻي اقتصادي حالت کي بگاڙڻ کان سواءِ اهڙن موزون قدمن کڻڻ لاءِ سفارش ڪريون جن جي ذريعي هارين جي

* سنه ١٩٤٧ جي امريڪا جي فارم ٽيننسي تي پريزيڊنٽ ڪاميٽيءَ جي رپورٽ.

زندگيءِ جو معياد بلند ٿئي ۽ هارين کي جن حقن ڏيڻ لاءِ رٿ پيش
ڪريون ٿا، ان مان جيڪڏهن زميندارن کي ڪو نقصان رسي ته انهن کي
بچاءُ ڏيڻ لاءِ ڪن ذريعن جي مصلحت تي غور ڪريون .

١٢٠. اسان ”زميندار“ لفظ جي معنيٰ ڪئي آهي ”هارين
کي ڪم تي رکندڙ“ جنهن ۾ جاگيردار، مخادم ۽ مقاطعدار پڻ اچي
وڃن ٿا. هن باب ۾ اسين جيڪي سفارشون ڪريون ٿا تن ۾ اسين
لفظ ”قبضيدار“ انهيءَ معنيٰ ۾ استعمال ڪريون جنهن ۾ اهو لفظ
رونيوڪوڊ ۾ ڪتب آيل آهي. اسانجي رپورٽ جي مطلبن لاءِ
”زميندار“ ۽ ”قبضيدار“ لفظن جي ساڳي معنيٰ سمجهڻ گهرجي.

الف - هارين جا اهنج ايذاءَ

”اسين سائنس دولت ۽ ڏهني اصولن ۾ ڪيتري ترقي ڪريون،
اهڙي ترقي بيڪار آهي، بيڪار کان وڌيڪ شرانگيز آهي، جيڪڏهن
اُها شاهوڪار ۽ غريب جي وچ ۾ ويڇو وڌائي ۽ انسان جي برادري
وڌيڪ ناممڪن بڻائي“ ائٿني بيسينٽ.

Gul Hayat Institute

١٢١. اسان جيڪو سوال نامو ڏنو هو (ضميمو ٢)، تنهن ۾ اسان
هارين جي اُنهن اهنجن جا ممڪن ۽ مکيه سبب جاچايا جي اسان
سمجهيو ته اسانجي ڌيان ڏيڻ جوڳا هئا. اهو سوال نامو ٢٠٣ عملدارن،
توڙي غير عملدار ماڻهن ۾ ورهايو ويو جن ۾ زميندار، جاگيردار ۽
سرڪاري هاري ڪاميٽين جا عهديدار پڻ هئا جنکي اسان لائق سمجهيو
ته هو هارين جي اهنجن بنسبت ۽ انهنکي دور ڪرڻ جي اپائن بابت

www.drpathan.com Page # 63

ڪارائتي سڌ ڏيندا. ۴۵ ماڻهن انهيءَ سوالنامي جا لکيت ۾ جواب ڏنا. ۴۴ ماڻهن جون زباني شاهديون ورتيون ويون. هنن ۾ ۱۱ زميندار ۲۲ هاري ۽ ۱۰ عملدار پڻ هئا.

۱۴۲. جيتوڻيڪ هارين جي گهڻن ئي اهڙين ايذائن جو بيان ڪيو ويو آهي پر سندن ظاهر ۽ حقيقي ڏک سور بلڪل ٿورا آهن. سندن انهن صاف ظاهر اهڙين ايذائن جو واسطو زميندارن سان روزمره جي تعلقات سان آهي، جنهنجو گهڻو ڪري اهو سبب آهي جو پوک جي ونڊ جون ريتون زباني شرطن ۽ قرارن تي ٻڌل آهن جنهنڪري اڪثر حالتن ۾ غلط فهمي ٿئي ٿي. هاري کي مروج دستور ۽ رواج لاءِ ڏاڍي عزت هوندي آهي پوءِ ڀلي اهي ڪيس پيڙيندڙ رسمون هجن. پر جڏهن دستور جي برخلاف انهن کان ڪا تقاضا ڪئي ويندي ته هو انڪار ڪن ٿا ۽ ان ۾ حق بجانب آهن. هنڪري فصل جي سندن حصي سان ٿيندڙ گهريلو اوکائين، ٻارن جي گهڻي موت، سندن ڪٽنب ۾ بيمارين، چوري يا مرض سبب سندن ڍورن جو نقصان، ضروري ۽ ڪهرو شين جي قلت، سندن جاهليت ۽ تعليم جي نه هجڻ، سندن محنت سان ڪمايل آمدنيءَ تي سماجي دستورن جي مڙهيل چٽين ۽ ٻين ڪيترين خامين جي ڪري (جي موجوده وقت سندن قسمت ۾ آهن) دل ئي دل ۾ افسوس ٿئي ٿو. سندن گڏيل آواز نه هجڻ ڪري هو موجوده معاشرتي ۽ اقتصادي سرشتي جون مڙهيل مشڪلاتون بيپرواهيءَ سان سهن ٿا. محنت ۽ سنڀال سان هو پنهنجي ابن ڏاڏن جي پيروي ڪندا رهيا آهن ۽ ڪين انهن کان وڌيڪ جيڪو فائدو پهتو آهي سو هيءُ آهي جو جن واهن تي هو هاڻي پوک ڪندا تن کي خاطري سان پاڻيءَ جي رسد ملي ٿي جنهن ڪري سندن محنت سان وڌيڪ پيدائش ٿئي ٿي. پر هنن سڌريل ايراضين ۾ پڻ سندن زندگيءَ جي معيار ۾ ڪو

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 64

مدارو ڪونہ ٿو ڏسجي. غير بَراج ايراضيءَ ۾ آبڪلاڻي ساريال وار
تي پاڻيءَ جي رسد جي غير يقينيءَ حالت ڪري سنڌ ن اقتصادي
حالت گهڻي قدر خراب ٿي آهي. سنڌو درياءَ تي ٻہ نوان نڪرندڙ
بَراج هنن علائقن ۾ مصيبت دور ڪرڻ ۾ گهڻي مدد ڏيندا،
ريگستاني ۽ ڪوهستاني علائقن ۾ جتي پوک جو سڄو دارو مدار غير يقيني
برسات تي آهي، اُتي سنڌ ن اقتصادي حالت ۾ ڪو بہ ڦيرو ڪونہ آيو
آهي ۽ جيڪڏهن انهن ماڻهن لاءِ گذاري جو پيو ڪو وسيلو ڳولي
ڪڍيو نہ ويندو تہ پوءِ هنن علائقن ۾ خاص سڌاري جي اميد رکي نٿي
سگهجي. اجتماعي لحاظ کان هاري غير منظم آهن ۽ منجهن ڪي سڌا
اڳواڻ ڪونهن. انهيءَ ڪري هو غفلت سبب معاشرتي انصاف جي حق
کان هميشہ محروم رهيا آهن.

١٢٣. گذريل ٽورن سالن جي عرصي ۾ غير سرڪاري هاري
ڪاميٽين جي طرفان هارين ۾ هلچل پيدا ڪرڻ کي همٿايو ويو آهي.
هڪ صوبائي هاري ڪميٽي آهي ۽ ان سان گڏ ضلع هاري ڪاميٽيون
پڻ آهن. نواب شاهہ، حيدرآباد ۽ ٿرپارڪر ضلعن ۾ اها هلچل نهايت
زور آهي. اڳواڻ هارين وٽ وڃن ٿا ۽ ڪڏهن ڪڏهن عوام
پروپيگنڊا لاءِ لائوڊاسپيڪرن سان موٽرون استعمال ڪيون وڃن ٿيون
هن مهم جي شروعاتي دؤر ۾ هيءَ هلچل حيدرآباد ضلع جي جاگيرن
زمينن تائين محدود هئي جتي هارين کي پوک ڪرڻ جا
(مؤروثي) حقن، جي ظاهري طرح قبضيداريءَ (مالڪاڻي) جا حق
هئا، تن جي تقاضا ڪرڻ ۾ مدد ڏني ويندي هئي ۽ ان لاءِ همٿايو
ويندو هو. گذريل ٽورن سالن جي مدت ۾ ڪاميٽين پنهنجي مقص
کي وسيع ڪري سڀني هارين جي لاءِ حقن جي تقاضا ڪئي. هڪ
هاريءَ ڪاميٽيءَ جي طرفان شايع ڪيل هڪ سنڌي چوپڙيءَ م
ڦسڻ ۾ ٿو اچي تہ هنن ڪاميٽين جا مکيہ ظاهري مقصد هي آهن:-

www.drpathan.com Page # 65

(الف) خاطري ڪرڻ ته هارين کي زميندارن کان ڪاميٽيءَ جي خيال موجب پورو حق ۽ انصاف ملي؛

(ب) هارين کي همٿائڻ ته اهي تقاضا ڪن ته جيڪي زمينون اهي پوکين ٿا تن تي کين دائمي حق ڏنا وڃن؛ ۽

(ج) زمين تي زميندار ۽ ڪرائيداري سرشتي کي ختم ڪري انجي بدران ڪڙمين جي مالڪيءَ جي سرشتي کي جاري ڪجي.

١٤٢. هارين جي هڪ مکيه اڳواڻ جنهن اسانجي ڪاميٽيءَ اڳيان زباني شاهدي ڏني آهي تنهن اها تصديق ڪئي ته سرڪار هارين ۽ زميندارن جي وچ ۾ بٽئيءَ جي رواجن تي ضابطي رکڻ لاءِ ڪهڙا به اپاءُ لندي ته اهي بيڪار ۽ بي اثر ٿيندا، جيڪڏهن هارين سڀني هارين کي زمين تي دائمي حق نه ڏنا ويندا. هن هارين جي اهڙن حقن کي نقد ڪرائين ۽ هارين جي آزاد نموني ووٽ ڏيڻ جي حقن سان شامل ڪيو هن پڌايو ته هن باري ۾ سندس ڪاميٽيءَ جو مقصد آهي ته زميندارن جي محتاجي کان سواءِ ليجسليچر (مجلس قانون ساز) ۾ هارين جي نمائندگي حاصل ڪجي ۽ ووٽ جي حق کي اهڙيءَ ريت وڌائجي جو اهو ١٨ سالن جي عمر وارن سڀني بالغن کي پڻ ملي. هن چيو ته ووٽ جي حق کي وسيع ڪرڻ جي تقاضا جو مقصد اهو آهي ته ووٽرن جو تعداد ايترو وڌي وڃي جو ليجسليچر جي اميدوارن يا انهنجي حمايتين لاءِ اهو ناممڪن ٿي پوي جو هو هارين وٽ آزاديءَ سان وڃي سگهن ۽ جونئن وقت هارين کي ڪاهي ڪارائڻ لاءِ هنن کي تمام وڏو خرچ ڪرڻو پوي. هن جي خيال موجب هن طرح سان ئي هاري پنهنجي ووٽ کي آزاديءَ سان استعمال ڪري سگهندو.

Gul Hayat Institute

L (IV) 1-71—8

١٢٥. هنن ڪاميٽين جي خرچ پکي لاءِ هڪ هاري تي هڪ آنو ميمبريءَ جي في رکيل آهي پر جيڪي هاري جماعت جي ڪارڪن ۾ ڀرو وٺن ٿا تن مان هر هڪ کي في سال هڪ رپيو لاڳو جي وقت ڏيڻو آهي. شهرن جا ڪي همدرد ۽ بااثر حمايتي ڪاميٽين جي فند ۾ ڪافي چندا ڏين ٿا.

١٢٦. اسان جي ڪاميٽيءَ جو هڪ ميمبر انهيءَ راءِ جو آهي ته ڪن اهڙن گمراه هلچل ڪندڙن جي هٿان اجتماعي نفرت پيدا ٿيڻ جا آثار آهن جي پارٽي بازيءَ ۽ سياسي مفاد کي قومي مفاد تي ترجيح ڏين ٿا. اسين سمجهون ٿا ته معاشرتي انصاف جي تقاضا آهي ته هارين کي هن کان اڳ جيترو حق ملندو رهيو آهي تنهن کان وڌيڪ ملڻ گهرجي. هارين جي اجتماعي حيثيت ۾ سندن جيڪي جائز اهڙيون جون پڪاروون آهن تن کي صلح ۽ درجي بدرجي وارن طريقن سان حل ڪري سگهجي ٿو. انقلابي حرڪت سان هو فائدي کان وڌيڪ نقصان پرائيندا. جيڪڏهن هارين جي جماعتن جا اڳواڻ هارين جي جائز ۽ سچن پچن اهڃن کي دور ڪرڻ ۾ مدد ڏيندا رهندا ته اهي سرڪار جي تائيد جا مستحق آهن؛ پر جيڪڏهن هنن جون حرڪتون قانون جي خلاف هونديون ته انهن تي خبرداريءَ سان نظرداري ڪرڻ جي ضرورت ٿيندي. جيڪڏهن اجتماعي نفرت هارين ۾ پيدا ٿي پيئي، پوءِ کڻي اها "ذاتي" ۽ "مترڪي" جي جهڳڙي هيٺ هجي يا ٻيءَ طرح، ته پوءِ سرڪار لاءِ نهايت گهڻي تڪليف پيدا ٿيندي.

١٢٧. اهو ڪو معاشرتي انصاف جي خلاف نه آهي ته پورهيت کي پنهنجي پورهئي جي ڦل مان حصو ملي بشرطيڪ اهو حصو واجبي هجي. هاريءَ کي سندس پيدا ڪيل فصل مان سندس حصو ملڻ

Gul Hayat Institute

ڏڍن واجبي سمجهيو ويندو جڏهن ڪيس ايتري ڪمائي جي سهوليت ملي جو هو زندگيءَ جي جڳي معيار مطابق پنهنجي ۽ پنهنجي ڪٽنب جي پرورش ڪري سگهي. سيڪي سڌريل ملڪن ۾ روزمره انسان لاءِ پورو کاڌو، ڪپڙو ۽ اجهو، اهي ٽي سندس ضروري گهرجون آهن ۽ پر هو انهيءَ ۾ حق بجانب آهي ته سندس پورهئي مان ڪيس ايتري آمدني ٿئي جو هو نه فقط انهن ضرورتن جي پورائي ڪري، پر زندگيءَ جا ڪجهه سکيا سهڻج پڻ ماڻي سگهي.

۱۲۸. هاريءَ جي آمدنيءَ جو دارو مدار اهڙين ڪيترن ئي ڳالهين تي آهي جن جي ڪٿ ڪري نٿي سگهجي جنهن ڪري اهو ناممڪن ٿي پيو آهي ته فصل جو ڪيترو سيڪڙو مقرر ڪجي جو هميشه هڪ سان ۽ واجبي هجي. حقي ۽ واجبي نقد ڪراين جي مقرر ڪرڻ ۾ پڻ ساڳي ڳالهه لاڳو آهي. گهڻن هارين کي زمين جي وڏين ايراضين مٿان ڪري ۽ گهٽين زمينن جي قدرتي زر خيزي ۽ ريج لاءِ پاڻيءَ جي رسد جي موجودگيءَ جي لحاظ کان اسين هن ڳالهه تي متفق آهيون ته هاريءَ جي لاءِ ڪيل فصلن جو صافي ٥٠ سيڪڙو رواجي حالتن ۾ سندس معقول ضرورتن جي پورائي لاءِ ڪافي ٿيندو. بهرحال اهو تڏهن ڪافي ٿيندو جڏهن فصلن جي پيدائش سراسري پيدائش کان گهٽ نه ٿيندي ۽ جڏهن فصلن جي اگهن ۽ ضروري شين جي اگهن جي وچ ۾ مناسبت هوندي. هيءَ ڳالهه ته فصل جو ٥٠ سيڪڙو هاريءَ جي ضرورتن جي پوراليءَ لاءِ ڪافي آهي تنهن جي تصديق لوڙي ترديد ۾ انگن اکرن سان ڪا ثابتي يا شاهدي موجود ڪانهي. جيڪڏهن اقتصادي پيمائشون جن لاءِ باب ۳ ۾ اسان سفارش ڪئي آهي، ظاهر ڪن ته ڪنهن اڪر ۾ يا پوڪ جي ڪنهن خاص سرشتي هيٺ ڪن سالن جي مدت بعد ان جي سراسريءَ تي انهن جي فصلن جو هيءَ

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 68

جيترو سيد ن مناسب گهرجن لاءِ ڪافي نہ آهي تہ پوءِ سرڪار کي واسطيدار
هارين جي حصي کي مناسب حد تائين وڌائڻ جي موزون نيمت تي غور
ڪرڻ گهرجي . اهي پيمائشون، جن هارين کي فائدا نہ حاصل ٿيل هوندا تہ
بابت اقتصادي سبب ظاهر ڪنديون ۽ انهن پيمائشن جي رپورٽن جي
آڌار تي ئي سرڪار کي پنهنجي پاليسي (نيتي) مقرر ڪرڻ گهرجي .

١٢٩. اسانجي ورتل زباني شاهديءَ ۾ ڪن هارين ظاهر ڪيو تہ مٿن
ڪان ۽ سڌن بين واقف ڪار هارين ڪان سڌن زميندار ناجائز طلبون
ڪندا آهن . پين سيدي معاشرتي طبقن وانگر زميندار بہ ڪي سڌا آهن تہ
ڪي خراب . اهڙيءَ طرح ڪي هاري چڱا آهن تہ ڪي خراب . اسانجو
خيال موجب موجوده قانون جنهن پابنديءَ سان عمل ۾ آندا وڃن ٿا،
تنهن سبب ڪري، جي ڪي ٿورا زميندار پنهنجن هارين سان بي
انصافي ۽ ظلم جي هلت ڪندا ۽ جي چورن کي پناه ڏين ٿا تن ۾ بہ سڌارو
آڻڻ ڪنهن حد تائين محدود ٿي پيو آهي . جڏهن هيٺيان پوليس عملدار
هارين جي خلاف ڪيل ڪوڙن ڪيسن ۾ چشم پوشي ڪن ٿا تڏهن قانون
بيڪار ٿيو پوي . زميندارن ۽ هارين جي وچ ۾ نفرت ۽ بي اعتمادي کي
رفتہ رفتہ دور ڪرڻ لاءِ اسين اخلاق جي بلند درجي ۽ اعليٰ انسانيت
واري ايندڙ نسل ۾ ئي اميد رکون ٿا . اسانجي ڪاميٽيءَ جو هڪ ميمبر
رشوت توڙ ايڪٽ جاري ڪرڻ لاءِ سفارش ٿو ڪري ۽ يقين ٿو ڪري
تہ جيڪڏهن اهو چڱي طرح عمل ۾ نہ آيو تہ بہ اهو آڪٽ رشوت خور
عملدارن ۽ بي ايمان ماڻهن جي حرڪتن تي گهرو اخلاقي اثر ڪندو .

نقد ڪرايو

١٣٠. اسانجي ورتل شاهديءَ جي دوران ۾، ڪن زميندارن ۽
هاري شاهدن بٽئي سرشتي جي بدران نقد ڪراين جاري ڪرڻ جي
سفارش ڪئي . انهن ڪرڻ لاءِ هنن اهو دليل ڏنو تہ نقد ڪرائي جي

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 69

ڪري بٽئي سرشتي مان پيدا ٿيندڙ گهڻن تڪرارن جي پاڙ پٽجي ويندي. هنن رٿ ڏني ته نقد ڪرايا هر ڪنهن فصل تي پيدل ڏل مطابق مقرر ڪيا وڃن ۽ سرڪار کي سندس ڏلون ڏيڻ ۽ زمين جي ڪرائي ڏيڻ لاءِ هاريءَ کي ئي ذميوار ٺهرايو وڃي، پوءِ سرڪار وصولي تي ٿيل خرچ ڪاٽي باقي وصول ٿيل ڪرايو زميندار کي ادا ڪري. ڪرائي جي رقم بابت هاري جماعت جي هڪ اڳواڻ رٿ ڏني ته اها رقم ڏل جيتري هئڻ گهرجي ۽ ان بابت ڪن زميندارن جي رٿ هئي ته اها رقم ڏل کان ٻيڻي هئڻ گهرجي.

١٣١. جيڪڏهن سرڪار ڏل موجب نقد ڪرائي جو سرشتو عمل ۾ آندو ته انکي اهو ڪرايو يا ته زميندار جي صافي پيدائش جنهن تي ڏل جا رکب پدل آهن اُن مطابق ڏل جو ٻيڻو مقرر ڪرڻو پوندو يا ته ڏل جي رکبن مقرر ڪرڻ لاءِ زميندارن جي صافي پيدائش جو موجوده ٣٣⅓ سيڪڙو وڌائڻو پوندو. نقد ڪرائي جي سرشتي جي گهڻين پيچيدگين مان هي به هڪ مثال آهي.

١٣٢. جيڪڏهن لازمي نقد ڪرايو جاري ڪيو ويو ته پوءِ اسانکي ائين ڏسڻ ۾ ٿو اچي ته زميندارن مان گهڻا پنهنجين زمينن جي سڌاري ۽ بهبودي ۾ دلچسپي وٺڻ ڇڏي ڏيندا جنهنڪري قومي پيداوار کي نقصان پهچندو. هن ڪري هيءَ حاضر زميندارين جون خرابيون جن کي اسان باب ١ ۾ ڏنديو آهي سي وڌي وينديون. هن ۽ ٻين قوي سببن جي ڪري جنجي وضاحت ڪرڻ اسين ضروري نٿا سمجهون، اسين بٽئي سرشتي جي بدران نقد ڪرائي جي سرشتي کي اختيار ڪرڻ جي سفارش نٿا ڪري سگهون.

ب -- بٽئي جي دستورن کي ڪنهن قاعدي پٽاندر ملاقط

١٣٣. هارين جي واتان بيان ڪيل ناراضپي ۽ انهن ۽ سندن زميندارن جي وچ ۾ ٿيندڙ تڪرارن کي اسين گهڻي قدر ٿن مکيه

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 70

سببن جو ڪارڻ سمجهون ٿا يعني ته ٿيل پيدائش ۾ هاري جي حصي
مان ڪن زميندارن هٿان ابوابن جي وصوليءَ ۾ زيادتيون، ڪن زميندار
هٿان وياج جا گهرا نرخ وصول ڪرڻ ۽ هاريءَ جي قرض چڪائڻ و
سدڌس حساب ڪتاب هٿراڊو رکڻ.

چيڪڏهين هارين ۽ سندن زميندارن جي وچ ۾ سندن ا
جي لاڳاپن کي ڪنهن ضابطي هيٺ نه ڪلايو ويو ۽ انهنکي قانوني حيثيت
نه ڏني ويئي ته هارين جي ناراضپي جي مٿين سببن مان گهڻ
سبب ۽ انهن مان پيدا ٿيندڙ تڪرار جاري رهندا ايندا ۽ شايد جيئ
وقت گذرندو ويندو تيئن اهي پڻ وڌندا رهندا. تنهن ڪري اسي
ان موجب ٺي پنهنجون سفارشون ڪريون ٿا.

۱۳۴. سرڪار لاءِ اهو نڪي مناسب آهي نڪي ممڪن ته
هاريءَ جي روزمره جي انهن بيشمار ڪمن تي ضابطو رکي جن جو
زميندار سان واسطو آهي. اسان پنهنجون سفارشون ننڍي سرشتي جي
فقط انهن ڳالهين تائين محدود رکيون آهن جن بنسبت اسان کي ڏس
۾ اچيٿو ته ضابطو رکڻ ضروري آهي. اسان انهنکي اهڙي سادي نموني
۾ مختصر ڪري پيش ڪيو آهي جو اسان انهن لاءِ مناسب سمجهيو.

۱۳۵. جيڪڏهن سڀ زميندار پنهنجن هارين ڏانهن اهڙا مهربان
۽ خير خواه هجن جهڙا صوبي ۾ ڪي بهترين زميندار آهن، ته پوءِ
شايد سرڪار کي ننڍي جي دستورن تي ضابطي رکڻ لاءِ دخل ڏيڻ جي
ضرورت ئي نه هوي.

۱۳۶. هن باب ۾ اسان جن اپائن لاءِ سفارش ڪريون ٿا تن
جو مطلب اهو ڪونهي ته لعدلد ٽينيوئر سسٽم جي ڪري پوڪ جي جنهن
سرشتي ۾ ذاتي نقص آهن تنهنجي پذيرائي ڪئي وڃي پر ان جي
مراد اها آهي ته ننڍي سرشتي جي پڌهي ڏرين جي مکيه ڪمن تي ڪنهن

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 71

نمونيءِ ضابطو رکجي ان لاءِ تہ خاطري ٿئي تہ جيستائين اهو سرشتو جاري رهندو اچي تيسين ڪابہ ڊر شڪايت دور ڪرڻ لاءِ فقط رواج يا رسم جو آڌار نہ وٺي ہر ان جي بدران پنھنجي ٻڪارهڪ ٽربيونل اڳيان پيش ڪري جنھن جا ميمبر هاري ۽ زميندار هوندا. اسانکي يقين آهي تہ ائين ڪرڻ سان هن سرشتي جون علاج جوڳيون گھٽيون خرابيون دور ٿينديون، زميندارن بنسبت هارين جا جائز اهنج ۽ ڏک آسانيءَ سان دور ٿي سگھندا ۽ زميندارن ۽ هارين جي وچ ہر خير خواهيءَ جو جذبو بهتر ٿيندو.

١٣٧. ٻٽئي سرشتي جي قانون بابت اساندون سفارشون، سهوليت طور، (الف) کان (ڪ) ڀاڱن ہر ورهايل آهن. هرهڪ ڀاڱو پين ڀاڱن مان هڪ يا وڌيڪ ڀاڱن تي مدار رکندڙ آهي ۽ انهن ہر هارين جا اُهي مکيہ ڪرڪاريون سمايل آهن جي زميندار سان واسطو رکن ٿا.

ڀاڱو (الف)

ٻٽئي تي آباديءَ ۽ فصل جي ورهاڱي بابت قانون.

١٣٨ الف ا. جانورن جي پورهئي، هٿ جي پورهئي ۽ پنھنجي پوکيل فصلن جي عمدي آباديءَ لاءِ زراعت جي اوزارن مهيا ڪرڻ جي ذميواري هاريءَ تي هئڻ گھرجي.

١٣٩ الف ٢. پنھنجي پوکيل فصل مان پوريءَ طرح گڏ ڪيڻ ۽ گڏ جي خرچ پرڻ جي ذميواري هاري تي هئڻ گھرجي.

١٤٠ الف ٣. هاري کي ملڪيل پنهين ہر ربيع لاءِ اندرن ۽ ڪڙين ڍاهڻ ۽ سدپالڻ ۽ انهنجي تعمير ۽ سدپال جي خرچ پرڻ جي ذميواري هاريءَ تي هئڻ گھرجي.

١٤١ الف ٤. جيڪي مکيه والرڪورس واهن جي مادي وار
ڪان پيدين ڏاڍهن اچن ٿا تن جي پوري سنڀال ۽ اهڙي سنڀال
لاءِ خرچ پرڻ جي ذميواري قبضيدار تي مقرر ڪرجي.

١٤٢ الف ٥. هاريءَ کي مليل زمين جي ريج لاءِ پاڻيءَ جي
پوري حصي ملڻ جي ذميواري قبضيدار تي مقرر ڪرجي.

١٤٣ الف ٦. هاريءَ کي پوکڻ لاءِ کڙي هڪ زمين ڏجي،
ان تي پوکڻ لاءِ کهڙيون تجويزون ڪجن ۽ ان تي کهڙا پج پوکيا
وڃن اهي قبضيدار جي حڪم ۽ منظوري جي پابندي سان مقرر ڪرجن.
هاريءَ جي آباد ڪيل زمين ۾ پوکڻ لاءِ پڃن جي قيمت هاريءَ کي
پرڻ گهرجي.

سمجهاڻي :- اسين انهيءَ ڳالهه بابت پاڻ ۾ متفق راءِ نه آهيون ته
موجوده دستور موجب پوکڻ لاءِ پج جو خرچ هاريءَ کي پرڻ گهرجي.
جيڪڏهن پج جو سڄو خرچ يا ان جو ڪجهه ڀاڱو زميندار کي پرڻو آهي ته
پوءِ هنگي فصل جو وڌو حصو ملڻ گهرجي ۽ يا پئي صورت ۾ زمين جي
ڏلن جا رڪب انهيءَ مطابق گهٽايا وڃن. پر اسان مان
گهڻن جو خيال آهي ته هلندڙ دستور کي جاري رکڻ گهرجي جيستائين
ڪ ڏلن جا رڪب وري نوان مقرر ڪجن ۽ انهيءَ وقت سڄي
معاملي تي لئين سر غور ڪيو وڃي.

١٤٤ (الف) ٧. هاري، جو ڀنهنجو ۽ ڀنهنجن ڏڳن جو
پورهيو ۽ زراعت جا اوزار مهيا ڪري ٿو، تنهنڪري سڄي پيدائش مان
لاپاري جي خرچ ڪاٽڻ بعد هيٺ ڄاڻايل حصا ملڻ گهرجن:-

(الف) موڪي، پوسي، دوباري، سيلابي ۽ باراني وارن
زمينن تي سدس پوکيل پيدائش جو اڌ.

www.drpathan.com Page # 73

(ب) چرخي رستي آبادي ٿيندڙ زمينن تي جتي نار جو خرچ ۽ سنڀال هاري تي آهي اُتي سنڌس پوکيل پيدائش جو $\frac{٢}{٣}$ حصو.

(ج) چرخي مدد موڪي وارين زمينن تي جتي نار جو خرچ ۽ سنڀال مٿس آهي اُتي سنڌس پوکيل پيدائش جو $\frac{٣}{٥}$ حصو.

سمجهاڻي : اسان هن قانون ۾ هاريءَ کي ٿيل پيدائش ۾ سڀ ڪنهن هنڌ لاءِ ساڳئي ئي حصي ملڻ جي سفارش ڪئي آهي ۽ فقط انهيءَ حالت ۾ سنڌس حصو وڌندو جڏهن زمين چرخي يا چرخي مدد موڪي پرڪار سان آباد ڪندو. موجوده وقت دستوري رواجن ۾ مڪاني ڦيرڦاريون آهن پر اسين سمجهون ٿا ته وڏيرو هڪجهڙائي رکي وڃي. انهيءَ طرح ڪراچي ضلع ۾ اهو دستور آهي ته قبضيدار پنهنجي خرچ تي پوکڻ لاءِ ٻج ڏئي ٿو ۽ پيدائش جو $\frac{٨}{١٣}$ حصو وٺي ٿو. اسان جي سفارش هن مڪاني دستور ۾ ٿوري تبديلي آڻيندي جنهن موجب ٻج جو خرچ هاري ڀريندو ۽ قبضيدار کي ڪُل پيدائش جو اڌ ملندو. هن جي ڪري زمين جي ڏل جي رکڻ ۾ ڦيرڦار ڪرڻ جي ضرورت ڪانه ٿيندي ۽ هاريءَ جي مفاد جو چڱو بچاءُ ٿيندو جو هنکي پيدائش جي ١٣ حصن مان ڏيڍ حصو وڌيڪ ملندو.

Gul Hayat Institute

١٤٥ الف ٨. جن زمينن تي هاريءَ کي قانون الف ٧ ۾ ڏيکاريل حصي کان وڌيڪ حصو ملندو اچي ٿو اُتي هن کي اُنهي دستور مطابق حصي وٺڻ جو حق رهڻ گهرجي.

١٤٦ الف ٩. اجارو ڪندڙن کي جنس يا نقديءَ ۾ مڪاني دستور مطابق مزوري ڏيڻ گهرجي.

www.drpathan.com Page # 74

٧ تہ ا الف ۱۰. هاريءَ جي پوکيل فصل ۾ سنڌس حصي مان لوازمن، ٻستگين (ابواب سرخراري لاءِ سميت) جي صورت ۾ يا ٻين سببن ڪري ڪي ۾ ڪاٽون جنس ۾ نه ٽيڙ گهرجن .

ممڃهاٽي :- هن قانون موجب فقط لاپاري جي خرچ جي ڪاٽڻ کان ٻيءَ ٻستگين، اوڳڙن يا لوازمن (ابوابن) جي ڪنهن ۾ صورت ۾ ڪجهه ۾ ڪاٽڻ کان سواءِ هاري پيدائش جي الف ٧ ۾ رٿيل حصي ملڻ جو پورو حقدار آهي، هيءَ ڏنون هٿئي جي مروج دستور کان بالڪل گهٽ ورڌيل آهي؛ اسان هيءَ سفارش ڪريون ٿا، جيتوڻيڪ ٻنهي ڌرين جي گڏيل مفاد لاءِ زميندار هٿان ڪيل ڪم جي مدد ملڻ جي عيوض هاري، گڏيل حصي مان مڻ ٻنيان ۾ سيران، جو سنڌن حصي جي ½ هٿي جيترو ٿئي ٿو، ڪاٽڻ تي اعتراض ڪونه ڏو وٽي . زميندار جي دستوي مددن ۾ هيٺيون ڳالهيون اچي وڃن ٿيون:-

ڪارائو يا واهي :- ٻيڻل فصل جي حفاظت لاءِ هارين کي ٻاهٽي برابر و رهائي ڏيڻ لاءِ انهن جو پگهار ڏيڻ؛

ٽوهو:- ورهاست جي وقت تائين لٽيل فصل جي حفاظت لاءِ چوڪيدار جو پگهار.

Gul Hayat Institute

ترڙواني :- ورهاڱي وقت آن جي تورڻ لاءِ رکيل ماڻهوءَ جي مزوري .

ڪانگ ٽار :- ٻيٺل فصل تان پکي اڏائڻ لاءِ رکيل ماڻهوءَ جو پگهار. ڪن زمينن ۾ خاص ڪري جن جاگيرن تي مخادم آهن اُتي ٻين ڪيترن ئي سببن ڪري ڪاٽون ڪرڻ ۾ اچن ٿيون . هن قانون جو زميندار (قبضيدار) جي صافي پيدائش تي ۽ ان ڪري ڊل جي رکڻ تي جيڪو اثر ٿئي ٿو تنهنجو مثال قانون نمبر ج-١٥ ۾ ڏيکاريل آهي جنهن اسان وڌيڪ سفارش ڪئي آهي ته في الحال هاريءَ کي سنڌس فصل جي

www.drpathan.com Page # 75

مان ڪاٽن جي عيوض ڏڪ مقرر ٿيل رقم ايڪڙ ھنيان ھرڻ حصي اپر سنڌ جي ڪن جاگيرن ۾ لاپاري ٿيل پيدائش تي لاپيدار گھرجي. تا جنھجا اُن بابت رونيو رڪارڊ ۾ حق قائم ٿيل آھن. اھو لاھو وٺن ايراضين ۾ ايڪڙ ھنيان اڌ ۽ ڏيڍ ڪاسي جي وچ ڦري مختلف لاپيدارن جي رقم يا جنس جي انداز ڀرڻ جو طريقو مختلف گھريتو. ھنڌن تي مختلف آھي ۽ مختلف جاگيرن تي انجي وصوليءَ جي طريقي ۾ پڻ فرق آھي. لاپي جو بار گھٽو ڪري ھاري ۽ قبضيدار تي ھڪ جيترن حصن ۾ پوينتو. اسين رٿ ڏيون ٿا ته جتي لاپيداري جا حق قائم ٿيل آھن اتي سمورو لاھو قبضيدار کي ڀرڻ گھرجي. ھن فرق جو اثر قبضيدار جي صافي پيدائش تي ذيرو ڪو ٿيندو.

١٤٨ الف ١١. ھاري کي ٻڪيل فصلن جي گاھ قبضيدار کان مجرا وٺڻ کان سواءِ ڪرڻي آھي. انھن فصلن جي وائرڻ جو خرچ قبضيدار ۽ ھاري کي اڌو اڌ پرڻو آھي.

١٤٩ الف ١٢. جتي ھاري جي پوکيل فصل مان ڪڙٻي، ٻھ، ڀلال يا پوسو پيدا ٿئي ته ڪيس ان مان ⅔ حصو ملڻ گھرجي.

سمجھاڻي :- ھاري جي پوک مان ٿيل ڪک ڪانو اڪثر سنڌس ۽ زميندار جي وچ برابر حصن ۾ ورھايو ويندو آھي جيتوڻيڪ ڪي زميندار پنھنجي ھارين کي ⅔ حصو ۽ ڪن حالتن ۾ وڌيڪ ڏيندا آھن ڏھنڪري اھو مناسب آھي ته ھاري کي سندس جوھائي مال جي ضرورتن کي پوري ڪرڻ لاءِ ⅔ حصي جو حق ڏنو وڃي. ڪک، ڪاني سان قانون الف - ٨ پڻ لاڳو ٿيندو.

١٥٠ الف ١٣. ھاري کي اھو حق ڏيڻ گھرجي ته ھريف ۾ ھر ڪنھن حالت ۾ ڏاندن جي ھڪ جوڙي پنھنجي مال جي چاري لاءِ اڌ ايڪڙ پوکي ۽ ربيع ۾ سدا وھندڙ واھن تي جتي ممڪن ھجي وڌيڪ

اڌ ايڪڙ ہوڪي. انهي لاءِ ڪانئس ڏ ﺑﻞ ايراضيءَ جو نقد ڪرايو
گهرجي. اهو ڪرايو زميندار جي انهي زمين تي ساڳي لاڳي
ڏ ﻝ (اوڪلبورڊ ۽ ٻين محصولن سميت) ڪان پيٽو هئڻ گهرجي.
۽ لوسڻ جي حالت ۾ اهو نقد ڪرايو ڏ ﻝ وغيره ڪان چڻوٽون
گهرجي.

سمجهاڻي:- هارين کي ڪڏهن ٻهڏجي جوهائي
جي لاءِ گهرجل چاري جي هٿ ڪرڻ ۾ تڪليف ٿيندي آهي.
سنڌ ن عادت آهي ته جيتري مال کي پوري طرح ڪارائي سگهن تنهن
وڌيڪ مال ڏاريندا آهن. ڪوتاهه انديش زميندار چاري جي آبا
تي ناحق ۽ اجايون بندشون وجهندا آهن. خريف ۾ سيني د
هيٺ ڏاند ن جي مرهڪ جوڙي جي چاري لاءِ اڌ ايڪڙ، ربيع ۾ .
وهندڙ واهن تي وڌيڪ ۾ ايڪڙ ڪافي آهي. جن نان ہراج (ساريا
علائقن ۾ خريف ۾ چارو ہوڪي نٿو سگهجي تنکي هن قانون جي
ڪان معاف ڪرڻ جي ضرورت ٿيندي. اسان مقرر ڪيل ايراضي
چاري جي ہوڪ لاءِ نقد ڪرائي جي سفارش ڪئي آهي جاڪاڻ ته (
چاري جو فصل سولائي سان نٿو ورهائي سگهجي ۽ (٢) هاري کي ا
ايراضيءَ مان ٿيل چاري جي گهرج ٿيندي. برسيم ۽ لوسڻ تي ڪ
انهي ڪري وڌيڪ ويو هي جو چاري جي انهن فصلن جو ڪ موسم
ئي گهٽ ۾ گهٽ ٽي دفعا لاہارو ٿي سگهي ٿو ۽ اهي گهٽو
گهرن ٿا.

١٥١ الف ١٤. هاري کي اهو حق ڏيڻ گهرجي ته هو هر ڪ
ربيع واري موسم ۾ ڪرايو ڏيڻ ڪانسواءِ وڌ ۾ وڌ ايڪڙ جي ٻه
ايراضي ۾ خلاصو ٻهڏجي ۽ ٻهڏجي ڪڏب جي لاءِ پاڇين جي ہوڪ
ڪري.

Gul Hayat Institute

سمجهاڻي :- ڪيترن ئي قسمن جي ٻاچين جي پيدائش لاءِ مڪاني حالتن جي موزون هجڻ جي باوجود هاري ورلي ڪو ٻاچيون پوکين ٿا. جيڪي هاري پنهنجي گهرو ضرورتن لاءِ ٻاچيون پوکڻ چاهين تنکي ڪنهن محدود ايراضيءَ ۾ اهڙو حق ڏيڻ گهرجي. رٿيل ايراضي ايتري ٿوري آهي جو زميندار کي ڪرائي جو ٻالي ماتر نقصان ٿيندو.

١٥٢ الف ١٥. خريد تيل ٻاڻ ۽ انجي نيڻ جو خرچ هاري ۽ قبضيدار ٻنهي کي هڪجيترو پرڻ گهرجي.

١٥٣ الف ١٦ا. هاريءَ جا پوکيل فصل ورهاست تائين هاريءَ ۽ قبضيدار ٻنهي جي گڏيل قبضي ۾ سمجهڻ گهرجن. جنهن حالت ۾ هاري قبضيدار کي ڦٽيون وڪڻي تو تنهن حالت ۾ هاريءَ جي ڦٽين جي حصي جي وڪري جي قيمت ٺهرائڻ وقت گڏيل قبضو ختم ٿئي ٿو.

١٥٤ الف ١٧ا. جتي نقد ڪراين جو دستور هجي اتي أهي جاري رهڻ ڏنا وڃن.

١٥٥ الف ١٨ا. هاريءَ کي مليل زمين تي مشينن وسيلي آبادي ڪرڻ تي جيڪو خرچ اچي سو حساب ۾ هاريءَ جي کنڊي ۾ داخل ڪرڻ گهرجي شرط ته انهي بارې ۾ هاريءَ اڳواٽ پنهنجي راءِ ڏني هجي.

سمجهاڻي :- اسانکي اميد آهي تہ ٽرئڪٽر وسيلي آبادي تيزيءَ سان ترقي ڪندي ۽ انجو دارو مدار گهڻو مشينريءَ جي ملي سگهڻ تي آهي. فقط قبضيدارئي اهڙي مشينري خريد ڪري ۽ ڪم آڻي سگهي ٿو. هاريءَ کي زمين کي هر ڏيڻ جي نهايت گري پورهئي کان بچائي سگهجي ٿو ۽ زمين کي ٽرئڪٽر جي وسيلي هر ڏيڻ سان ان جي پيداوار ۾ گهڻي قدر واڌائي سگهجي ٿي. هر ڏيڻ جو خرچ گهٽين ڳالهين تي مدار رکي ٿو. تنهن ڪري اهڙي خرچ جي ڪا ۾ واجبي رقم

مقرر ڪري نٿي سگهجي . هن ڪم لاء هاريءَ کان وڌيڪ وصول
نه ڪئي وڃي تنهن لاء ضروري آهي ته هن کان سندس ہلي خرچ
ڪرڻ جي اڳواٽ منظوري وٺڻ گهرجي .

١٥٦ الف ١٩. زميندار جو هاريءَ کان ڪنهن به پول کان سوار
پنهنجي شخصي فائدي لاء مفت پورهيو (بيگر) وٺڻ قبضيدار لاء بي قاعدي لهرائي
گهرجي . هاري جي ڏنل چيز جي پورهئي لاء ڪيس ساڳئي ڏيهي
هلندڙ مڪاني اگهن موجب مزوري ڏيڻ گهرجي .

سمجهاڻي :- رواجي طرح هارين ۽ زميندارن جي وچ ۾ تعلقات
اهڙا آهن جو جتي پئي ڌريون هڪبئي جون خير خواه آهن اتي روز
مره جي ڳالهين ۾ هڪبئي ۾ چڱي ڏي وٺ ٿئي ٿي . پنهي ڌرين
مان ڪنهن به ڌرجي معمولي خدمتن تي ضابطي رکڻ جي ڪا ب
ضرورت ڪا نه آهي پر اهو ضروري آهي ته هاريءَ کان ناحق ۽ بيجا
پورهئي وٺڻ جي طلب کان ڪيس بچاءِ ڏنو وڃي . بتئي سرشتي کان
پاهر پيو ڪانئس زبردست پورهيو انجنيئري ڪاتي ۽ دستورڪت لوڪاپورا
وارا واهن جي گهارن آبڪلاني موسم ۾ واهن جي ڪاتيءَ ۽ رستي
جي گهارن جي نازڪ ۽ ضروري وقتن تي ولندا آهن . هنن لاچاري
ضرورتن وقت مليل پورهيت اڪثرا نه هوندا آهن جو انهن ڪمن ڪ
چڱي طرح لڳي سگهن . پوءِ زميندارن جي معرفت هارين کان پورهيو
وٺڻ کان سواءِ واسطيدار کاتي لاء پيو ڪو چارو نه هوندو آهي . قومي
اقتصاديت جي مفاد جي لحاظ کان انهيءَ دستور کي آفتن ۽
لاچاري ضرورتن جي حالت ۾ جاري رکڻ گهرجي بشرطيڪ هارين
کي سندن ڪيل ڪم جو پورو معاوضو ڏنو وڃي . اهو عام دستور
اختيار ڪرڻ گهرجي ته هر ڪنهن هاريءَ کي هر روز ڪم
ختم ٿيڻ تي فوراً مزوري ڏني وڃي . ڪم ختم ٿي وڃڻ کان
پوءِ مزوري ڏيڻ جو طريقو نا مناسب آهي پوءِ ڪٿي اها مزوري

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 79

سنڌيءَ طرح هارين کي ڏيڻ ۾ اچي يا زميندارن جي معرفت . عام طرح هاري اهڙين نازڪ ضرورتن جي وقتن تي پنهنجو پورهيو ڪنهن ۾ زبردستيءَ کان سواءِ ڏيندا بشرطيڪ ڪم جي دوران ۾ سنڌ ن زميندار کين کاڌ و کارائين . انهڪي ڪم تي پهچڻ لاءِ ڏ گها مفاصلا طئي ڪري اچڻو پوندو ۽ انهنکي پنهنجي کاڌي جي رڌڻ جون سهوليتون نہ هونديون . اسين سمجهون ٿا تہ زميندارن تي اهو لازمي هئڻ گهرجي تہ جڏهن سنڌ ن هاري اهڙن ڪمن ۾ لڳل هجن تڏهن انهنکي کاڌ و ڏين . زميندار انهي کاڌي جي قيمت مقرر ڪيل اگهن تي واسطيدار کاتن کان پورهيتن جي روزاني حاضريءَ جي ڪتاب جي آڌار تي وصول ڪري سگهن ٿا ، جا هارين جي مزوريءَ مان ڪاٽي وڃي .

١٠٧ الف ٢٠. هاريءَ لاءِ اهو لازمي ناراهڻ گهرجي تہ آبڪلاني جي موسم ۾ واهن کان پنهين ڏانهن ايندڙ ڪڙين جي گپ ڪاٽيءَ لاءِ پنهنجو پورهيو ڏئي . فيضيدار تي اهو لازمي هئڻ گهرجي تہ جڏهن هاري انهيءَ ڪم ۾ لڳل آهي تڏهن هنکي پنهنجي خرچ تي کاڌو کارائي .

سمجهاڻي :- آبڪلاني جي موسم ۾ جڏهن درياه جو پاڻي گهٽي قدرتي هوندو آهي تڏهن واهن کان پنهين ڏانهن ايندڙ گهڻا ڪڙيا گپ سان پرجي ويندا آهن جنهن ڪري انهن جي پاڻيءَ جو نيڪال گهٽجي ويندو آهي . ڪڙين جي پوري سنڀال جي جوابداري زميندارن تي آهي پر اُهي پورهيتن کان سواءِ اهو ڪم ڪري نٿا سگهن . آبڪلاني جي موسم ۾ گهڻو ڪري جوتڪؤ ڪم لاءِ پورهيت ملڻ مشڪل آهن . هارين کي ڪم تي رکڻ وقت کين نقد مزوري ڏيڻ کان کاڌ و کارائڻ بهتر آهي ۽ هاري پڻ انهن شرطن تي خوشيءَ سان اهو ڪم ڪن ٿا .

١٠٨ الف ٢١. ڦتين جي فصل کانسواءِ جيڪڏهن هاريءَ جي پوکيل فصل جو ويهو ڀتي ڪرڻ جي وقت تائين اُتاريو ويو هجي تہ

www.drpathan.com Page # 80

قبضيدار اُن ويهي تي جيڪو خرچ ڪيو هوندو تنهن جو اڌ هاري جي ڪندي حساب ۾ لکجي؛ ڦٽين جي حالت ۾ جيڪڏهن هاري جي ڦٽين جو حصو قبضيدار جي حوالي ۾ هوندو ته ملڻين ويهي جو مدو اوسيتائين ٽيندو جيسيتائين هاريءَ جو حصو خريدار کي ملي وڃي.

سمجهاڻي – سنڌ اندر فصلن جي ويهي اُتارڻ جي رسم ڪانهي، جتي اهڙي رسم آهي اُتي ويهي تي خرچ ڪيل رقم جو اڌ هاريءَ جي ڪندي لکڻ واجب آهي.

١٥٩ الف ٢٠. فصلن جي سيري (جماعتي) پوکڻ ڪرڻ جي اجازت ڏيڻ گهرجي بشرطيڪ هرهڪ هاري هر ڪنهن موسم ۾ ١/٤ ايڪڙ کان وڌيڪ زمين نه پوکي؛ (ب) سرڪاري طلبن (ڍل وغيره) جي ڪاٽڻ بعد سموري آمدني گهوٽ سنڌار جي لاءِ ڪم آڻجي؛ (ج) هڪ گوٺاڻي هاري ڪاميٽي مقرر ڪجي جا انهي فند جي خرچ ڪرڻ لاءِ ذميوار ٿئي.

سمجهاڻي :– اسان باب ١ ۾ وضاحت سان ڄاڻايو آهي ته ڳوٺ سڌار جي مفاد لاءِ هارين جي هٿان بندشي ايراضين تي فصلن جي سيري (جماعتي) پوکڻ ڪرڻ جي اجازت ڏيڻ مناسب آهي؛ ان ۾ اسان پڌايو آهي ته ڪهڙن قسمن جا مفيد ڪم ڪري سگهجن ٿا. هن دستور کي قانوني طور منظور ڪرڻ گهرجي پر شرط اهو آهي ته ان لاءِ اجازت مليل ايراضيءَ جي يونٽ (گهٽ ۾ گهٽ جزي) کي محدود ڪيو وڃي.

پاڱو (ب)

هارپ جي قبو ليڻ بابت قانون

١٧٠ ب ١. قبضيدار لاءِ لازمي شرائط گهرجي ته هو جڏهن ڪنهن هاري کي ڪم تي رکي تڏهين اهڙي قبوليت

www.drpathan.com Page # 81

لڳي جنهن ۾ هارپ جا شرط اهڙي طرح ڄاڻايل هجن جو اُهي ٻنهي ڌرين
سرڪاري قانون سان ملي اچن .

سمجهاڻي :- هارين ۽ ڪاتيدارن جي وچ ۾ هارپ بابت
ٿيندڙ ڳالهيون ورلي وينديون آهن - انهيءَ ڪري ٻنهي ڌرين
دستورن ۽ رواجن تان تڪرار ۽ اختلاف پيدا ٿين ٿا . بهتر ٿيندو ته
هيءَ قبوليت هڪڙي سادي مقرر ٿيل نموني ۾ لکڻ گهرجي . ٻنهي
دستورن بابت سرڪاري قانون جا ڪتاب معمولي قيمت تي عام
ڪري لاءِ سڀني پوسٽ آفيسن ۾ رکڻ گهرجن .

١٦١ ب ٢. هارپ جي قبوليت ۾ قبضيدار ۽ هاري جا حق
۽ جوابداريون نروار ڪري ڄاڻائڻ گهرجن يا ٻئي صورت ۾ ڄاڻائجي
ته ٻنهيءَ جي سرڪاري قانون موجب شرط ڪيا ويا آهن -

١٦٢ ب ٣. هارپ جي قبوليت ۾ انهيءَ قبضيدار جو نالو ۽ پتو
ڄاڻائڻ گهرجي جنهن وٽ هاري ان کان اڳ ۾ ڪم تي هو .

سمجهاڻي :- هن قانون جي مراد آهي ته جن هارين کي پنهنجن
فرض ادا ڪرڻ کان سواءِ ڀڄي وڃڻ جي عادت آهي تن تي روڪ
پوي .

١٦٣ ب ٤. هاريءَ وٽ سندس اڳوڻي قبضيدار جي رهيل
قرض جي رقم بابت جاچ ڪرڻ ڪانسواءِ ۽ انهي قرض جي هدن
قانوني پتاندڙ ادائي ڪرڻ ڪانسواءِ . جيڪڏهين ڪو قبضيدار اهڙي
هاريءَ کي رکندو ته اُهو قبضيدار اندازن ٻيڻ ڪوڙ هيٺ ڏوهي ٺهرائڻ
۾ ايندو . قبضيدار جي لاءِ هڪ مهيني تائين يا پورهي قيد جي
سزا يا ١٠٠٠ رپين تائين ڏنڊ جي سزا يا اهي ٻئي سزائون ڏيڻ
گهرجن .

ـمڇهاڻي :- هن ڦاڙن جي مراد آهي تہ انهن قبضيدارن
روڪجي ۽ سزاياب ڪجي، جي نون هارين کي سندن ساکر
وڏيڪ گهرا قرض ڏيئي پاڻوٽ رهائڻ لاءِ لالچائين ٿا ۽ اهڙي طرح هاري
کي دائمي قرضدار بنائين ٿا . جنهن رواج موجب زميندار نئين هاري
کي رکڻ وقت هاريءَ جا قرض سندس اڳوڻي زميندار کي ڀري ڏ
ڏيو يا اهڙن قرضن جي ادائي لاءِ پاڻ تي ذمو کڻي ٿو، سو تسليم ڪيل
رواج دستور ٿي چڪو آهي . اسان جي رٿ هن مناسب دستور سان
نهڪندڙ آهي .

۲۴ ا ب ۵. هارپ جي قبوليت تي هاري ۽ زميندار يا سندس
مختيار کي ٻن شاهدن جي روبرو دستخط ڪرڻ گهرجي .

۲۵ ا ب ۶. هاري جي قبوليت جو هڪڙو مسودو قبضيدار
کي پاڻ وٽ حفاظت سان رکڻ گهرجي ۽ ان جو نقل هاريءَ کي ڏيڻ
گهرجي .

۲۶ ا ب ۷. جيڪڏهن قبوليت ۾ هارپ جا شرط نروار ڪيل
نہ هجن تہ پوءِ قبوليت جو اسٽينڊرڊ فارم (مقرر ڪيل نمونو) هيٺين
طرح هئڻ گهرجي :-

هارپ جي قبوليت تاريخ ________ سنہ ۱۹ تي

هاري ________ ولد ________

۽ ڪاٺيدار ________ ولد ________

جي وچ ۾ گوٺ ________ ديهہ ________

تعلقہ ________ ضلع ________ جي زمين

________ جي آباديءَ واسطي شروع $\frac{\text{خريف}}{\text{ربيع}}$ ۱۹ کان مدت

$\frac{\text{هڪ موسم}}{\text{هڪ سال}}$ تائين تي .

(۱) ڪاٺيدار جو هاريءَ وٽ رهيل قرض اڄوڪي ڏينهن تائين
________ رپيا آهي .

www.drpathan.com Page # 83

(٢) هاري اڳوڻي ڪاتيدار مسمي ______________

ولد ______________ ڳوٺ ______________ تعلقو ______________

ضلع ______________ وٽ گذريل موسم ۾ ڪم ڪيو .

(٣) هٿيڪي جي سرڪاري قانون ۾ مقرر ٿيل شرط لاڳو آهن .

(٤) هن قبوليت ۾ جيڪي لکيل آهي سو هاريءَ کي پڙهي ٻڌايو ويو ۽ هو بيان ٿو ڪري ته هٿيڪيءَ جي سرڪاري قانون موجب هو پنهنجي اڳوڻي ڪاتيدار جا قرض ادا ڪري چڪو آهي ۽ جيڪڏهن هن هاري ۾ سندس بيان ڪوڙو نڪتو ته هو فوجداري ڏوهه لاءِ ٻئي کي جوابدار ٺهرائي ٿو .

(٥) هن موجب ڪاتيدار بيان ٿو ڪري ته هاريءَ جي پاس جو سامان هن جڪاس ڪئي آهي ته (١) هاريءَ تي سندس اڳوڻي ڪاتيدار جو ڪيترو قرض هو ۽ (٢) ذڪر ڪيل قرض سرڪاري قانون موجب ادا ڪيل آهي .

دستخط (١) ______________ (هاري)

(٢) ______________ (ڪاتيدار يا ان جو مختيار)

ٻن شاهدن جي روبرو :-

(١) ______________ ولد ______________

ڪرت ______________

پتو ______________

(٢) ______________ ولد ______________

ڪرت ______________

پتو ______________

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 84

سمجھاڻي:- هارپ جي قبوليت جي رڄيل فارم کي لاهڻ کان اڳ اڻين سمجھيو ويو آهي ته هڪڙيءَ جا سرڪاري قانون عمل ۾ آيل آهن. هارپ جي قبوليت ۾ پوين ٽن فقرائن شامل ڪرڻ جي مراد آهي ته نئون زميندار توڙي هاري پئي محسوس ڪن ته جيڪڏهن هاري پنهنجي اڳوڻي زميندار وٽان سرڪاري قانونن موجب وٺس اُهو زميندار جي رهيل قرض ادا ڪرڻ کان سواءِ ڀاڄي آيو هجي ته اهو ڏوهه ڪيتريقدر سنگين آهي. هارپ جي قبوليت جا فارم معمولي قيمت تي وڪري لاءِ سڀني پوسٽ آفيسن ۾ موجود رکڻ گھرجي.

ڀاڱو (ج)

هاريءَ جي حساب ڪتاب بابت قانون

١٢٧. گھڻن هارين جو حساب ڪتاب هن وقت ڳوٺ جو دڪاندار رکيتو جو هارين کي نقد قرض ڏيڻ لاءِ زميندار جي ايجنٽ (مختيار) وانگر ڪم ڪري ٿو. جيڪي هاري دڪان تان اوڌر تي شيون وٺن ٿا تنهنجو دڪاندار ڌار حساب رکي ٿو. لاهاري وقت دڪاندار کي نقد يا جنس ادا ڪرڻ سان اهي پئي حساب صاف ڪين ٿا. جڏهن اوڌر يا قرض جي ادائي فصل جي جنس ۾ ٿئي ٿي تڏهن گھڻو ڪري اُنهي جنس جو اگھه بازار جي چالو اگھه کان گھٽ مقرر ٿئي ٿو. اگھه ۾ اهڙي لاٽ جو مدار پنهي طرفن جي قبوليت تي آهي؛ پر انهيءَ ۾ شڪ نه آهي ته هن سوديءَ ۾ هاريءَ کي ئي نقصان ٿئي ٿو. دڪاندار حساب ڪتاب اهڙي پوليءَ ۾ لکي ٿو جو فقط هو پاڻ ئي سمجھي ٿو. هاريءَ کان نقد قرض لاءِ گھڻو ڪري رسيدون ورتيون وڃن ٿيون پر عام طرح هنڪي سندس معمولي خريدارين لاءِ ڪي به ڏنو نٿو وڃي؛ نڪي وري حساب چڪتو ٿيڻ تي ڪيس رسيدون ڏنيون وڃن ٿيون. هاري

www.drpathan.com Page # 85

پنهنجي يادگيري تي ئي ڀروسو رکي ٿو. جڏهن هاري موسم جي ختم ٿيڻ وقت دڪاندار جو قرض ادا ڪري ٿو سگهي تڏهن چالو حساب رکيو وڃي ٿو. ڪي ٿورا ترقي پسند زميندار پنهنجا منشي رکندا آهن ۽ انهن حالتن ۾ هاريءَ جي اوڌر جو حساب ايجر ۾ رکيو ويندو آهي. اسين سمجهون ٿا هاري جو حساب ڪتاب پوريءَ ريت رکڻ ۽ ان جي چڪاس لاءِ ان جو کاتو (ليجر) ۽ شخصي پاس بوڪ رکڻ نهايت ضروري آهي.

١٦٨. سنہ ١٩٤٠ جي آبادگارن جي ڇوٽڪاري (امداد) جي ائڪٽ موجب ڪنهن آبادگار کي آبادي لاءِ ڏنل قرض تي وياج وٺڻ سزا جوڳو ڏوهہ آهي. آباديءَ کان سواءِ ٻيءَ طرح ڏنل قرض تي ضمانت جي حالت ۾ ٨ سيڪڙو تائين ۽ جيڪڏهن قرض ضمانت کان سواءِ هجي ته ١٠ سيڪڙو تائين سادي وياج جي اجازت ڏنل آهي. ٻنهي حالتن ۾ قرض ڏيندڙن مٿي ليڪچرس ائڪٽ هيٺ ليسن بردار هئڻ گهرجي. مسلم زميندار عام طرح سان ۽ ڪي غير مسلم زميندار پڻ پنهنجي هارين کان نقد قرض تي ڪوبہ وياج ڪونہ وٺندا آهن.

١٦٩. جيڪڏهن آبادگارن جي امداد جي ائڪٽ جي شرطن کي سختيءَ سان عمل ۾ آندو ويو تہ پوءِ هاريءَ کي مالي مدد ڏيڻ ۾ دڪاندار کي گهاٽو پوندو ۽ جنهن جو اثر تہ نتيجو اهو نڪرندو ۽ جو هاري کي اوڌر ملڻ مشڪل ٿي پوندي ۽ ائين بہ ممڪن آهي تہ گهٽ نديءَ ن ڪانيدارن کي بہ اوڌر ملڻ روڪجي ويندي.

١٧٠. ڳوٺاڻو دڪاندار زراعت لاءِ مالي مدد ڏيڻ ڪري عام پبلڪ جي خدمت ڪري رهيو آهي. پر جيڪڏهن هو وياج جا غير معمولي ۽ ڳرا اگهہ وٺي ٿو تہ هو هڪ لازمي آزار سمجهيو وڃي ٿو جو چاڪاڻ تہ اُهو وارن زرعي ڪمن لاءِ اوڌر جو پيو ڪو ذريعو نہ هئڻ ڪري هو ڳوٺاڻي اقتصاديت جو هڪ اهم جزو آهي.

www.drpathan.com Page # 86

١٧١. چاڪاڻ تہ هاريءَ جي آباد ڪيل زمين ۾ زميندار
شخصي فائدو آهي تنهن ڪري اهو سندس اخلاقي فرض آهي تہ آبادي
لاءِ هارين کي ڊنل قرض تي وياج نہ وٺي ۽ قاعدي ۾ پڻ اهڙو اهو
ٺيل آهي. ٻئي طرف گهڻا ٽي دڪاندار کي زمين ۾ ڪو بہ شخ
مفاد ڪونہ ي. هنجو فقط اهو ڪم آهي تہ پنهنجون شيون وڪڻي
نفعي تي پنهنجا پئسا اڏارا ڏئي. گهڻا ٽو دڪاندار اوڌر تي وڪ
شين تي وياج نہ وٺڻ ڪري جيڪو نقصان سهندو تنهنجي پورائي
انهن شين جي وڌايل قيمتن مان ڪندو. اسين انهيءَ ڳالهہ تي زا
ٿا ڏيون تہ هاريءَ جي ساک کي برقرار رکيو وڃي ۽ ساڳئي وا
سندس ساک کي سندس ڪمائيءَ موجب محدود ڪيو وڃي ان ا
تہ هو پنهنجي ڪوتاه انديشيءَ جو شڪار ٿيڻ کان بچي.

١٧٢. اسين سمجهون ٿا تہ اسان جيڪا لازمي طور حساب ڪت
رکڻ جي سفارش ڪئي آهي تنهن تي ڪي زميندار اعتراض وٺندا. اس
سمجهون ٿا تہ هاري جي اوڌر جو کاتو (ليجر) ۽ پاس بوڪ رکڻ ۾ جيڪا
رڪاوٽ پوندي سا اهڙي نہ هوندي جنهن کي دور نہ ڪري سگهجي
جيڪڏهن ڪي زميندار رٿيل سادي نموني ۾ حساب نہ رکي سگهن
هجن تہ هن قانون کان آجي ٿيڻ لاءِ اهو ڪو ڪافي سبب سمجهڻ
گهرجي.

١٧٣ ج ١. قبضيدار لاءِ اهو لازمي ٺهرائڻ گهرجي تہ هاري
جو حساب ڪتاب هڪ مقرر ٿيل نموني ۾ رکي.

١٧٤ ج ٢. هاريءَ جو حساب ڪتاب (کاتو) قبضيدار کي ر
گهرجي جنهن ۾ جمع ۽ واصلاتون سڀ رقمون تاريخوار چاڙهايل گهرجن

١٧٥ ج ٣. هاريءَ جو حساب ڪتاب (ليجر) مقر
ٿيل هڪڙي ئي نموني ۾ رکڻ گهرجي ۽ انکي هاري ۽ گهٽ ۾ گه

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 87

اختيارڪار جي درجي وارو روينيو آفيسر ڪنهن به وقت استعمال ڪري ۽ انهيءَ چڪاس ڪري سگهي.

١٧٦ ج ٤. هاريءَ جو حساب اهڙيءَ ريت رکڻ گهرجي جو انکي پڙهي ۽ سمجهي سگهجي ۽ اهو عربي سنڌيءَ، اردو يا انگريزيءَ ۾ لکڻ گهرجي.

١٧٧ ج ٥. هرهڪ هاري لاءِ قبضيدار کي پاس بوڪ رکڻ گهرجي. جن ۾ زميندار سان هاريءَ جي حساب جون جمع ۽ اوڌر جون سڀ رقمون ڊيڪارڊ گهرجن. پاس بوڪ جي داخلائن ۾ هر ڪنهن ڏيتي ليتيءَ جو تفصيل ۽ ان جون تاريخون ڄاڻائڻ گهرجن. اهو پاس بوڪ هاريءَ جي ملڪيت هئڻ گهرجي ۽ سندس ئي قبضي ۾ رهڻ گهرجي.

١٧٨ ج ٦. هاري جي کاتي (ليجر) جون جمع ۽ اوڌر جون سڀ رقمون وقت بوقت پاس بوڪ ۾ داخل ڪرڻ گهرجن ۽ انهنجي تصديق داخل ڪرڻ گهرجي. قبضيدار جون هاريءَ تي دعوائون جيڪي پاس بوڪ ۾ داخل ٿيل نه هونديون سي بي قاعدي ٿيڻ گهرجن.

Gul Hayat Institute

١٧٩ ج ٧. هاريءَ جي بيندل قرض تي قبضيدار جيڪو وياج وٺي سو سنه ١٩٤٤ جي سنڌ جي مني ليڊرس ائڪٽ جي قانون مطابق هئڻ گهرجي.

١٨٠ ج ٨. هاريءَ کان ڪنهن به بيندل قرض تي وياج وٺندڙ قبضيدار کي سنه ١٩٤٤ جي سنڌ جي مني ليڊرس ائڪٽ هيٺ ليسن وٺڻ گهرجي.

١٨١ ج ٩. جنهن حالت ۾ هاريءَ جي قرض تي ڪو به وياج وٺڻ ۾ نه اچي ته پوءِ:-

www.drpathan.com Page # 88

(١) جيڪڏهن قبضيدار جو هاري تي قرض ١٠٠ رپيا کان مٿي ۽ ٢٠٠ رپين کان گهٽ هجي يا اهڙين حدن اندر هجي جي وقت بوقت سرڪار مقرر ڪري، ته هاريءَ تي اهو لازمي هئڻ گهرجي ته پنهنجي قرض لاءِ پنهنجي ڪنهن ماڻهو (همسر) جي ضمانت ڏئي، يا پنهنجي صورت ۾ سنڌس ڪم ڪندڙ ڏاندن جي هڪ جوڙي کان سواءِ پنهنجا بيا جانور قبضيدار وٽ گروي رکي.

(٢) جيڪڏهن قرض ٢٠٠ رپين کان وڌيڪ هجي يا اهڙي حد تائين هجي جا وقت بوقت سرڪار مقرر ڪري، ته هاريءَ تي اهو لازمي هئڻ گهرجي ته پنهنجي قرض لاءِ پنهنجو ڪو همسر ضامن ڏئي ۽ ان سان گڏ پنهنجي ڪم ڪندڙ ڏاندن جي هڪ جوڙي کان سواءِ پنهنجا بيا جانور قبضيدار وٽ گروي رکي.

(٣) هن قانون هيٺ جيڪي دستاويز لکيا وڃن سي اسٽامپ جي محصول ۽ رجسٽريشن کان معاف ٿيڻ گهرجن.

سمجهاڻي:- انصاف جي مد نظر، جنهن هاريءَ تي زميندار جا بلڪل ٿورا قرض رهيل آهن تنهنکي انهن قرضن لاءِ وڌيڪ ضمانت ڏيڻ گهرجي. اهو بهن سببن ڪري ضروري آهي يعني ته (١) جاڪاڻ جو سنه ١٩٤٠ جي سنڌ جي آبادگارن جي امداد جي ائڪٽ نمبر ٨ جي قلم ١٢ جي ڦرائن موجب هارين کي آباديءَ لاءِ ڏنل قرض تي وياج وٺڻ جي زميندار کي منع ڪيل آهي ۽ (٢) جاڪاڻ ته اسانجي ملڪ کان ٻوءِ رٿيل قانون ۾ اهو ڦرايل آهي ته هاريءَ جي قرض لاهڻ لاءِ پيدائش مان سندس حصي جو جيڪو انداز ورتو وڃي تنهنجي حد مقرر ڪئي وڃي. هاريءَ کان سندس ڪنهن همسر جي ضمانت

www.drpathan.com Page # 89

ولڙ ۾ سندس ڪم ڪندڙ ڍاندن جي هڪ جوڙي کان سواءِ ٻيا
جانور گروي رکڻ جو ٻئي زميندار کي سندس ليڪ ليٽ مان ڏنل
قرض جي وصوليءَ لاءِ گهربل اختيار ڏيندو. هاري جيڪو هر سرڪاري
ڏيڻي سگهندو سو گهٽ ڪري انهن هارين مان ئي هوندو جي سندس
زميندار وٽ ڪم ڪندڙ هوندا. اسان جيڪا سفارش ڪئي آهي
تہ هاريءَ جي ڪم ڪندڙ ڍاندن جي هڪ جوڙي کان سواءِ سندس
ٻين جانورن کي ڇاڙايل حالتن ۾ لازمي طرح گروي رکيو وڃي سا
سنہ ١٩٠٨ جي سول پروسيجر ڪوڊ جي قلم ٦٠ جي پهچڪڙي
ڪانهي جنهن ۾ هنجي گذران لاءِ گهربل چوپائي مال جو ذڪر ٿيل آهي.

١٨٢ ج ١٠. قرض ڏيڻ وقت ان مان اڳوات وياج ڪاٽڻ بہ
واڌي ٺهرائڻ گهرجي پوءِ ڪٽي اهو قرض قبضيدار کان هاريءَ کي نقد
يا جنس ۾ ڏنل هجي.

١٨٣ ج ١١. جيڪو قبضيدار هارين کي قرض ڏيڻ جي ڪم
لاءِ پنهنجو ايجنٽ (مختيار) رکي تنهنکي ئي هنن قانونن جي بجاوريءَ
لاءِ ذميوار ٺهرائڻ گهرجي.

سمجهاڻي:- گهڻا زميندار دڪاندار تي ڪم رکندا آهن تہ اهي
زميندارن جي ڪندي مان هارين کي نقد توڙي جنس ۾ قرض
ڏين. ٻيا زميندار اهو ڪم پنهنجن ڪامدارن جي هٿان ڪندا
آهن اهي قرض ڪنهنجي ۾ معرفت ڏنا وڃن ٿا هنن قانونن جي
بجاآوريءَ جي ذميواري زميندار تي ئي هئڻ گهرجي جو قرض هنجي
ئي ملي ۽ هنجي ئي هدايت موجب ڏيڻ ۾ اچن ٿا.

١٨٤ ج ١٢. هاريءَ جي طلب ڪرڻ تي سندس جمع ۾ رهيل
صافي بچت ڪيس ڏيڻ گهرجي.

www.drpathan.com Page # 90

سمجهاڻي:- جن حالتن ۾ هاري ٽيل پيدائش ۾ پنهنجو زميندار کي وڪڻي ٿو تن حالتن ۾ سندس حصي جي ڪا ايتري ئي سگهيٽي جو سندس قرض لاهڻ ڪان پوءِ به اُن مان ڪا بچي سگهيس ٿو. اهڙين حالتن ۾ جا رقم سندس حساب ۾ ۽ پاس بوڪ ۾ جمع پاسي ڊيڪاريل هجي سا مٿڪي طلب ڪرڻ ملڻ گهرجي.

١٨٥ ج ١٣ا. هاريءَ جو حساب جڏهين جڏهين مهني هاري قبضيدار يا سندس مختيار جي هٿان ٻن شاهدن جي حاضريءَ ۾ چڪ ٽيڻ گهرجي ۽ اهڙو سرٽيفڪيٽ پڻ داخل ڪجي.

١٨٦ ج ١٤ا. پيداش جي ورهاڱي ڪان پوءِ قبضيدار جي جي بار برداري جو سڄو خرچ قبضيدار کي پرڻ گهرجي.

سمجهاڻي:- گهڻين حالتن ۾ هاري ٽيل پيدائش ۾ زميندار حصو ڳاهڻ جي ميدان ڪان زميندار جي ڪري تائين مفت ۾ ڍوئي گهڻو ڪري اهو مفاصلو ننڍو هوندو آهي. بهر حال جتي ڳاهڻ ميدان ڪان زميندار جو ڪرو ڪافي دور آهي اُتي هاريءَ جو بنامعاو ضي ڪم ڪان انڪار ڪرڻ واجبي آهي. اسين سمجهون ٿا ته پيدائش ۾ زميندار حصي جي ڪنهن به وقت ٽيل بار برداريءَ آيل سمورو خرچ زميندار کي ئي پرڻ گرجي.

١٨٧ ج ١٥ا. ڍلن جا هلندڙ رڪب وري نئان ڪري انهن اهڙيءَ ريت گهٽايو وڃي جو اُهي اهوابن جي منسوخ ٽيڻ ڪرڻ قبضيدار جي گهٽيل صافي پيدائش سان ٺهڪي اچن ۽ يا ٻئيءَ صورت ۾ ايندڙ نئين سيٽلمينٽ تائين قبضيدار کي اجازت ڏيڻ گهرجي ته پنهي ڌرين جي گڏيل مفاد لاءِ سندس ڪيل خدمتن جي عيوض هاريءَ جي آباد ڪيل سارين ۽ ڦٽين جي هر هڪ ايڪڙ پٺيان ٢ روپيا

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 91

۽ اهين فصلن جي ايڪڙ ٻڌيان ا رهيو هاريءَ جي ڪڍڻي حساب ۾ واڌي.

سمجهاڻي:- پاڳي الف ١٠ ۾ اسان سفارش ڪئي آهي ته تيل پيدائش ۾ هاريءَ جي حصي مان لاباري جي خرچ ۾ سندس اڌ حصي کان سواءِ ٻي ڪابه ڪاٽ ڪرڻ نه گهرجي. جيتوڻيڪ اسين انهيءَ راءِ جا آهيون ته پيدائش ۾ هاريءَ جي حصي مان ابواب رڳو ٽي مڪمل بندش جائز ۽ مناسب آهي، ته به انهيءَ ڳالهه تي غور ڪرڻ گهرجي ته انهيءَ سفارش جو زميندار جي صافي پيدائش تي اثر ڪري ۽ ان کان اڳ روينيو سيٽلمينٽ جي رکڻ تي ڪهڙو اثر پوي ٿو، جن جي مقرر ڪرڻ کان اڳ انهن ابوابن کي ڳڻ شمار ڪيو ويو هو جي وري هن وقت تائين زميندار جي جائز آمدني جو هڪ ڀاڱو رهندا آيا آهن. هيٺيون بيان جو ڏاڍن مقرر ڪرڻ واري وقت جي سراسري پيدائش ۽ جنسن جي اگهن تي مدار رکي ٿو سو ڏيکاري ٿو ته جيڪڏهن سيئي ابواب بند ڪيا ويندا ته زميندارن کي سندن جائز صافي آمدنيءَ ۾ ڪهڙا نقصان پوندا.

تازين سيٽلمينٽ رپورٽن مان فقط سکر ضلع جي ٻراج ايراضي ۽ حيدرآباد ضلع جي ٻراج ۽ نان ٻراج ايراضين وارين رپورٽن ۾ فصلن جي ورهاڱي وقت زميندارن هٿان ڪاٽيل ابواب ڳاڻايا ويا آهن. اهي هيٺينءَ ريت آهن:-

ضلع سکر:- ڦتين جي مڻ ٻنيان هڪ کان ٻن سيرن تائين يعني ڪل پيدائش جي $\frac{1}{40}$ ڀتي کان $\frac{1}{40}$ ڀتي تائين ۽ اناج جي ڏهه خرار ٻنيان ٢ کان ٤ ڪاسن تائين يعني $\frac{3}{80}$ کان $\frac{3}{40}$ تائين.

ضلع حيدرآباد:- (ٻراج) - مڻ ٻنيان ٻه سير يعني ڦتين سارين ۽ ٻين اناجن جي حالت ۾ ڪل پيدائش مان $\frac{1}{40}$ ڀتي.

ضلع حيدرآباد :- (ٽان ٻراج) - ساريون ١/٢٤ هئي، ٽانڊهن ۽ ڪلڙيون الڪل ١/٢٦ هئي، ۴ ربع ٻوسي ١/٢٠ کان ١/٢۴ هئي، ٽائين سيٽلميـٽ جي نئين ڪرڻ وقت ڏلن جي رکڻ جي مقرر ڪرڻ واسطي ابواب ڪل پيدائش جي ١/٢٠ کان ١/٢۴ هئي ٽائين ليکيا ويا آهن.

ابوابن ڪري ڏلن جي رکڻ تي ڌيل اثر ڏيکارڻ جو نقشو

فصل	سراسري پيدائش	ڪل پيدائش مان ڪاٽون (ابواب) ڀاڱو	ڪل پيدائش مان ڪاٽون (ابواب) انداز	هاريءَ جي حصي جا ابواب	قيمت في مڻ	هاريءَ جي حصي جي ابوابن جي قيمت	هاريءَ کان ايڪڙ پٺيان رڪيل وصولي	ڏل جي رکڻ تي ايڪڙ پٺيان رعيت جو اثر
١	٢	٣	۴	٥	٦	٧	٨	٩
	مڻ		سير	سير	پا آ ر	پا آ ر	پا آ ر	پا آ ر
ڦٽمون (ڪپهه)	٨	١/٢٠	٦	٨	١٠-٠-٠	٢-٠-٠	٢-٠-٠	ڪجهه به نه
چانور (ساريون)	١٨	١/٢۴	٣٠	١٥	٥-٨-٠	٢-١-٠	٢-٠-٠	۴-٠-٠
جوئر	٩	١/٢۴	١٥	٧½	٧-٠-٠	١-٥-٠	١-٠-٠	٨-١-٠
ڪڻڪ	٩	١/٢۴	١٥	٧½	٦-٠-٠	١-٢-٠	١-٠-٠	٨-٠-٠

مٿئين نقشي جي ڪالم ٧ ۾ زميندارن جي ابواب ولڻ تي روڪ وجهڻ ڪري کين ڏيندڙ نقصان ڏيکاريو ويو آهي. جيڪڏهن چالو سيٽلمينٽ جي هلندي بسنگيون (ابواب) منسوخ ڪيون وڃن ته ٻوءِ زميندارن سان انصاف ڪرڻ خاطر هلندڙ ڏلن جي رکڻ ڪي ٻڻ اهڙي ريت گهٽايو وڃي جو اهي زميندار جي گهٽيل صافي پيدائش سان ٺهڪي اچن. ٻيءَ صورت ۾ اسين رت ڏا ڏيون ته جيسين هلندڙ

www.drpathan.com Page # 93

سيٽلمينٽ جا رڪب سال ١٩٥٢-٥٣ ۾ وري سڌاري نوان ڪيا ويا جن
تيسين زميندارن کي سندن هارين جي آباد ڪيل زمين تي ايڪڙ پٺيان
هڪ مقرر ڪيل رقم وٺڻ جي اجازت ڏجي . اها رقم ايتري مقرر
ڪرڻ ۾ اچي جيتري زميندار جي انهي پيدائش ۾ تخفيف ٿي هجي
جا پيدائش هلندڙ ڍلن جا رڪب مقرر ڪرڻ وقت حساب ۾ آندي
ويئي هجي ، جيئن مٿي ڏيکاريو ويو آهي . ايندڙ سيٽلمينٽ ۾
نوان رڪب مقرر ڪرڻ وقت زميندارن جي مالي حالت تي اهڙي
طرح نظرثاني ڪري سگهجي ٿي جيئن سرڪار جي پاليسيءَ مطابق
لڳي .

١٨٨ ج ١٦. هاريءَ جي هارپ ڪڍهن ۾ سبب ختم ٿيڻ
تي ، هاريءَ جي قرض چڪائڻ وقت ، زميندار کي گهرجي ته هاريءَ
جي پاس بوڪ ۾ هيٺئين موجب داخلا درج ڪري :-

”ٻڌيءَ جي سرڪاري قانون موجب هن پاس بوڪ ۾
جا اڳايل قرض چڪايا ويا آهن .“

يا

”هن قرض جي صفائيءَ تي تڪرار آهي ۽ انهن جي فيصلي لاءِ
_____________ جي ٽربيونل ڏانهن _____________ (تاريخ) تي
اطلاع موڪليل آهي .“

Gul Hayat Institute

سمجهاڻي :- هاريءَ جي هارپ ختم ٿيڻ تي سندس پاس بوڪ
۾ داخلا ڪرڻ سان هنکي قرض جي صفائي جو سرٽيفڪيٽ ملندو ،
جنهنجي وسيلي هو ٻئي ڪنهن زميندار وٽ آبادي ڪري سگهندو .
عام طور ، جيڪڏهن هارپ ختم ٿيڻ وقت هاري پنهنجو رهيل قرض
چڪائي نٿو سگهي ته پوءِ پاس بوڪ ۾ زميندار ان وقت تائين داخلا

www.drpathan.com Page # 94

نہ ڪندو جيستائين ڪ رھيل قرض نہ ڀريو ويو آھي يا اھن قانون جي شرطن موجب نئين زميندار اھو قرض قبول نہ ڪيو آھي ۽ اھو انکي منتقل نہ ڪري ڏنو ويو آھي. بھرحال جنھن حالت ۾ ھاري جي ھارپ ختم ٿيڻ وقت سندس قرض تڪرار ھيٺ آھي ۽ اھو نبيري لاءِ ھاري ٽربيونل ڏانھن رجوع ڪيو ويو آھي تہ پوءِ ٽربيونل جي فيصلي ملڻ تائين ھاريءَ کي سندس ھارپ بدلائڻ جي اجازت ڏيڻ گھرجي، اھڙين حالتن ۾ نون زميندارن لاءِ اھو لازمي ٿيندو تہ رھيل قرض جيڪڏھن کي ھجن تہ، اڳوڻي زميندار کي ٽربيونل جي فيصلي مطابق ڀري ڏين (ڏسو قانون ب ۴).

١٨٩ ج ١٧. ٿيل پيدائش ۾ ھاريءَ جي حصي قانونن ۾ نھا حصي مان سڀ کان پھرين اُھي قرض وصول ڪرڻ گھرجن جي ھاري کي قبضيدار وٽان آباديءَ لاءِ مليا ھجن.

١٩٠ ج ١٨. ھاري ڳوٺ جي ڪاسبين ۽ ڪاريگرن کان ورتل ساھ ۽ خذ متن جي عيوض جيڪا رقم نقد يا جنس ۾ ڏئي، سا ٻنھي طرفن قبوليت موجب ھئڻ گھرجي.

ڀاڱو (د)

ڦٽين جي فصل مان ھاريءَ جي قرض وصول ڪرڻ بابت قانو

١٩١. ڦٽين جي ٿيل فصل ۾ ھاريءَ جي حصي مان قرضن جي وص بابت جدا قانون جي سفارش ڪئي ويئي آھي ڇاڪاڻ تہ ٻين مکيہ فصلن ٻيءَ طرح ڪپھہ جو چونڊو رفتہ رفتہ ڪن مھنن جي عر تائين ٿيندو رھي ٿو ۽ انھيءَ ڪري جڏھن ڪپھہ جو چونڊو ٿيندو ر ٿئن ھاريءَ، زميندار ۽ چونڊي ڪندڙن جا حصا روزانو آسانيءَ

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 95

ورهائي نٽا سگهجن. فصل جي هن ريت ديرسان ٿيڻ ۽ ورهاست جي دستور کي جاري رکڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته ڦٽين ۾ هاريءَ کي سندس حقي واجبي حصي ملڻ بابت توڙي ڪيس زميندار کان ملڻ ۽ بازاري اگهن بابت هاريءَ جي مفادن خاطر ڪي قانون ٺاهجن.

١٩٢ د ١. هاري، جو قبضيدار جو قرضدار آهي تنهنڪري لازمي ٺهرائڻ گهرجي ته هو پنهنجي ڦٽين جو حصو قبضيدار جي ڪري ۾ رکي. اهي ڦٽيون هاري ۽ قبضيدار جي گڏيل قبضي ۾ رهڻ گهرجن، جيستائين انهن جو ورهاڱو ڪيو وڃي يا خريدار کي پهچائي ڏنيون وڃن.

سمجهاڻي:- اهو دستور آهي ته جيڪو هاري پنهنجي زميندار جو قرضدار هوندو آهي سو پنهنجي ڦٽين جو حصو زميندار جي ڪري ۾ رکندو آهي جيستائين ڪنهن به واپاري خريدار کي اهو پهچائي ڏنو وڃي. اهو دستور انهيءَ ڪري جائز آهي ته جيڪڏهن اهي ڦٽيون زميندار جي ڪري ۾ نه رکبيون ته اهو قرض درحقيقت بي ضمانتو ليکيو ويندو.

١٩٣ د ٢. قبضيدار، جنهن وٽ ٿيل ڦٽين مان هاريءَ جو حصو امانت رکيل آهي تنهنڪري هاريءَ جي ڦٽين جي پهچ جو حساب رکڻ گهرجي، جنهن ۾ ڪري تي رفته رفته پهچايل ڦٽين جي ڪل تور، چونڊي تي آيل خرچ جي ڪاٽ ۽ هاريءَ جو صافي حصو ڏيکارڻ گهرجي. چونڊي جي خرچ بابت ڪاٽ ڪل چونڊيل ڦٽين جي سراسري $\frac{1}{12}$ پتي کان وڌيڪ هئڻ نه گهرجي.

سمجهاڻي:- ڦٽين جي چونڊي جو خرچ گهٽي وڌ ٿيندڙ گهرندڙ آدي ۽ انجو مدار گهٽين ڳالهين تي آهي جهڙوڪ، پهريون، ٻيون يا ٽيون چونڊو، جولڊو ڪندڙ پورهيتن جي دستيابي ۽ ڦٽين جا بازاري اگهه وغيره وغيره. گهاٽي ۽ پلي فصل جي حالت ۾ چونڊو ڪندڙ $\frac{1}{12}$ پتي

۾ قبول ڪندا ۽ جڏهن ۽ هلڪي فصل جي حالت ۾ جهڙو اڪثر ٿيندو
جونڊي وقت هوندو آهي، جونڊو ڪندڙ اڌ فصل تائين ۾ گهر ڪندا
اسين ان لاءِ سڄي موسم ۾ فصل جي سراسري ۳/۴ حصي تائين مدار
سمجهون ٿا .

١٩٤ د ٣. جيڪڏهن هاري پنهنجن ڦٽين جو حصو پنهنجي
قبضيدار کي وڪرو ڪري ته لاباري جي موسم جي هر ڪنهن مهيني
جي پڇاڙيءَ ۾ حساب ڪري هاريءَ جي انهيءَ مهيني جي ڦٽين جو
حساب چڪائڻ گهرجي . خريدار کي ڦٽين پهچائي ڏيڻ وقت انهن
جي آخرين تور مرجب هاريءَ جو حصو ٺهرائڻ گهرجي ۽ سندس ڦٽين جو
حساب پڻ چڪائڻ گهرجي .

سمجهاڻي :- ڪي زميندار هر ڪنهن جونڊي ڪندڙ جون
ڦٽيون هرروز توريندا آهن پر گهڻا زميندار خريدار کي پهچائي ڏيڻ
وقت ئي ڦٽيون توريندا آهن . مختلف سببن ڪري جونڊي وقت
ڪيل تور ۽ آخرين تور ۾ تفاوت ٿيندو آهي پر انجو خاص سبب اهو
آهي جو جونڊي وقت ڪپهه منجهه گهڻي قدر آلاڻ (گهم) هوندي
آهي ، گڏ ڪري رکڻ ۾ گهٽي گهم نڪري وڃي .

١٩٥ د ٤. هاريءَ کي ڪنهن به مهيني ۾ سندس ڏنل ڦٽين
جي حصي لاءِ قبضيدار کي انهيءَ ساڳئي قسم جي ڦٽين جو مهيني جي
آخرين ڏينهن وارو مڪاني بازاري اگهه ڏيڻ گهرجي .

١٩٦ د ٥. جونڊي جي موسم ۾ هر ڪنهن مهيني جي آخرين
ڏينهن تي انهي مهيني ۾ قبضيدار جي ڪري تي پهچائي ڏنل ڦٽين مان
هاريءَ جي حصي جي وڪري جي قيمت هاري جي حساب ۾ ليجر ۾ جمع
ڪرڻ گهرجي .

www.drpathan.com Page # 97

سمجهاڻي :- هاريءَ جي ڦٽين جي حساب چڪائڻ لاءِ عام دستور آهي تہ زميندار (جونئري واري) موسم ۾ ڪنهن بہ وقت خريدار سان پنهنجي ۽ هاريءَ جي حصي جي وڪري جي قيمت مقرر ڪندو آهي ۽ انهي وڪري جي قيمت موجب هاريءَ کي ادائي ڪندو آهي. ڪي ترقي پسند زميندار پنهنجي هارين جي مرضيءَ تي ڇڏيندا آهن تہ اهي زميندارن کي پنهنجي ارادي کان واقف ڪن تہ اُو پنهنجي حصي سان ڪيترو انداز ڦٽين جو پنهنجي زميندار کي موسوم اندر بازاري اگهہ تي وڪڻڻ چاهيندا. گذريل مهني جي جونئريل ڦٽين ۾ هاري جي حصي جي ماهوار قيمت ٺهرائڻ جي رٿ ڏيڻ ۾ اسانجي مراد آهي تڪرارن کي ٽارڻ ۽ ساڳئي وقت اها خاطري ڪرڻ تہ هاريءَ کي جونئري جي موسوم جي چالو اگهن جو سراسري ماهہ ملي. انهيءَ موجب زميندار کي پڻ اهو وجهہ ملندو تہ هاريءَ کان خريد ڪيل حصو ساڳئي وقت برابر انداز ۾ ڪپهہ جي واپارين يا ڪارخانيدارن کي وڪرو ڪري ڏئي. بهرحال اسين انهيءَ ڳالهہ تي متفق نہ آهيون تہ هرڪنهن مهني جي ختم ٿيڻ تي اگهہ مقرر ڪيا وڃن. اسان مان ڪي هن خيال جا آهن تہ هاريءَ کي اجازت ڏيڻ گهرجي تہ هو ڪپهہ جي موسم ۾ پنهنجي مرضيءَ موجب ڪنهن بہ وقت پول ڪري. جيڪڏهن ائين ڪيو ويو تہ پوءِ اهو ٺهراءُ ڪرڻ ضروري ٿيندو تہ هاري پنهنجي پول ڪرڻ جي ارادي جو زميندار کي واجبي چتاءُ ڏئي نہ تہ زميندار کي بازار جي ڪرندڙ اگهن ۾ هاريءَ جو حصو خريد ڪري غير واجبي جوکم کڻڻو پوندو.

١٩٧ د ٦. جيڪڏهن هاري پنهنجي ڦٽين جو حصو پنهنجي زميندار کي وڪڻڻ نہ چاهي تہ قبضيدار کي اها اختياري هئڻ گهرجي تہ سندس کري مان ڪپهہ جي ڪڄي وجهڻ کان اڳ ۱ ڦٽهن جي خريدار

Gul Hayat Institute

L (IV) 1271—12

ڪان هاريءَ جي قرض جي رقم طلب ڪري، بشرطيڪ قبضيدار
اها طلب هاريءَ جي حصي جي اُنهيءَ پاڳي جي بازاري ويمت
وڌيڪ نہ هجي جو پاڳو قانون ۾ ا ۾ ٺهرايل آهي.

سمجهاڻي:- هن قانون موجب جيڪو هاري پنهنجي
جو قرضدار آهي تنهنکي حق آهي تہ پنهنجو ڦٽين جو حصو
ٻي ڌر کي ڏئي وڪڻي. جيڪڏهن هو ائين ڪرڻ چاهي تہ پوءِ
اهو لازمي هٿرڻ گهرجي تہ زميندار جي ڪري تان ڦٽين جي ڪاڇي
ڪان اڳ پنهنجو قرض زميندار کي ڀاري. هاريءَ جو قرض
حصي جي فقط مقرر ڪيل پاڳي جي وڪري جي قيمت تائين
ڪان وصول ڪيو ويندو. سندس باقي لاڳاپيل قرض، جيڪ
کو هوندو، تہ سندس ٻين فصلن مان ليکيو ويندو.

١٩٨ د ٧. جيڪڏهن هاري پنهنجي پوکيل ڦٽين جي
جي ٻانت (سڪل ڏانڊيون) کڻي نہ سال جي ١٥
ڪان اڳ نہ وڍايون تہ پوءِ زميندار هاريءَ جي خرچ تي اهي ڏا
وڍائي سگهي ٿو.

سمجهاڻي:- گذريل ٿورن سالن جي عرصي ۾ ڪپه
گوگري کي ڪيڙن جي مرض جي ڪري نقصان وڌندو رهيو
۽ اهو فصل کي ڪافي نقصان پهچائي ٿو. سرڪار آءِ-سي-سي
جي مدد سان وڏي پيماني تي اهو تجربو ڪري ڏٺو آهي
جيڪڏهن کڻي وڏي تڪر ۾ ڦٽين جي ڇوڏي ڪان
سڪل ڏانڊيون کي يڪدم زمين جي سطح ڪان هيٺ
وڍيو وڃي تہ پوءِ هن مرض جو امڪان گهٽجي قدر
وڃي. جن پنڌين تي ڪڏهن ڪڏهن اهي

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 99

ڏاران بيدخل رهن ٿيون ته مان ئي اهڙيءَ ڏکر ۾ مرض پکڙجي ويو ۽ هن کم لاءِ جوڙيکو پورهيت يڪدم ملي ڪو نه ٿا سگهن .

ڀاڱو (هه)

ڦٽين ڪانئس سواءِ ٻين فصلن مان هاريءَ جي قرضن جي وصوليءَ بابت قانون

١٩٩. هنن قانونن جو لاڳاپو ڦٽين کان سواءِ ٻين فصلن سان آهي ڇاڪاڻ ته اهي سڀ فصل اهڙا آهن جنجي بٽئي ڳاهڻ جي ميدان تي ئي ٿي سگهي ٿي . سهوليت لاءِ انهن فصلن کي هيٺين سببن ڪري ٽن قسمن ۾ ورهايو ويو آهي يعني ته :-

(الف) اناج جا مکيه فصل :- سارين کي اڪثر خريف جو مکيه فصل ڪري پوکيو ويندو آهي ۽ انهن جي پنيان مکدم ورلي ڪو ربيع جو مکيه فصل پوکيو آهي . تنهڪري زميندار کي هاري کان قرض وصول ڪرڻ ۾ وڏي مٿي اچي ٿي . ساڳئي وقت هاريءَ کي گهرو استعمال لاءِ هن کان سواءِ ٻيا اناج ڪاڏي لاءِ شايد ملي نه سگهن . اسين رت ڏيون ٿا ته سارين جي فصل ۾ هاريءَ جي حصي جي جيڪا قيمت ٿئي تنهنجي ٥٠ سيڪڙي تائين قرض جي وصولي ڪانئس ڪئي وڃي ۽ باقي سندس حصي جو ٥٠ سيڪڙو ڪيس ڏجي جو رواجي طرح سندس گهرو ضرورتن لاءِ پورو ٿيندو . هيءُ اصول ڪڻڪ جي فصل سان پڻ لاڳو آهي .

(ب) اناج جون ريزڪي پوکون دالين سميت :- انهن حالتن ۾ اسانجي رٿ آهي ته قبضيدار هاريءَ جي قرضن چڪائڻ ۾ هاريءَ جي حصي جي قيمت جي ٢٥ سيڪڙو کان مٿي وصولي

www.drpathan.com Page # 100

نه ڪري ۔ اناج جون اهي پوکون هاري نه رکو پنهنجي گهرو
ضرورتن لاءِ ڪري ٿو پر اهي گهٽو ڪري براج واهن تي ٿيندڙ
قتين ۽ ڪٽڪ ۽ نان براج واهن تي ٿيندڙ ساريال جي مکيهه فصلن
لاءِ مددي پوکون هونديون آهن ۔

(ج) تيلي اَن :- تيلي اَن گهٽو ڪري مددي پوکون
آهن ۽ گهرو واهپي لاءِ گهربل نه آهن ۔ هاريءَ جي قرض چڪائڻ
۾ ٺيڪيدار کي هاريءَ جي حصي جو ڏ ۽ ڏ ۽ ٢٠ سيڪڙو وٺڻ جي
اجازت ڏجي ۽ ان سان گڏ اهو مناسب آهي ته هاريءَ جي حصي
ڏي واڌ جو ٿين پتي هاريءَ وٽ رهڻ گهرجي جو هو ان مان
نقد رقم حاصل ڪري سگهي ۔ جيئن ته ڪپهه قتيون مکيهه فصل آهي
تنهن هوندي ٻه انگن مان قسم ۾ شمار ڪرڻ گهرجي ۔

٢٠٠ ۾ ا ۔ ٺيڪيدار کي :-

(الف) جانور، ڪٽڪ، جوئر ۽ باجهري مان هاريءَ جي
حصي جو ٥٠ سيڪڙو،

(ب) اناج ۽ دالين جي ٻين پوکن مان هاريءَ جي حصي
جو ٢٥ سيڪڙو ۽

(ج) ڪپهه ۽ تيلي ٻجن مان هاريءَ جي حصي مان ٢٥
سيڪڙو کان وڌيڪ هاريءَ کان سندس قرض جي چڪائڻ ۽
وصولي ڪرڻ نه گهرجي ۔

٢٠١ ۾ ٢ ۔ پوک لاءِ ٻج ۽ گهرو ضرورتن لاءِ اناج جو قرض طور
هاريءَ کي ٺيڪيدار ڏنو هجي سو هاريءَ کان جنس ۾، ٿيل فصل ۾ سندس
حصي مان ڏنا وياج وصول ڪرڻ گهرجي ۔ پر هاريءَ کي اهو اختيار
هجڻ گهرجي ته جيڪڏهن هو چاهي ته اهو قرض نقد ۾ چڪائي ۔

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 101

٢٠٢ هر ٣. جڏهن قبضيدار جو هاري وٽ لاڳد $\frac{٤}{١١}$ حصو ۽ مايل قرض ڪنهن فصل ۾ هاريءَ جي حصي مان مقرر ڪيل وصولين کان وڌيڪ هجي تہ انهي بقايا کي هلندڙ ڪري سمجهڻ گهرجي جنهنجي وصولي ٻين فصلن ۾ هاريءَ جي حصي مان ڪري سگهجي.

٢٠٣ هر ٤. فصل ۾ هاريءَ جي حصي جو جيڪو ڀاڱو قرضن جي چڪائڻ لاءِ ورتو وڃي تنهنجي قيمت سرڪاري ڪنٽرول جي مڪاني ملهن اگهن موجب مقرر ڪرڻ گهرجي. جيڪڏهن اگهن تي سرڪار جو ڪنٽرول نہ هجي تہ پوءِ ان لاءِ پيدائش جي ورهاڱي واري وقت جا مڪاني ملهہ اگهہ وٺڻ گهرجن.

٢٠٤ هر ٥. جڏهن فصل وڪري لاءِ تيار ٿئي تنهن کان پوءِ جوڙهن ڏينهن اندر هاريءَ ۽ قبضيدار يا سندس مختيار جي روبرو انجو ورهاڱو پورو ڪرڻ گهرجي.

سمجهاڻي:- عام طرح، ڪپهہ کان سواءِ ٻيا لڻيل فصل جڏهن وڪري لائق ٿيندا آهن تڏهن انهنجو ورهاڱو ترت ڪيو ويندو آهي. ڪن حالتن ۾ ٿي واجبي دير بہ ٿيندي. وقت جي حد مقرر ڪرڻ ضروري آهي.

Gul Hayat Institute

ڀاڱو (و)

هاريءَ جي خدمت ٿيڻ بابت قانون

٢٠٥. هاريءَ جو بيدخل ٿيڻ اڪثر ڪوئر ڏسڻ ۾ ايندو آهي. هاريءَ جي پاڻمرادو هارپ ڇڏڻ جا واقعا عام جام ٿيندا آهن. هاريءَ کي نہ رڳو اها آزادي هئڻ گهرجي تہ پنهنجي مرضيءَ موجب هارپ ڇڏي ڏئي ۽ جيڪڏهن سندس پيدائش جي حصي مان هٿن قانون موجب

www.drpathan.com Page # 102

ڏيل وصولين کان پوءِ به هن تي زميندار جو گهٽو قرض رهجي وڃي تڏهن هڪ وڏي ۾ وڏي رقم مقرر ڪجي جڏهن کان مٿي هڪڪي اُهو قرض ڀرڻ کان معافي ڏيڻ گهرجي. وڏي ۾ وڏي رقم مقرر ڪرڻ جي ڏيڻ ۾ اسانجي جيڪا مراد آهي تنهنجو ٻن ڳالهين تي مدار آهي پهريون تہ واجبي حدن اندر نئين زميندار وٽ هاريءَ جي ساکہ قائم رکڻ ۽ ٻيون تہ جي هاري غير زرعي ڪمن لاءِ گهڻن قرضن جي طلب ڪري تہ تن کي اهڙن گهرن قرضن کڻڻ ۾ روڪ وجهجي. انهيءَ طرح هاريءَ جي لڏي وڃڻ تي وصول ڏيڻ جوڳين رقمن جي حد مقرر ڏيڻ ڪري سڀ زميندار هارين کي نقد وڏن قرضن ڏيڻ ۾ لاچار خبردار ٿيندا. هن جي مدد سان هاري هڻ ڪوتاه انديش ٿيڻ کان بچندا.

٢٠٦ و ا. هارپ ختم ڪرڻ لاءِ ٻنهي ڌرين جي اختيار ڇڏجي تہ انهن مان ڪابہ ڌر ٻي ڌر کي گهٽ ۾ گهٽ ٽن مهينن جو اطلاع ڏئي تہ اها هارپ ختم ٿي. اهڙو اطلاع هاريءَ جي پاس هوڪ ۾ زميندار يا سندس مختيار ۽ ٻن شاهدن جي روبرو داخل ڪرڻ گهرجي ۽ اُنتي اُها تاريخ وجهڻ گهرجي. اهڙو اطلاع لئنڊ روينيو ڪوڊ جي ضميمي ۾ مقرر ڏيل نموني ۾ هئڻ گهرجي جو هيٺ ڏجي ٿو:-

(I)

جو نوٽيس زمين جو ڏيڻ هاري کي زمين جي ڇڏڻ

لاءِ ڏئي تنهنجو نمونو

الف. ب (هاري) ڏانهن.

آءٌ توکي هن موجب نوٽيس ٿو ڏيان تہ (*

) زمين جا تون منهنجي هٿ هيٺ هاري ٿي ٻنهنجي قبضي ۾ رکين ٿو تنهن زمين ۾ دخل ڪرڻ جو ٻنهنجي قبضي ۾ ڪرڻ جو موکي ارادو آهي ۽ تنهن ڪري تو ڏانهن لکاجي ٿو

---

* هتي زمين جو قسم لکجي

www.drpathan.com Page # 103

۽ هيءَ هلندڙ سال جو سدر ١٩ جي مهني جي تاريخ
پورو ٿيندو تنهن سال جي آخر ۾ اها زمين ڇڏڻ ۽ انجو قبضو
موٽڪي ڏج ·

(صحيح) ج - د

اڄ تاريخ مهنو سدر ١٩

(٢)

جو نوٽيس هاري زمين جي ڏٽيءَ کي ڏئي ۽ موٽڪي
زمين جي ڇڏڻ جو ارادو آهي تنهنجو نمونو ·

ج - ڊ (ڪاٽيدار) ڏانهن ·

آءٌ توهانکي هن موجب نوٽيس ٿو ڏيان ته جا (*
توهانجي زمين منهنجي قبضي ۾ آهي سا هن هلندڙ
سال جو سدر ١٩ جي مهني جي تاريخ پورو ٿيندو تنهنجي
آخر ۾ آءٌ ڇڏيندس ۽ توهانجي حوالي ۾ ڏيندس ·

(صحيح) الف - ب

اڄ تاريخ مهنو سدر ١٩.

٢٠٧ و ٢. هارپ ڇڏڻ وقت جنهن هاريءَ وٽ قبضيدار
جو قرض رهيل هجي تنهنکي گهرجي ته پنهنجو جوپايو مال وٺي' وڃڻ
کان اڳ' اهو قرض چڪائي ·

Gul Hayat Institute

٢٠٨ و ٣. جيڪڏهن هارپ ڇڏڻ تيءَ پيدائش ۾ هاريءَ
جي حصي مان ڏو ۾ ڏو مقرر ٿيل رقم جي وصولي ڪرڻ بعد به
قبضيدار جو هاريءَ ڏانهن پڇيل قرض اهڙيءَ رقم کان وڌي وڃي
جا سرڪار وقت بوقت پڌرو ڪري ته پوءِ انهيءَ فاضل قرض کي
پڌل قرض سمجهي حساب مان ڪڍي ڇڏجي ·

* هتي زمين جو قسم لکجي

www.drpathan.com Page # 104

٢٠٩ و ٤. جيڪو قبضيدار ڪنهن هاريءَ کي پاڻ وٽ شروعات ۾ رکي انکي گهرجي ته هارپ جي قبوليت ڪرڻ کان اڳ هاريءَ جا قرض هنجي اگوٽي قبضيدار کي پيري ڏئي يا اها خاطري ڪري ته اهي قرض قانون ۾ ٣ جي ٿهرائن جي پابنديءَ سان چڪايا ويا آهن.

٢١٠ و ٥. جڏهن ڪو هاري هارپ ڇڏي ۽ هنن قانونن مطابق پنهنجا قرض چڪائي ته بوءِ جيڪڏهن سندس مال تي ڪا گروي هجي ته اها لاهڻ گهرجي ۽ جيڪڏهن سندس کي ماڻهو (همسر) قرض ۾ ضامن هجن ته انهنکي انهي ضمانت تان آزاد ڪرڻ گهرجي.

٢١١ و ٦. هاري جي هارپ، بي دخل ٿيڻ يا پاڻمراد و ڇڏڻ ڪري ختم ٿيڻ تي، هنکي هيٺين سببن ڪري عيوض ملڻ گهرجي، يعني ته:-

(١) هنجي ڪم يا پورهئي سبب زمين ۾ دائمي سڌارن آڻڻ لاءِ.

(٢) جنهن پاڻ جو ساڃهو يا ڪجهه خرچ هن پريو هجي انجي باقي زهيل اثر ڏيندڙ خاصيت لاءِ.

(٣) اڻ لٽيل فصلن ۾ هنجو حصو.

(٤) ايندڙ موسم جي فصل لاءِ زمين کي تيار ڪري ڇڏڻ لاءِ.

سمجهاڻي:- موجوده بٽئي سرشتي موجب، جڏهن هاري پنهنجي هارپ پاڻمراد و ڇڏي ٿو يا کيس بي دخل ڪيو وڃي ٿو تڏهن کيس زميندارن وٽان ڪنهن به سبب ڪري ڪو به عيوض ڏنو نٿو وڃي. هيءَ بي انصافي آهي ۽ انهيءَ ڪري زميندار، جي هارين کان پيڙهي ڪم

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 105

ڏيندا آهن تنهنجي جي حوصلہ افزائي ٿئي ٿي تہ هو هارين کي بي دخل ڪرڻ جو ڏڪو ڏيئي ڪاڍڻ بي واجبي ڪم ڪرائين. اسين رٿ ٿا ڏيون تہ هارين کي هارپ بدلائڻ تي متعلق سرن هيٺ عيوض ڏنو وڃي جن مان ڪي خاص هيٺ ڏجن ٿا:-

(١) دائمي سڌارا:

(الف) هاري جي هٿان يا سندس خرچ تي ناهيل رهڻ جا گهر يا انهن جي پاهران جايون، پاهرين جاين ۾ ايوان (آڳنڌ) ۽ وٿاڻ پڻ اچي وڃن ٿا؛ (ب) جهنگ وڍڻ جنهن ۾ وڻ ٽڻ وڍڻ ۽ پاڙون ڪيڏڻ جو ڪم اچي وڃي ٿو، جيڪڏهن اهي ڪم هاري پاڻ ڪيا هجن يا پنهنجي خرچ تي ڪرايا هجن؛ (ج) ميوي جا وڻ، عمارتي ڪاٺ جا وڻ؛ چانو ڏيندڙ وڻ جي هاري پوکيا ۽ سنڀاليا هجن. رواجي طرح هاريءَ کي هنن وڻن جي اڌ قيمت ڏيڻ گهرجي؛ (د) جيڪڏهن هاري جي هٿان يا سندس خرچ تي اهڙي ناهموار زمين جي هموار ڪرائڻ، جا زمين هوندن جيڪر ريج تي نہ سگهي ها. (ه) هاري جا ڪٽايل کوه، خواه اُنهي ريج لاءِ هجن يا فقط گهرو پاڻيءَ جي رسد لاءِ.

(٢) پاڻ جي دير سان ٿيندڙ اثر جا فائدا:

پاڻ جو سمورو مفيد اثر فقط انهيءَ پهرئين فصل کي نٿو ملي جنهنکي پاڻ ڏجي ٿو. اُن جي اثر جو ڪجهہ ڀاڱو انهن فصلن کي پڻ ملندو جي پوءِ ساڳيءَ زمين ۾ پوکجن ٿا. گهٽن ڪيميائي پاڻن کان قدرتي پاڻن جهڙوڪ جيٺي واري پاڻ ۽ سائي پاڻ ۾

www.drpathan.com Page # 106

ڊيرائتو اثر وڌيڪ آهي. عام طور ڀاڙ جو اهو ڊيرائتو اثر ڪوسي ڪمربند جي زراعت جي حالتن ۾ ٻوري ٻني ڪمربند کان گهٽ آهي.

(٣) اڙ لٽيل فصل:- اسان ڏانون ب ٧ ۾ رٿ ڏني آهي ته هارپ جي قبوليت هڪ فصل جي موسم يا هڪ سڄي سال لاءِ ڪرڻ گهرجي. هارپ موسم جي مکيه فصل جي لاباري کان پوءِ ختم ٿيندي. هارپ جي ختم ٿيڻ وقت اهو ممڪن آهي ته ڪي مددي (آڏائٿون) فصل لاباري لائق نه هوندا. اهو واجبي آهي ته گهٽ ۾ گهٽ انهن فصلن جي ٻج جو خرچ ۽ پيدائش تائين انهنجي آبادي ۽ ٽيل پورهيو زميندار جي ڪنڌي اسڪائجي.

(٤) زمين تيار ڪرڻ:- ٻج ڇٽڻ جي وقت کان ڪيترائي مهنا اڳي زمين کي مرڌيئي فصلن جي پوکڻ لاءِ تيار ڪرڻو پوي ٿو. هاري جڏهن هارپ ڇڏي ٿو تڏهن هڪڙي ايندڙ فصل جي آبادي جي تياري لاءِ سندس ڪيل پورهئي لاءِ ڪوبه فائدو ڪونه ٿو ملي. هن پورهئي جو ۽ ان ۾ جانورن جي ٽيل پورهئي جو خرچ زميندار کان وصول ٿيڻ گهرجي.

Gul Hayat Institute

٢١٢ و ٧. هاريءَ جي بي دخل ٿيڻ تي ڪيس تڪليف ملڻ سبب قبضيدار کان خاص معاوضو ملڻ گهرجي. خاص معاوضي جي رقم انهيءَ ڳالهه جمعري هئڻ گهرجي جا قبضيدار هاريءَ جي بي دخليءَ جي تاريخ کان لوٽ ٻارهن مهنا اڳ واري عرصي ۾ آباد ڪيل زمين تي ڏني مڃي يا ڏئي. انهي کان سواءِ هاريءَ کي ملهل تڪليف سبب ڪوبه معاوضو نه ڏيڻ گهرجي، جنهڪري ٽربيونل (ڀاڱو ي) جي لهلهات بعد اهو ثابت ٿئي ته هاريءَ (الف) سموري ۽ ڪارائتي

www.drpathan.com Page # 107

آبادي ڪرڻ ۾ ڪوتاهي ڪئي آهي؛ (ب) سرڪار جي شهيد ٿيل (مقرر ڪيل) ڳوٺ ۾ نه رهيو آهي؛ (ج) قبضيدار ڪي قانونن ۾ مقرر ٿيل پيدائش جي حصي ٻاجهائي ڏيڻ ۾ ڳڻو آهي؛ (د) جيڪڏهن الدين پيدل ڪوڊ (سنه ١٨٨٠ع جو ڏهون جو ائڪٽ) هيٺ سنڌ ڪيل ڏوهه ثابت ٿيا آهن؛ يا ڪريمنل پروسيجر ڪوڊ (سنه ١٨٩٨ع جو انڊيا ائڪٽ ٥) جي ضامن وٺڻ جي نهرائن هيٺ منڪي قيد ڪيو ويو آهي.

سمجهاڻي:- بيدخل ٿيل هاريءَ کي ٽئين هارپ ڳولهڻ، نئين گهر ٺاهڻ ۽ پنهنجي مال ۽ ڪٽنب کي اوڏانهن نيڻ تي غير معمولي خرچ ڪرڻا پون ٿا. هو پنهنجي مرضيءَ سان اهي خرچ ۽ تڪليفون ڪونه ٿو ڪري. ان کان سواءِ، نئين هارپ جي زمين تي آباديءَ جي تياريءَ لاءِ هو وقتائتو ڪم ڪري نه سگهندو؛ جيستائين هو پنهنجو جارو ٻوڪي سگهي تيستائين سندس مال کي پورو ڪاڄ نه ملي سگهندو. تنهن ڪري اسين رٿ ٿا ڏيون ته هاريءَ جي جائز ۽ پرامن حق کي ماڻڻ ۾ خلل وجهڻ ڪري، ڪيس، مٿي ڄاڻايل نرالين حالتن جي پابنديءَ سان، قانون و ٦ ۾ لکيل حقي ملڻ جوڳين رقمن کان وڌيڪ خاص معاوضو پڻ ڏيڻ گهرجي. هن مطلب لاءِ جا ڄال زميندار هاريءَ جي هارپ جي پهاڙي واري سال ۾ پوکيل فصلن تي پري هوندي سائي مناسب معاوضو ٿيندي.

پاڳو (ز)

زمين جي قبضيدار بدلائجڻ تي هارپ جي دڳن ڏاڍ ڦنون.

٢١٣. سنڌ ۾ زمين جي قبضيداريءَ جو بدلجڻ عام آهي. اهو قبضيداريءَ جو بدلجڻ زمين جي خود مالڪيءَ جي بدلجڻ ڪري ايترو نٿو ٿئي جيترو غير حاضر زميندارن جي پڳجڻ پنجن

www.drpathan.com Page # 108

سالن جي عرصي تائين زميندن مقاطعي تي ڏيڻ جي هلندڙ دستور ڪري ٿئي ٿو. عام طرح زمين ساڳئي مقاطعدار کي ٻيهر مقاطعي تي ڏني نه ويندي آهي. اهو انڪمبرڊ ايسٽيٽس ۽ ڪورٽ آف وارڊس جي مقاطعن سان هڻ لاڳو آهي جي رواجي طرح نيلام رستعي وڏي ۾ وڏي واڪ ڏيندڙ کي پنجن پنجن سالن جي عرصي لاءِ مقاطعي تي ڏيڻ ۾ ايندا آهن. جيڪڏهن نئون مقاطعدار ڏسي ٿو ته اڳوڻا بيدل هاري اڳوڻي قبضيدار جا گهٽي قدر قرضدار آهن ته پوءِ انهن بيدل هارين کي يڪدم ئي دخل ڪري سگهجي ٿو. اسين رٿ ٿا ڏيون ته بيدل هارين کي هارپ جا اولين حق ڏنا وڃن ۽ انهن هارين تي اڳوڻي قبضيدار جو قرض سندس قبضيداري وقت جيڪڏهن مقرر ٿيل حد کان وڌي وڃي ته پوءِ انهن هارين کي اهڙي قرض جي فاضل رقم پورڻ کان معافي ملڻ گهرجي.

٢١٤ ز. ا. جڏهن هاريءَ جي آباد ڪيل زمين جو مقاطعدار بدلجي ته پوءِ،

(الف) هاري جيڪو اڳيئي بيدل آهي تنهنکي ٻين هارين کان پهريائين آباديءَ جو اولين حق ڏيڻ گهرجي؛

(ب) نئين قبضيدار کي گهرجي ته قانون و - ٣ جي شرطن موجب هاريءَ لاءِ ڏو ۾ ڏو مقرر ڪيل رقم جا سرڪار وقت بوقت ڀري ڪري تنهنجي پاڻديءَ سان بيدل هارين جا رهيل قرض پاڻ ڏانهن منتقل ڪري؛

(ج) بيدل هارين جي اڳين قرضن مان باقي بچت حساب مان ڪيئي ڇڏ جي ؟ ؛

(د) هاريءَ جي مال جي نئين قبضيدار وٽ گروي رکڻ ۽ سندس قرضن بنسبت پنهنجي هر سرجي ضمانت ڏيڻ، اهي ڳالهيون پنهي جي گڏيل قبوليت موجب ٿيڻ گهرجن.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 109

پاڱو (ح)

قرض چڪائڻ ڏاران هارين جي ڀاڄي وجهڻ بابت قانون

٢١٥. رواجي طرح هاريءَ کي سندس زميندار کان ئي اوڌر نقد قرض ملي سگهندا. هو اهي قرض هاريءَ کي يا ته پاڻ ڏئي ٿي يا ته کڻي ڪاٽي وياج خور جي هٿان ڏياري ٿو. ڪن ٿورن هارين جي اها عادت ٿيندي آهي ته بنا قرض چڪائڻ جي هر سال ڀڄي ويندا آهن. زميندار ۽ سندن مختيار انهيءَ دولاب کان بچاءُ ملڻ جا مستحق آهن. قانون ب ۵ ۾ اسان رٿ ڏني آهي ته جيڪو زميندار انهن قانونن مطابق ڪنهن هاري جي قرض جي چڪاس ڪرڻ کان سواءِ انکي پاڻ وٽ ڪم تي رکيو ته ان لاءِ اهو سزا جوڳو ڏوهه ٺهرائڻ گهرجي. ساڳي ريت جيڪڏهن ڪو هاري پنهنجن قرض چڪائڻ کان سواءِ ڀڄي وڃي ته ان لاءِ اهو پڻ سزا جوڳو ڏوهه ٺهرائڻ گهرجي.

٢١٦ ح ١. هنن قانونن موجب پنهنجن قرض چڪائڻ کان سواءِ هاريءَ جي ڀاڄي وجهڻ کي سزا جوڳو ڏوهه ٺهرائڻ گهرجي. هن لاءِ سزا ڏاندن جي هڪ جوڙي کان سواءِ هاريءَ جي چوپائي مال جي ضبطي ۽ وڪرو ۽ ان سان گڏ ڪنهن ماجسٽريٽ جي اڳيان ڏوهي ثابت ٿيڻ تي هڪ مهني تائين بنا پورهئي قيد جي سزا هئڻ گهرجي.

٢١٧ ح ٢. جيڪڏهن ڪو هاري پنهنجي هارپ جي ختم ٿيڻ جي تاريخ کان اڳ پنهنجي آباديءَ تان ڀاڄي وڃي ته هو ڪنهن به معاوضي وٺڻ جو حقدار نه رهندو جنهن بابت هتي قانون ۾ هيءَ طرح ٺهرايو ٿيل آهن.

ڀاڱو (ط)

سزائون

٢١٨ ط ١. جهڪڏهن مٿين قانونن ۾ ڪو خاص اُهراو ڪيو ويو آهي، ته پوءِ مٿين قانونن جي ڀڃڪڙي ڪندڙ شخص کي مئجسٽريٽ جي اڳيان ڏوهي ثابت ٿيڻ تي پهرين دفعو ڏوهه ڪرڻ لاءِ هڪ مهيني لاءِ، ٻيو دفعو ڏوهه ڪرڻ لاءِ ٽن مهينن لاءِ ۽ ان کان پوءِ جي ڏوهن لاءِ ڇهن مهينن لاءِ ٻڌا پورهئي قيد جي سزا جو يا ١٠٠ رپين تائين ڏنڊ جو يا انهن ٻنهي سزائن جو جوڳو ٿيندو.

ڀاڱو (ي)

تڪرارن جو فيصلو ڪرڻ - هاري ٽربيونل

٢١٩. اسان ٻنهي سرشتي بابت سرڪاري قانونن جي رٽ سادي نموني ۾ ڏني آهي ۽ اسان پنهنجي اظهار کي صاف طرح بيان ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. اهو ضروري آهي ته اهڙن رٿيل قانونن کي دقيق (مشڪل) قانوني محاورن ۾ بيان نه ڪجي ڇاڪاڻ ته عام ماڻهو انکي سمجهي نه سگهندا. جيستائين زميندارن ۽ هارين کي هنجي جڳهي طرح خبر نه پوي، تيستائين اسين سمجهون ٿا ته ان ۾ ڇاڪاڻ ڳالهين جي تشريح بابت گهڻا تڪرار ٿيندا. تنهن ڪري وقت سر ڏسڻ ۽ معلوميت حاصل ڪرڻ لاءِ مٿين قانونن جو هڪ نقل پاڻ وٽ رکڻ ۾ سڀني زميندارن ۽ سڀني مختيارن کي آسائي ۽ مصلحت نظر اچي ٿي. هن جي ڪري اڪثر تڪرارن جو پاڻ ۾ ئي نبيرو ٿيندو.

٢٢٠. اسين رٿ ٿا ڏيون ته زميندارن ۽ هارين جي وچ ۾ ٿيندڙ تڪرارن جي نبيري لاءِ هاري ٽربيونل ٺاهڻ کپن. اسين

سفارش ۾ ڪريون ته هاري ٽربيونل جي جوڙجڪ، اختيارين ۽ فرض هيٺئين طرح مقرر ڪيون :-

(الف) صوبائي سرڪار هرڪنهن تعلقي يا محال لاءِ هڪ يا وڌيڪ ٽربيونل مقرر ڪندي. هن ٽربيونل جو چيئرمن تعلقي جو مختيارڪار يا سرڪار جو خاص مقرر ڪيل عملدار ٿيندو. چيئرمن کي مدد ڏيڻ لاءِ هڪ صلاحڪارن جي جماعت هوندي جنهن ۾ زميندار ۽ هاري هڪ جيترا هوندا. صلاحڪارن جي جماعت کي ضلعي جو ڪليڪٽر نامزد ڪندو. هن ۾ هرهڪ تپي مان ٢ زميندار ۽ ٢ هاري مقرر ڪرڻ گهرجن. ٽربيونل جي هر ڪنهن ميٽنگ ۾ مٿين جماعت مان چونڊيل ٢ زميندار ۽ ٢ هاري چيئرمن کي ڪم ۾ مدد ڏيندا. انهنکي حاضر ٿيڻ جي دعوت وقت اندر ڏيڻ ۾ ايندي. هن ميٽنگن لاءِ ڪورم مقرر ڪيو نه ويندو.

(ب) جڏهن ڪنهن ٽربيونل کي درخواست ڪئي ويئي هجي يا اها ٻيءَ طرح وجود ۾ نه هجي ته ڪامشنر کي وس آهي ته ڪنهن به وقت جنهن اپراضيءَ لاءِ اڳوڻي ٽربيونل مقرر ٿيل هجي انهيءَ اپراضيءَ لاءِ نئين ٽربيونل مقرر ڪري ۽ پڌرنامو ڪڍي ته نئين مقرر ڪيل ٽربيونل اڳوڻي ٽربيونل جي جاءِ والارين ٿيندي ۽ اها هن قانون هيٺ مليل اختيارين هلائيندي.

(ج) جڏهن ٽربيونل جو ڪو ميمبر پاڻمرادو استعفا ڏئي يا ڪليڪٽر انکي موقوف ڪري (جنهن لاءِ سبب لکڻ داخل ڪرڻ گهرجن) ته ڪليڪٽر کي وس آهي ته انجي جاءِ تي ٻيو ميمبر مقرر ڪري.

(د) هاري ۽ زميندار جي وچ ۾ ٿيل اقرارن جي ٽوڙڻ

www.drpathan.com Page # 112

لاءِ فيصليدار توڙي ڌاري ااهي ايراضيءَ لاءِ مقرر ٿيل ٽربيونل
درخواست ڪري سگهي ٿو جڏهن ۾ اُها زمين هجي.
پڻ اهي ڌرين کان ساڳئي ڌاري ۾ درخواست ٿيل هجي
درخواستن کي گڏي ڏک پيڪي درخواست ڪئي ويندي.
کي ڪيل درخواستن تي تڪلين هٿرڻ جي ضرورت
آهي نڪي انجي ميڙهگن ۾ وڪيلن کي اچڻ جي اجازت
گهرجي.

(هه) ٽربيونل کي لڪيت ۾ درخواستون ڪرڻ گهرجن
انهن ۾ تڪرار جي قسم، انهيءَ زمين ۽ جنهن ڌرجي خلاف
پڪار ڪئي ويئي هجي تنهن بابت سڀ پورا تفصيل جاڻائڻ
گهرجن.

(و) جن درخواستن ۾ گهربل تفصيل جاڻايل هوندا تنهنجي
ملڻ تي ٽربيونل انهي درخواست جي شنوائي لاءِ تاريخ ۽ هنڌ
مقرر ڪندي ۽ ٽربيونل اڳيان حاضر ٿيڻ لاءِ عرضدار ۽ سندس
مخالف ڌرکي اطلاع ڏيندي.

(ز) ٽربيونل کي اختياري آهي ته سول پروسيجر ڪوڊ
(جي ٺهراون) موجب ڌرين ۽ شاهدن کي گهرائي حاضر ٿيڻ لئه
سمن ڪري.

(ح) شنوائي جي تاريخ تي حاضر ٿيل ڌرين کي ٻڌو ويندو.
جيڪڏهن ڪا ڌر ٻيا ڪنهن واجبي سبب جي غير حاضر رهندي
ته انکي وري ٻڌو نه ويندو جيستائين ڪ ٽربيونل کي اهو مناسب
نظر اچي ته هنکي وري موقعو ڏنو وڃي.

(ط) جيڪڏهن ڌريون ڪنهن ڳاله تي آيون ته پوءِ
ٽربيونل کي اختياري رهندي ته ان موجب پنهنجو فيصلو ڏئي

جيڪڏهن ڌريون ڪنهن به ڳالهه تي نه آيون ته پوءِ ٽربيونل انهن کي موقعو ڏيندي ته هو ٻئي شنوائيءَ تي ثابتي پيش ڪن ۽ ٽربيونل کي اختياري آهي ته ٻئي ڪنهن به شاهديءَ جي طلب ڪري جا اوءِ ضروري سمجهي ؛

(ي) ڌرين جي ڏنل يا ٻيءَ طرح ورتل ثابتين کان پوءِ ٽربيونل پنهنجو فيصلو ڏيندي جنهن تي اسسٽنٽ ڪليڪٽر يا ڊپٽي ڪليڪٽر وٽ اپيل ٿي سگهندي ۽ ان تي ڪليڪٽر نظر ثاني ڪري سگهندو . انهيءَ فيصلي جي تعميل سول ڪورٽ اهڙيءَ ريت ڪندي ڄڻڪ اهو فيصلو انجي ئي ڊڪري آهي .

(ڪ) ٽربيونل کي اختيار ٿيندو ته مناسب حالتن ۾ مختيارڪار کي سفارش ڪري ته جنهن قبضيدار يا هاريءَ تي اهو ثابت ٿئي ته هن ظاهرظهور هنن قانون جي نهراون جي ڀڃڪڙي ڪئي آهي ته ان تي فوجداري مقدمو داخل ڪيو وڃي . اهڙي منظوري ملڻ تي ايذاءِ رسيل ڌر کي اختيارآهي ته هو ڪنهن وس واري ماجسٽريٽ جنهن جي عمل جي حد هيٺ تنهن اڳيان فوجداري مقدمو داخل ڪري .

٢٢. اهو ضروري ٿيندو ته ٽربيونل ڏانهن موڪليل تڪرارن جي بار بار ٺيڙ ۽ ورڻ تي گهري نظرداري ڪئي وڃي . ڪليڪٽرن کي هدايت ڪئي وڃي ته هو پنهنجون مختصر ماهوار رپورٽون روينيو ڪمشنر کي موڪلين جو جن مختيارڪارن جو گهڻو وقت ٽربيونل جي ڪمن ۾ لڳندو هجي تن کي عارضي امداد ڏيڻ جي ضرورت تي غور ڪندو . جئن ته اسين تڪرارن جي تڪڙي نبيڪال کي نهايت ضروري ٿا سمجهون تنهن ڪري ٽربيونل جي ميٽنگن لاءِ ڪورم جو ٺهراءُ ڪرڻ اسين مناسب نٿا سمجهون . ساڳئي سبب ڪري اسانجي رٿ آهي ته ٽربيونل جي ميٽنگن ۾ وڪيلن کي شريڪ ٿيڻ نه ڏنو وڃي .

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 114

۲۲۲. پنهي تڪراري ڌرين کي ٻڌڻ کان پوءِ چيئرمن جو اوائلي فرض آهي ته هاريءَ جي پاس بوڪ جي داخلائن جي جڪاس ڪري ۽ هن قانون موجب فيصلو ڏئي. پنهي تڪراري ڌرين کي ٽربيونل جي فيصلي جو نقل ڏيڻ گهرجي ۽ هاريءَ جي پاس بوڪ تي انهيءَ صافي رقم جي داخلا ڪرڻ گهرجي جا هڪ کان ٻيءَ ڌر کي ملڻ جوڳي ٿيندي. هن کان وڌيڪ ٻي ڪا ڳالهه اسين ضروري نٿا سمجهون.

۲۲۳. اسانجو اندازو آهي ته گهڻا اهڙا تڪرار سال جي پهرين ٽن مهينن ۾ ئي ٽربيونل ڏانهن نبيري لاءِ ايندا. اسين انهيءَ ڳالهه تي زور ڏيون ٿا ته ٽربيونل ڏانهن موڪليل سڀني تڪرارن جو ترت نيڪال ڪرڻ ضروري آهي. فصلون ڪنهن لاءِ به نٿيون ترسن ۽ هاري تڪرار ۾ هڪ ڌر هجي يا ٽربيونل جو ميمبر هجي ته پنهنجي ڪم کان گهڻي وقت لاءِ غير حاضر رهي نٿو سگهي. سڀني پوسٽ آفيسن ۾ هن قانون جو هڪ نقل عام جي سڌ لاءِ چنبڙائڻ گهرجي ۽ انهيءَ نقل عام کي معمولي قيمت تي وڪري لاءِ موجود رکڻ گهرجن.

Gul Hayat Institute

پاڱو (ڪ)

رٿيل قانون بابت عام سفارشون.

۲۲۴ ڪ ا. رٿيل قانون هيٺين شرطن جي پابندين سان سڄي صوبي سان لاڳو رهندا، يعني ته،

(الف) جاگيري زمينن جي سروي ٿيل آهن يا نه، ۽ جن ۾ مخدومين جا حق نه آهن تن سان ساڳيا هتي وارا قانون لاڳو ٿيڻ گهرجن جي زميداري (رعيتي) زمينن سان لاڳو آهن.

(ب) سروي ٽيل جاگيري زمينون جن تي مخادمين جا حق آهن انهن جي فصل جو ورهاڱو هاري ۽ مخادم مٿين قانون موجب ڪندا. جاگيردار فقط هڪ ڍل جو حقدار رهندو. لئنڊ رونيوڪوڊ ڪي سنه ١٩٤٧ واري سڌاريندڙ ائڪٽ موجب جاگيردار پاران سرڪار ڍل وصول ڪندي.

(ج) اڻ سروي ٽيل جاگيري زمينون جنهي مخادمي جا حق آهن تن سان اهي قانون لاڳو ڪرڻ نه گهرجن جيستائين ڪ انهن سان سروي سيٽلاميٽ لاڳو نه ڪئي وڃي آهي يا جيستائين انهن زمينن تي ٿيندڙ پيدائش ۾ جاگيردار ۽ مخادم جي جداجدا حصن مقرر ڪرڻ بابت جدا ڪي نبيراڱ نه ڪيا ويا آهن.

سمجهاڻي:- واهن مان رنج ولندڙ سهڻي جاگيري زمين مان سروي سيٽلميٽ لاڳو ڪئي ويئي آهي. اجا پاراني ۽ جاهي ۽ سيلابي زمين سان اها لاڳو نه ڪئي ويئي آهي. جاگيري زمينون جن سان اجا سيٽلميٽ لاڳو نه ڪئي ويئي آهي تن تي ٿيندڙ فصلن جي ورهاڱي بابت هڪجهڙو يڪو نتيجي جو سرشتو لاڳو ڪرڻ سان گهڻيون پيچيدگيون پيدا ٿيندڙيون ۽ اهو ضروري آهي ته ڪجهه وقت لاءِ اهڙين زمينن سان اهي قانون نه لڳايا وڃن.

جنهي مخادمي جا حق آهن اتي اڪثر هاري جو حصو پيدائش جي اڌ کان ڪجهه گهٽ ٿئي ٿو. جڏهن هاري فصل جو اڌ حصو ڪٽي ٿو ڏئي جاگيردار ۽ مخادم جي وچ ۾ ورهائڻ لاءِ پيدائش جو گهٽ حصو بچي ٿو. اهو فيصلو ڪرڻ ضروري آهي ته پيدائش مان هاري جي اڌ حصي ڪٽڻ کان پوءِ انهن وڏن حقدارن مان ڪير پنهنجي حصي مان نقصان برداشت ڪري. اسين رت ڏا ڏيون ته اهڙين حالتن ۾ لئنڊرونيوڪوڊ ڪي سنه ١٩٤٧ واري سڌاريندڙ ائڪٽ جا نبيراڱ لاڳو

ڏيڍ گهرجن جنهن موجب جاگيردار سرڪار جي روئيو ڪاٺي جي معرفت ڍل وصول ڪري.

٢٢٥ ڪ ٢. هي رٿيل قانون ڀرين شيڊول فصلن سان لاڳو ڪرڻ گهرجن يعني ته :-

سڀ اناج جا فصل، ڦٽين سميت سڀ تيلي ٻج ۽ داليون.

سمجهاڻي :- هتي جيڪي فصل ڄاڻايا نه ويا آهن تن سان اهي قانون لاڳو ڪرڻ بابت ٻوءِ غور ڪيو ويندو.

٢٢٦ ڪ ٣. جن فصلن سان هي قانون لاڳو نه آهن تن سان بٽئي جي هلي چلي لاڳو ڪرڻ گهرجي.

٢٢٧ ڪ ٤. سرڪار جيڪي قانون اختيار ڪندي سي انهنجي پڌري ٿيڻ کان پوءِ ترت ڀرئين فصل سان لاڳو ٿيندا.

٢٢٨ ڪ ٥. سرڪار کي اختيار رهندو ته جن فصلن يا فصلن جي قسمن يا قبضيداريءَ جي سرشتي يا علائقي يا ڪنهن ٽڪر يا ماڻهن يا ماڻهن جي طبقن کي، جي هوءَ وقت بوقت پڌرو ڪندي، انهن قانونن يا انهنجي ڪنهن ڀاڱي جي اثر کان ڇٽل رکي.

ج - هارپ بابت قانون سازي.

٢٢٩. پوکي جي ٻين سرشتن وانگر بٽئي سرشتي ۾ ڪا بنيادي خاميون آهن. هن سرشتي جي مکيه خامي اها آهي جو هاريءَ کي مقدس پوکيل زمين تي قانوني طور هارپ جا دائمي حق نه آهن تنهنڪري هنکي زمين جي سڌارڻ لاءِ ڪا به ترغيب ڪا نه ملي. هو ٻول تي هڪ قسم جو ڪرائيدار آهي. هنکي وس آهي ته پاڻمراد پنهنجي هارپ ڇڏي جا دستور مطابق خريف يا ربيع جي موسم ۾ لاهاري ڏيل

www.drpathan.com Page # 117

فصل جي ورهاڱي کان پوءِ ڇڏي سگهجي ٿي. زميندار کي اهو اختيار آهي تہ هاريءَ کي ڪنهن بہ موسم جي ختم ٿيڻ تي بہ دخل ڪري. هارين جي پاڻمراد و هارپ ڇڏڻ جا واقعا عام جام آهن. زميندار ورلي ڪو هارين کي بہ دخل ڪن ٿا. پنهنجي هارپ پاڻ مرادو ڇڏڻ تي يا بي دخل ٿيڻ تي هاريءَ کي نڪي سندس ڪيل دائمي سڌارن لاءِ، نڪي سندس بي دخل ٿيڻ تي ڪمس خالي ٿيڻ سبب ڪو معاوضو ڏنو وڃي ٿو. اها حقيقت قابل غور آهي تہ جيتوڻيڪ دنيا جي اڪثر ملڪن ڪڙمي مالڪن جي مفادن جي حفاظت لاءِ قانوني اُپاءَ ورتا آهن پر اُنهن هارين (حصي تي فصل پوکيندڙن) جي مفادن جي حفاظت لاءِ ڪجهہ بہ نہ ڪيو ويو آهي.

٢٣٠. اسانکي اقوام متحده جي بين الاقوامي ليبر آفيس مان ۽ الڊين سوسائٽي آف ائگريڪلچرل اڪانامڪس مان جيڪا معلومات حاصل ٿي آهي تنهن موجب واسطيدار ملڪن اندر هارين کي دائمي قبضيداري ڏيڻ لاءِ ڪجهہ بہ نہ ڪيو ويو آهي. فرانس ۾ اختيار ڪيل بٽئيءَ جا قاعدا انهيءَ ملڪ ۾ زراعت جي خاص حالتن ۽ دستورن مان ئي نڪرن ٿا. بڙودي رياست جي هڪ محدود علائقي ۾ هارين کي دائمي قبضيداري ڏيڻ جو تجربو ڪيو پيو وڃي.

بمبئي سرڪار جي ١٩٣٩ جي ٽيننسي ائڪٽ نمبر ٢٩، جنهنجي اوائلي مراد اها هئي تہ جيڪي پول تي رکيل هاري نقد محصول ڏين ٿا، تنکي هارپ جا دائمي حق ڏيڻ ذريعي گهربل حفاظت ڏجي، تنهن آڪٽ ۾ صوبي جا حصي تي فصل ڪندڙ هاري پڻ اچي وڃن ٿا. انهيءَ صوبي جي موجوده زرعي حالتن پٽاندر جيڪي بٽئي سرشتي بابت هن ائڪٽ ۾ ٺهراو ڪيا ويا آهن سي اهڙا آهن جي سنڌ جي موجوده نرالين حالتن هيٺ موزون نہ ٿيندا. بنگال جي تقسيم کان

www.drpathan.com Page # 118

اگر، زميندار سرشتي کي منسوخ ڪرڻ ۽ حصي تي پوکـ ڪرڻ کي باقاعدي هلائڻ لاءِ هڪ آڪٽ جو مسؤدو تيار ڪيو ويو هو. هر حالت ۾، زراعت جون حالتون ۽ زمين جي دائمي قبضيداري جا سرشتا انهيءَ صوبي جا پنهنجا نرالا آهن.

سنڌ ٽيننسي ليجسليشن ڪاميٽي (١٩٤٥) جي رپورٽ

٢٣١. اڄ ڏينهن تائين سنڌ ۾ زراعت ۾ ڀاڱيءَ جي سرشتي تي ضابطي رکڻ لاءِ ڪي به قاعدا قانون اختيار نہ ڪيا ويا آهن. سن ١٩٤٥ع ۾ سرڪار هارين کي هارپ جا حق ڏيڻ جي باري ۾ جاچ ڪرڻ لاءِ روينيو کاتي جي انچارج وزير جي زير صدارت هڪ ڪاميٽي مقرر ڪئي. انهيءَ ڪاميٽيءَ کي هيٺين ڳالهين بابت تحقيقات ڪرڻي هئي:-

(i) هارين کي هارپ جا حق ڏيڻ ضروري يا مناسب آهن؟

(ii) جيڪڏهن ها، تہ هارين جي ڪهڙن فرقن کي اهي حق ڏيڻ گهرجن؟

(iii) هارپ جا حق ڪهڙا هئڻ گهرجن؟

(iv) انهن ڀلارن کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ ڪهڙي دستور العمل ۽ ڪهڙين سزائن ڏيڻ جي ضرورت آهي؟

٢٣٢. انهيءَ ڪاميٽيءَ جي اڪثريت (سواءِ انهن ڇهن ميمبرن جي، جن ڪا رپورٽ تي صحيح ڪئي ۽ نڪو انڪاري رايو لکيائون) اهڙو رايو ڏنو تہ حق ڏيڻ گهرجن. بيان ڪيل سبب هي هئا تہ "هارين جو هڪ محنتي طبقو پيدا ڪجي ۽ تنهنڪان سواءِ اهڙا اُپاءَ وٺجن جو وڏيڪ اثرائتي نموني ۾ زمين جي پوکـ ڪري سگهجي."

www.drpathan.com Page # 119

ڪاميٽيءَ سفارش ڪئي تہ ٻين حقن سان گڏ، دائمي هارپ جو حق
ٻہ اُنهن هارين کي ڏجي جيڪي انهيءَ حق جا لائق هجن. ڪنهن
کي لائق سمجهيو وڃي تنهنجي شرح ڪئي ويئي. اهڙيءَ طرح
ڏنل هارپ، موروثي هئڻ گهرجي، ٻہ انتقال ڪرڻ يا ضبط ٿيڻ جوڳي
نہ هجي. اجا تائين سرڪار ڪاميٽيءَ جون ڪيل سفارشون اختيار نہ
ڪيون آهن.

۲۴۳. انهيءَ رپورٽ تي ٻن ميمبرن زبردست انڪاري رايا
لکيا هئا. مسٽر جي – ايم – سيد، ايم – ايل – اي، ٻٽئي سرشتي کي
منسوخ ڪرڻ، زمين کي قومي ملڪيت بنائڻ ۽ هارين کي مالڪي
جي حقن ڏيڻ جي فائدي ۾ هو. مسٽر ڏيئل مل دولترام ايم – ايل – اي
جي انڪاري راءِ اڪثريت جي رپورٽ تي معقول ۽ ٺوس نڪتہ چيني
هئي. هنڪي سنڌ اندر زمينن جي وڏين اراضين جي پوکن بابت
پنجاه سالن جو آزمودو هئڻ ڪري ٻهراڙيءَ جي حالتن جي گهري
معلوميت هئي ۽ انهي ڪري سنڌ س راين کي واجبي عزت ڏيڻ کپندي
هئي. جتي جتي هارين ڪنهن بہ جڳهِ فائدي ڏيڻ کان سواءِ ٻهراڙيءَ
جي اقتصادي حالت کي نقصان پهچڻ امڪان هو، اُتي هن خبردار رهڻ
جي صلاح ڏني آهي – اُ ٻين هن جي راءِ سان شامل آهيون تہ هارپ جي
رٿيل دائمي حقن ڏيڻ مان ظاهر ڪيل فائدا گهٽجي ڪ رخيالي ثابت ٿيندا.

۲۴۴. الهيءَ ڪاميٽيءَ رايو ڏنو آهي تہ اهي سفارشون سڄي
صوبي سان لاڳو ڪجن سو اسين سمجهون ٿا تہ ڪاميٽيءَ هارين جي
ماڻوڪي رهڻيءَ جي نمولي جو ڪافي طور صحيح جائزو نہ ورتو آهي،
نڪو انهيءَ ڳالهہ جو خيال ڪيو آهي تہ جن لٺڪن ڪاڻيدارن کي هارپ
جا دائمي حق مليل آهن انهن جي زرعي ڪمن جو درجو ڪيترو گهٽ
آهي ۽ پاڻيءَ جي مهيا ڪرڻ لاءِ جيڪي مختلف سرشتا آهن انهن جي

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 120

ڪري زراعت جون جيڪي مختلف حالتون آهن انهن تي ٻه ڏيان ڏنو ويو آهي ۽ سندن سفارشن کي عمل ۾ آڻڻ مان جيڪي مسئلا پيدا ٿيندا ٿيندا تڪايفون پيدا ٿينديون تن جو به صحيح جائزو نه ورتو ويو آهي.

٢٣٥. زمين جي قبضيداريءَ جو چالو سرشتو دنهن ۾ زمين جي سرشتي کي وڏي اهميت آهي ـ جو اسانجي پهراڙيءَ جي سماج جو بنياد آهي ۽ زمين جي قبضيداريءَ ۾ ڪابه وڏي ڦيرڦار ڪرڻ ڪري سماجي ۽ اقتصادي حالتن تي زبردست اثر پوندو ـ ڪاميٽي کي جن نتيجن جي ملڻ جي توقع آهي انهن جي برعڪس نڪرندڙ نتيجن جي خلاف خبرداري ڪرڻ جي ضرورت آهي. هارين کي دائمي قبضيداريءَ جا حق ڏيڻ ايستائين ڪامياب نه ٿيندا جيستائين ڪ فائديمند قبضيداريءَ لاءِ گهربل ضروري حالتن لاءِ بندوبست نه ڪيو ويندو.

٢٣٦. جيڪڏهن حفاظت هيٺ ايندڙ هاريءَ کي اها خاطري نٿي ڏيئي سگهجي ته پول تي هاري هئڻ واري حيثيت ۾ جيڪي جڳا چوکا فائدا هيئنر هنکي آهن تن کان هنکي محروم نه رکيو ويندو، ته پوءِ رٿيل تدارڪ جنهن موجب هنکي قبضيداري جا حق ڏنا ويندا سو گهٽ حالتن ۾ اهڙي مرض کان به بدتر آهي ـ اصول طور اسين قبول ڪريون ٿا ته جا زمين هاري پوکي ٿو انهيءَ تي ڪن شرطن جي پابندي سان ڪيس هارپ جو دائمي حق ملڻ مناسب آهي. تنهن ڪري هن رپورٽ جي باب ٣ ۾ اسان انهي لاءِ سفارش ڪئي آهي ـ پر ائين ڪرڻ کان اڳ، جيڪي ضروري ڳالهيون درپيش اينديون تن جو به اسان ذڪر ڪيو آهي. انهن ڳالهين ۾ ٻه هي ڳالهيون جهڙوڪ زمينن جي قبضيداريءَ ۽ زمين جي ڏان پڌڻ جي سرشتن ۾ سدارا آڻڻ ۽ جي سرڪاري زمينون ٻن ٻراجن جي مڪمل ٿيڻ ڪانپوءِ آبادي وڌائڻ لاءِ ميسر ٿينديون تن جي جوڙجڪ ۾ ٻڻ بنيادي سدارا آڻڻ بابت ڳالهيون اچي وڃن ٿيون ـ اهي هاري جي هن وقت

www.drpathan.com Page # 121

زميندار ي زمينن تي ھڏٿي دسعور ھيٺ ھوڪر جي ڪم لاءِ رکيل آھن تن کي دائمي قبضيداري ڏيڻ لاءِ سفارش ڪرڻ ھڪ بلڪل علاحدي ڳالھہ آھي.

ھارين جي دائمي حق ڏيڻ تي اعتراض

۲۳۷. ڪاميٽي جيڪا رٿ ڏني آھي تہ زراعت جي چالو زميندار ي سرشتي ھيٺ ھارين کي ماھن ۾ حدن موجب نرواركيل زمينن ۾ قبضيداري جا دائمي حق ڏنا وڃن تنھن بہسبت اسانکي ھيٺيان اعتراض آھن :-

(۱) اوڙر ملڻ جو ھيو سڌو ذريعو لھرائڻ كانسواءِ حفاظت ھيٺ ايندڙ ھارين جي اوڙر زميندار وٽ بند ٿي وڃڻ جو خطرو آھي.

(۲) اھڙا اپاءُ ھيا ڪرڻ ڌا ممڪن ٿيندا جن جي وسيلي حفاظت ھيٺ ايندڙ ھاري کي زمين جي ريج واسطي پاڻ جو حقي حصو ملي سگھي ۽ نتيجي طور سنڌ س پوکيل زمين جو فصل گھٽ ٿيندو ۽ اھڙي طرح سنڌ س آمدني بہ گھٽ ٿيندي.

(۳) ھارين کي ڪنھن بہ وڌي فائدي ٿيڻ كانسواءِ زميندارن ۽ سنڌ ن ھارين جي وچ ھڪٻئي لاءِ ھيٺئر جيڪي خيرخواھي جا ناتا آھن تن بہ گھٽي قوت پھچي ويندي.

(۴) گھٽن ھارين کي ڏاندن كانسواءِ ٻيو بہ پنھنجو جوپايو مال آھي. زميندارن کان مال جي چاري جون سھوليتون ملڻ ڪري اھي ھاري پنھنجو جوپايو مال پالي سگھن ٿا. انھن کي ماھن ۾ حدن ماڻ نرواركيل قبضيداريءَ بہ دائمي حق ڏيڻ ڪري انھن کي گھٽين حالتن ۾ پنھن جو جوپايو مال گھٽائڻو پوندو ۽ اھڙي طرح سنڌ ن آمدني جو وڌو ذريعو محدود ٿي ويندو.

L (IV) 1271—15

(۵) جيئن ته هارين اڪثر پنهنجي ڪٽنب جي ماڻهن کي پورو جي ڪم ۾ لڳائيندا آهن ۽ دائمي حق ڪٽنب جي الهي ماڻهن کي ڏنو ويندو جي الهيءَ جي ملڪ جا لائق هوندا تنهن ڪري ٿوري ئي وقت ۾ ڏسڻ ۾ ايندو ته خانداني تعلقات زمين جي دائمي حقن کان وڌيڪ مضبوط آهن. اهڙن هارين کي پاڻمراد و پڻن جي دائمي حقن تان دست بردار ٿيڻو پوندو ۽ انهيءَ ڪري زرعي اقتصادي حالت ۾ ڦوٽ پئجي ويندي-

(۶) جيئن ته ٽريڪٽر مشين ڪانسواءِ ڪم خرچ ۽ فائدي واري پيدائش اصل حاصل ٿي نه سگهندي، تنهن ڪري ضروري آهي ته زميينداري زمين کي ننڍين ننڍين ٽڪرن ۾ نه ورهائجي جو اها ڳالهه (يعني زمين کي ننڍن ٽڪرن ۾ ورهائڻ) مشين جي ذريعي پوک ڪرڻ جي خلاف ٿيندي.

(۷) قديم طريقن موجب پوک ڪرڻ جي هلندڙ حالتن هيٺ، حفاظت هيٺ آيل هاريءَ کي جيڪا ايراضي ڏني ويندي آهي، اها جئن جئن آبادي وڌندي ۽ وڌيڪ ڳهيل ٿيندي ويندي تئن اها تمام وڏي ثابت ٿيندي. حفاظت هيٺ آيل هاري جي هوندن وڏين ايراضين پوکڻ تي هريل آهن تن کي وري ننڍين ايراضين ڏيڻ ڪري انهن ۾ شايد سخت مخالفت پيدا ٿئي.

(۸) جيڪڏهن پين اپائن جي ذريعي زمين مان ڪم خرچ ۽ وڌ ۾ وڌ فائدو حاصل ٿي نه سگهيو ته وقت آئي شايد سرڪار زمين کي قومي ملڪيت بنائڻ لاءِ مجبور ٿي پوي-

هارين کي قبضيداريءَ جا دائمي حق، جي هن وقت مٿن کي مليل نه آهن، ڏيڻ ڪري انهن ـدارن کي جڳهيءَ طرح عمل ۾ آڻڻ ۾ تڪليف ٿيندي.

www.drpathan.com Page # 123

۲۴۸. انهن اعتراضن مان گهڻا عام حالتن سان لاڳو آهن پر اهي انهن زمينن سان پڻ لاڳو ٿين ٿا جتي ڦيري ڦيري واري آبادي ڪرڻ جو سرشتو هلندڙ آهي. مختلف نمونن ۾ ڦيري ڦيري آبادي ڪرڻ جو سرشتو انهن زمينن تي هلندڙ آهي جنکي سدا وهندڙ واهن مان پيچ ملندي آهي ۽ انهن سيلابي ۽ باراني زمينن تي جنکي ٻچاءُ بند ڏنل نہ هوندا آهن. اهي زمينون جنتي ڦيري ڦيري آبادي ڪرڻ ۾ نہ ايندي آهي سي فقط ساريال ۽ چرخيءَ رستي پيچ ملندڙ ۽ اهي باراني زمينون آهن جنکي وڏا بند ڏنل هوندا آهن. جن زمينداري ٽڪرن ۾ ڦيري ڦيري آبادي ڪرڻ جو سرشتو چالو آهي اتي هارين کي قبضيداريءَ جا دائمي حق ڏيڻ مان انهن کي فقط هيءُ فائدو ٿيندو جو هو هن ڪري خوش ٿيندا تہ کين ڪو نروار ڪيل زمين جو ٽڪرو آباديءَ لاءِ مليل آهي جنهن ڪري سندن سماجڪ حيثيت ۾ وڌي ويندي، پر هي فائدو ڪنهن بہ ڪم جو نہ ٿيندو جيڪڏهين هنن جا دقيقي نقصان ۽ اهنج رهندا آيا. اسان هن خيال سان ساريال چرخي ۽ بند ڏنل باراني زمينن کي هن عام نظريہ کان ٻاهر رکيو آهي جو اهي ساڳيون زمينون هونديون آهن جتي هاري رسم موجب هر سال ساڳيا کيت کيڙيندو آهي. انهيءَ سبب ڪري چالو زمينداري سرشتي جهٽ پوئين قسم جي ذڪر ڪيل زمينن تي هارپ جي دائمي حقن ڏيڻ مان شايد ڪجهہ ڪاميابي حاصل ٿئي.

قبضيدارين جون ايراضيون

۲۴۹. ٽيننسي ليجسليشن ڪاميٽيءَ هارين کي دائمي هارپ جي حقن ڏيڻ جي باري ۾ جيڪا مکيہ ۾ مکيہ ڳالهہ اصل خيال ۾ نہ آندي آهي سا هيءَ آهي تہ هر هڪ هاريءَ کي شخصيءَ طرح ڪيتري ايراضي مقرر ڪري ڏجي جنهن لاءِ کيس هارپ جا دائمي حق ڏيڻ

www.drpathan.com Page # 124

۾ اجنتا- سنڌن رپورٽ جي باب ۴ جي فقرائن ۴ ۽ ۵ مان ظاهر آهي ته حفاظت هيٺ آيل هرهڪ هاريءَ جي شخصي قبضيداريءَ جي ايراضي مقرر ڪرڻ بابت ٽي ڳالهيون هنن ضروري سمجهيون، سي هي آهن. (الف) اها ايراضي جا هاري پاڻ شخصي طرح آباد ڪري سگهي ٿو (ب) اهڙيءَ ايراضيءَ ۾ وڌيڪ اثرائتي ۽ فائدي مند آبادي ڪرڻ لاءِ جيڪا تخفيف ضروري سمجهجي ۽ (ج) پاڻيءَ جي موجودات. مختلف پرڪارن مان آباد ٿيندڙ زمينن جهڙوڪ سدا وهندڙ براج واهن مان ربيع تي ٿيندڙ زمينون، براج جي وقتي وهندڙ واهن مان ربيع ورتل زمينون، غير براج واريون زمينون ۽ سيلابي، چرخي ۽ باراني هر قسم جي زمينن تي هاريءَ جي دائمي حقن ڏيڻ لاءِ فائدي واري ايراضي ڪيتري مقرر ڪجي تنهن لاءِ ڪاميٽيءَ پنهن جي ڪا به راءِ ظاهر نه ڪئي آهي. هن مسئلي بنسبت ڪيترين ئي هڪبئي جي مخالف ڳالهيون آهن جن مان ڪي ته اهڙيون خسيس ڳالهيون آهن جي خيال ۾ نه آڻڻ جهڙيون آهن نڪي اسانجي اختيار آهي ته اسين ڪو رايو ڏيون ته انهن جدا جدا حالتن هيٺ ڪهڙيون مختلف ايراضيون مقرر ڪرڻ ۾ اچن- تنهن هوندي به غير سرڪاري هاري ڪاميٽيءَ جي هڪ اگواڻ سفارش ڪئي آهي ته وڌ ۾ وڌ ايراضي جنهن بنسبت ڪنهن به هاريءَ کي قبضيداريءَ جا دائمي حق ڏيڻ گهرجن سا ايراضي ساريال زمين جي حالت ۾ ۸ (اٺ) ايڪڙ ۽ خشڪ فصل (ڪپهه ۽ ڪڻڪ) واري زمين جي حالت ۾ ۱۶ (سورهن) ايڪڙ هئڻ گهرجي، ۽ گهٽ ۾ گهٽ ايراضي هڪ سروي نمبر يا ڪنهن سروي نمبر جو پيٽي نمبر هئڻ گهرجي. جيڪڏهن هاريءَ جي مرضيءَ تي ڇڏجي ته يا ته هارپ جي دائمي حقن ڪانسواءِ جيڪا ڪيس هيئنئر ايراضي ملهل آهي سا آباد ڪندو رهي يا وڌيڪ گهيل ۽ سٺي پوک جي خاطر ڪيس انهيءَ کان گهٽ ايراضي ڏني

www.drpathan.com Page # 125

وڃي پرهن. حالت ۾ زميندار جي ناراضپي هيٺ ڪيس هارپ جا
دائمي حق ڏنا وڃن ته اهو ظاهر ٿيو آهي ته ٻنهي ڳالهين مان هو
ڪهڙي ڪهڙي ڳالهه پسند ڪندو.

٢٤٠. هارپ جي گرانٽن جي مقرر ڪرڻ ۽ فائديواري ايراضي
براج جي دائمي وهندڙ واهن تي ١٤ ايڪڙ ۽ براج جي ساريال واهن
تي ١٦ ايڪڙ رواجيءَ طرح سمجهي وينديءَ آهي. پر هارپ تي
زمينون ڪٽيندڙ گهٽا اهي هوندا آهن جنهنجي گهر جا ڀيا ڀاتي وري
هٿئيءَ تي پوک ڪندا آهن. هارپ تي گرانٽون ڏيڻ واسطي جيڪي
ايراضيون روينيو کاتي وارا مقرر ڪندا آهن سي اهڙيون نه آهن جي
ڪنهن به ڪٽنب جي فائدي واري آبادي لاءِ سمجهجن.

٢٤١. پوک جي موجوده قديمي حالتن هيٺ زراعت جي
جدا جدا سرشتن کي منهن ڏيڻ لاءِ زمين کي فائدي وارين ڪٽنب
وار ايراضين ۾ ڪٽي ڪيئن به ورهائجي پر جڏهين زرعي زمين تي
ماڻهن جو تعداد گهٽي قدر وڌندو ته ڏهين اهي ورهايل ايراضيون
بلڪل وڏيون ثابت ٿينديون ۽ زمين تي ماڻهن جي پيهه ته اوس ئي
ٿيڻي آهي. مهاجرن جي وڏي تعداد کي زمين تي ئي وسائڻو
آهي. جيسين لوئر سنڌ براج واري رٿ مڪمل ٿئي تيسين مهاجرن
کي پوک جي ڪم تي لڳائڻ لاءِ هاڙوڪي واهن جي اسڪيم
تي ئي آڌار رکڻو پوندو انهيءَ لاءِ ته موجوده هارين جي ڪمن ڪارين
۾ وڌيڪ مدد گار ماڻ. ائين ٿيڻ سان ممڪن آهي ته آبادي عام
طرح وڌيڪ گهاٽي ۽ تيز ٿئي ۽ ائين ٿيڻ ڪري ڪٽنب وار
ايراضيون ، جي هنووقت فائدي واريون سمجهيون وڃن ٿيون تنگي
گهٽائي موافق ڪرڻ جي ضرورت ٿئي. قومي اقتصاديات جي
بهتريءَ لاءِ جنهن رٿ موجب هاريءَ کي ماپ ۽ حدون نروار ڪري

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 126

قبضيداري دائمي حقن سان ڏني وڃي ٿي تنهن لاءِ اهو ضروري آهي تہ سرڪار کي ٻهراءُ ۽ اختياريون ڏنيون وڃن - جنهن ڪري سرڪار معاملات هيٺ آيل هاريءَ جي ايراضيءَ کي هر انداز ڪري سگهي.

٢٤٢. زمين جي قبضيداريءَ جي سرشتي ۾ ڪا وڏي تبديلي ڪرڻ کان اڳ سرڪار کي اقتصادي ڳالهين بابت معموريون حقيقتون معلوم ڪرڻ گهرجن - اهڙين تبديلين ڪري جيڪي ممڪن نتيجا نڪرڻ جي فقط اقتصادي ڳالهين کي پوري طرح نظر ۾ رکڻ کانسواءِ گهٽ قدر صحيح اصولن ۽ اڳواٽ ٿي ٻڌائي سگهبا.

٢٤٣. هارين کي قبضيداريءَ جا دائمي حق ڏيڻ مان جيڪي نتيجا نڪرندا تن بابت ورتل شاهدين ۾ بالڪل مختلف رايا مليا آهن - شاهدي ڏيڻ وارن مان ڪن جو اهو رايو آهي تہ اهي حق هارين جي گهٽ ۾ گهٽ ڏکن لاءِ آب حيات ثابت ٿيندا - ٻين جو خيال هو تہ هنن حقن ملڻ ڪري هارين ۽ زميندارن جي موجوده لاڳاپن ۾ ڦيڻاڙو پئجي ويندو ۽ ساڳئي وقت فصل جي پيدائش ۾ ڏينهون ڏينهن گهٽجي ويندي.

پائدار رٿن ۽ اقتصادي پرتالن جي ضرورت

Gul Hayat Institute

٢٤٤. بااثر تجربي وارين رٿن ۽ اقتصادي پرتالن کانسواءِ هنن وڏن اختلافي راين جو فيصلو ٿي نہ سگهندو - جيڪي پرتالون ڪرڻ ضروري آهن تن بابت هيٺ ڪجهہ ذڪر ڪجي ٿو (١) اهو جاچي ڏسڻ تہ ٽن قسمن جون زمينون (الف) ڪتنمن لاءِ معافي ململ زمينون (قبضيداريون) (ب) هارپ تي ڪٽيل ڪمل زمينون ۽ (ج) هارين هٿان پوکيل زمينن جي آباديءَ مان ڪيتري پيدائش ٿئي ٿي. جيڪڏهن هر ڪنهن قسم جا ٢٠ ٽڪرا اهڙي پرتال ڪرڻ لاءِ چونڊيا وڃن تہ جيڪر انهيءَ باري ۾ ڪافي معتبر معلومات ۽ ضروري انگ اکر

ملي وڃن - اهي زمين جا ٽڪرا جيئن اڃن تيئن ڇوڙيا وڃن ۽ پرتال جا مکيه سرڪار جهڙوڪ سدا وهندڙ واهه ۽ ڇاڻ پراڄ واهه ۽ سيلابي ريڄ ۾ ريڄ اچي وڃڻ گهرجن. اها تحقيقات ڪرڻ ته ٻن قسمن وارين زمينن يعني ته (الف) واٽرڪورسن مان ريڄ ونندڙ سڀ زمينون جن جا مالڪ خود پوکي ڪندڙ هاري آهن ۽ (ب) ساڳئي واهه مان نڪتل واٽرڪورسن ۽ مقئمن زمينن جي. پيجهڙائيءَ ۾ اهي زمينون جتي فقط ٻٽئي سرشتو مروج آهي، انهن ٻن قسمن جي زمينن تان سرڪار جي ڏنل پاڻيءَ جي هرهڪ 'ڪيوسڪ' پنيان ڪيتري ڊل ماندڙ آهي.

٢٤٥. اسين ٽينڊنسي ليجسليشن ڪاميٽيءَ جي سفارشن تي راءِ زني ڪرڻ نٿا چاهيون ته انهن جي رپورٽ ۾ ڏنل رٿون هارين ۽ سندن زميندارن جي وچ ۾ تعلقات سان لاڳو آهن - اسين سمجهون ٿا ته انهيءَ ڪاميٽيءَ جي سفارشن موجب هارين جي اقتصادي حالتن جي تبديليءَ ۽ سندن رهڻيءَ جي حالت تي ڌيان ڏيڻ کان سواءِ انهن کي قبضيداريءَ جا دائمي حق ڏيڻ ڪري ڏيهاتي اقتصادي حالت خراب ٿي ويندي ۽ ساڳئي وقت هارين جي زندگيءَ جو معيار نه سڌرندو نڪو ڪو پوک جي ڪم ۾ ڪا تبديلي ايندي - انهن ڳالهين جي آڌار تي سڄي صوبي جي اندر هارين کي دائمي قبضيداري نسبت ٽيننسي ليجسليشن ڪاميٽي جي سفارشن جي تائيد ڪرڻ کان اسين قاصر آهيون.

٢٤٦. اسين هن ڳالهه تي متفق راءِ آهيون ته مهاجر جيڪي هجرت ڪري هتي آيا آهن انهن کي ڪم ۾ رنڀائڻ جو مسئلو اهڙو ته وڏو آهي جو انکي امن امان ۽ زمين کي پاڻي پهچائڻ جي ذريعن کي قائم رکڻ وارن مسئلن کان سواءِ ٻين ڳوناڳون مسئلن تي ترجيح ڏيڻ گهرجي، ۽ اهڙو ڪجهه به نه ڪرڻ گهرجي جنهنڪري انهن کي ڪاميابيءَ سان زمين تي وسائل واري مسئلي کي ڪو نقصان پهچي.

Gul Hayat Institute

٢٤٧. اسانجي ڪاميٽيءَ جي اڪثريت جو رايو آهي ته هارين
کي قبضيدارين جي دائمي حقن ڏيڻ کي عارضي طور مهمل ڪجي،
مسٽر مسعود جنهن جو هن ڳالهه تي ٽيل بحث مباحثي ۾ ڪو بهرو نه ورتو
هو، اهو رايو لکي داخل ڪيو آهي ته ڪجهه وقت لاءِ مڪ دفعو
آبادي ڪرڻ ڪانپوءِ هاريءَ کي زمين تي رهڻ لاءِ شرطي حق ڏنو وڃي
ته اهو زميندار جي دت ميت آبادي ڪري.

٢٤٨. جيئرين سفارش ڪئي آهي ته هارين کي زمين تي وسائڻ
ڪانپوءِ مناسب طرح جيترو جلد ٿي سگهي اوترو جلد جنهن تعلقه (هر
زمين) کي فقط نان براج (ساريال) واه مان ريج ملندڙ سدائين وهندڙ
(ساريالي) واهن ذريعي مجي اهو تعلقو جوندي بهريائين الهي ۽
ٽيننسي ليجسليشن ڪاميٽيءَ جي ڪمل مهر گير سفارش موجب هارين
کي قبضيداريءَ جا دائمي حق ڏجن (٢) جونديڪ تعلقه ۾ مليل آزمودي
جي مد نظر بهن ايراضين ۾ دائمي قبضيداريءَ جي حقن ڏيڻ بابت وڌيڪ
جاچ ڪجي –

ج – گهرب جي رٿيل حقن ڏيڻ جو ائڪٽ

٢٤٩. اسان جي ڪاميٽيءَ جي اڪثريت شامل راءِ آهي ته
سرڪار کي کپي ته هارين جي حقن ڏيڻ جي ائڪٽ ذريعي بوڪا
جي بمبئي سرشتي کي ڪن قانونن موجب ملائڻ لاءِ ۽ هارين کي حق ڏيڻ لاءِ
اختياريون حاصل ڪري. اهو حقيقت ۾ اختيارن ڏيڻ جوئي
ائڪٽ ٿيندو. بمبئي سرشتي بنسبت اهي قانون، ائڪٽ جيئن جوڙيا
قانون جي صورت اختيار ڪندا. ليجسليچر (قاعدي ساز مجلس) ۾ پيش
ڪرڻ ڪانسواءِ اهي قانون وقت بوقت نرالين حالتن موافق لاهي وڌائي ۽
سڌاري سگهجندا.

د – نتيجو

٢٥٠. بمبئي سرشتي کي ڪن قانونن موجب ملائڻ لاءِ جيڪي
رٿون اسان ڏنيون آهن اهي جيڪڏهن سرڪار اختيار ڪندي ته

www.drpathan.com Page # 129

هارين کي قبضيداريءَ جا دائمي حق ڏيڻ ڪري جن فائدن ملڻ جي اميد آهي، ان کان وڌيڪ گهٽا ۽ حقيقي فائدا ملندا، جيتوڻيڪ اشتراڪ بنسبت مالڪيءَ جي سان جڙيل رهيا آهن، تہ قبضيداريءَ جا دائمي حق امڙا آهن جي هارين جي ٻين سيني حقن کان اڳڀرا هارين کي ڏيڻ گهرجن. جڙڻ ۽ حقي اهڙن کي جي ظاهري مڃڻ يا معنوي، دور ڪرڻ لاءِ هن مسئلي تي غور ڪندي اسان حقيقت شناسي جي احساس کي قائم رکڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ۽ اهي رٿون پيش ڪيون آهن جي نہ رڳو عمل ۾ اچڻ جهڙيون آهن پر گوناگوني اقتصادي حالتن کي ڀيٽ ڏيڻ واسطي ڪارگر بہ آهن. اسان چاڻي واٽي هارين کي اهي وڏن ۽ چڱن چوکن حقن ڏيارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، جي هن اڳ استعمال نہ ڪيا آهن. جتي جتي اسانکي سمجھ ۾ آيو آهي تہ اهي حق زميندارن لاءِ نقصان ڪار ٿيندا اتي اسان زميندارن جي حفاظت لاءِ بچاءُ ڏيڻ مناسب سمجهيو آهي ۽ پر اسان رڳو انهن حالتن هيٺ بچاءُ ڏيڻ جون سفارشون ڪيون آهن جتي اسانجي راءِ ۾ انصاف جي تقاضا ڏسڻ ۾ آئي آهي.

باب ٽيون

سرڪاري ڪاڻ جون مشغوليون.

تمهيدي.

٢٥١. باب ٻئين ۾ اسان ڏيکاريو آهي تہ هارين ۽ زميندارن جي وچ ۾ جيڪي ڏي وٺ جا تعلقات آهن اهي ڪيئن سڌارجن. ذڪر ڪيل تجويزن مان اميد رکجي ٿي تہ اهي هاريءَ جي خريدي ڪرڻ جي وسعت وڌائينديون- جيستائين ڪ هارين کي سندن اصلوڪي حالت ۾ رهڻ کان باز نہ آندو ويو ۽ جيستائين ڪ سڌاري

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 130

جي راه ۾ جيڪي رنڊڪون آهن انهن کي دور نہ ڪيو ويو
انهن کي ٻنهن جي ضابطي هيٺ نہ آندو ويو تہ ٽيسٽائين مڪن آهي
هاريءَ جي رهڻيءَ جي معيار ۾ ڪافي سڌارو ٿي نہ سگهندو - سرڪا
اثرائتي مدد ڪانسواءِ هيءُ مقصد حاصل ٿي نہ سگهندو - تنهن
هاريءَ جي رهڻيءَ جو معيار بلند ڪرڻ جو مسئلو هيڏين صورت
ٿو يعني تہ جيستائين عام آبادگارن کي تعليم ڏيڻ ۽ وڌيڪ
ڪجي تيستائين هن مقصد حاصل ڪرڻ ۾ وڌيڪ ڇا ڪرڻ گهرجي
انهيءَ جو جواب مختصر هيءُ آهي تہ هارين کي چڱيءَ ريت تعليم ڏ
هنن کي ڪمائڻ جو علم سيکاريو ۽ ساڳئي وقت اهي شيون ۽ خدم
سندن حوالي ڪريو جي هنن کي سندن رهڻيءَ جي معيار
ڪرڻ ۾ مدد ڪن. هن باب ۾ مکيہ مضمون هيءُ آهي تہ سرڪا
جي مشغولين ذريعي اهو مقصد ڪيئن حاصل ڪجي.

٢،٢. حقيقت ۾ سرڪاري مشغولين مان هاريءَ کي جيتر
گهٽ ۾ سڀ فائدن جي جائز طرح اميد رکڻ گهرجي ان کان گهڻ
گهٽي قدر گهٽ فائدا مليا. گوناگون اقتصاديات ۾ هن جو جيڪو
اهم درجو آهي انهيءَ جي تقاضا آهي تہ گورنمينٽ اندر جيڪي
سرڪاري ڪاروباري کاتا آهن سي ٻنهن جون ڪم ڪاريون اهڙيءَ
ريت هلائين جو هاري انهن جي خدمتن مان چڱو چوکو فائدو وٺي
سگهي. لائيڊ براج کي مڪمل ٿئي ١٥ سال ٿيا آهن پر انهيءَ عرصي
۾ هاريءَ جي سماجي ۽ اقتصادي حالتن ۾ جن سڌارن ٿيڻ جي اميد
هئي انهن مان ڪي بہ سڌارو ٿيل نٿو ڏسڻ ۾ اچي. دنيا جي ٻين
مهاڀاري واري اڙانيءَ جي وڏين طلبن ڪري سرڪار جون سڌارن ۽
ترقي آڻڻ جون تجويزون روڪجي ويون آهن. ملڪ ۾ سياسي
تبديلون ٿيڻ ڪري اهي تجويزون شايد اڃا بہ روڪجي وڃن ڇاڪاڻ

ه سياسي تبديلن جي ڪري مذڪور تجويزن جي تڪميل لاءِ انهن پئسي جي ضرورت آهي اوترو پئسو شايد مهيا ٿي نه سگهي. جيتري هن باب ۾ اسين سرڪار جي فقط انهن رٿن بابت سفارش ڪريون ٿا جن کي هارين جي دنيوي، جسماني ۽ تهذيب جي ڀلائي خاطر عمل ۾ آڻڻ لاءِ ترجيح ڏيڻ گهرجي.

الف - زرعي ڪاتو

٢٥٣. چاڪاڻ ته هاري تمام گهٽين حالتن ۾ ٻارڻ زمين جو ڪيڙيندڙ آهي تنهن ڪري هنڪي ئي زرعي ۽ ويٽرنري کاتن جي مشغولين مان وڏا فائدا ملڻ گهرجن. زرعي کاتي جي ڪم جي پروگرام کي ٽن ڀاڱن ۾ ورهائجي ٿو يعني ته، کوجنائون ڪرڻ، ڪاليجي نصاب ۽ تعليم ۽ واڌاري ۽ بهبودي آڻڻ جو ڪم - ڊپارٽمينٽ جي وڏايل سڌاري واري ڪم مان هر ڪنهن هاريءَ کي فائدو ملڻ گهرجي. ڊپارٽمينٽ عملي طرح فقط زميندارن ۾ سڌو ٻج ورهائي ٿي جي هو پنهن جي هارين کي پوکڻ لاءِ ڏين ٿا انهيءَ مشغوليءَ ڪانسواءِ زرعي کاتي جي ڪيل ڪمن مان هارين کي ٿورو گهٽو فائدو ڪو نه ٿو ملي.

Gul Hayat Institute

سڌاريل ٻج

٢٥٤. هن کاتي جي سڌارن وارن ڪمن ۾ زميندارن منجهه سڌاريل ٻج ورهائڻ واري ڪم کي صحيح طور اول جاءِ ڏني ويئي آهي. سڌاريل ٻج جنهن کي پيداواريءَ جي وڏي لياقت هوندي آهي ۽ جو ڪيڙن ۽ مرضن جي نقصانن کان آزاد هوندو آهي سو آباد ڪارن کي ڏيئي ڏي زراعتي پيدائش وڌائڻ جو صحيح ۽ سولو طريقو اختيار ڪيو ويو آهي. سڌاريل ٻج کي گاڏڙ ڪري يا پنهنجي مان هڪ

www.drpathan.com Page # 132

قسم جائي ھوندا ڪيئي پيدا ڪرڻ لاءِ وڏي پئماني تي تجربن ۽ کوجنا
ڪرڻ جي ضرورت آھي. سڌاريل ٻج کي وري وري گھڻي انداز ۾ پيدا
ڪرڻ ۽ آبادگارن کي بلڪل صاف حالت ۾ تجارتي طور گھڻي اندا
۾ ڏيڻ لاءِ سھوليتن جو ھئڻ ضروري آھي.

٢٥٥. انڊيءَ ڪاٽي ۾ ھر قسم جي ٻوٽن کي پوکڻ ۽ تاتڻ ا
جيڪي تمام گھڻي قابليت سان وڏيون کوجنائون ڪيون ويو
وڃن سي اھڙيون آھن جو فصلن جي سڌن نسلن کي پيدا ڪرڻ ۾ جيڪ
وڏي ھٿي ڏين - پر جنھن نموني ۾ ڪاٽي جي سڌاريل ٻج کي گھ
انداز ۾ پيدا ڪرڻ ۽ زميندارن ۾ ورھائڻ جن رٿون عمل ۾ ا
ٿيون تنھن ۾ گھڻا عيب آھن -

انتظام ۾ ھيٺيان نقص آھن (١) زمين ۽ ريج جي پرڪار ۽ آب
جي مختلف حالتن ھيٺ ٻجن جي چڪاس ڪرڻ لاءِ ڪا
سھوليتون موجود نہ آھن (٢) ڪن باضابطہ حالتن ھيٺ انھن ٻجن
نڊين تڪرن ۾ پوکڻ ڪانپوءِ آھستي آھستي وڏي پيماني تي تجا
طور گھڻي انداز ۾ پيدا ڪرڻ لاءِ گھربل سھوليتون پڻ موجو
آھن - ھن ڪاٽي جي لڙائي بعد ترقي آڻڻ وارين تجويزن ۾ ا
پنھنجي سھوليتن لاءِ بندوبست ڪيو ويو آھي - انھن تجويزن موجب
تعلقہ وار نڊيا فارم (ڪيت ۽ ٻنيون) مڪاني حالتن ھيٺ ضروري تجر
ڪرڻ لاءِ قائم ڪيا ويندا ۽ سرڪاري انتظام ھيٺ وڏي پيم
تي تجارتي طور بھترين ٻج کي گھڻي انداز ۾ پيدا ڪرڻ لاءِ ريا
فارم (وڏا ڪيت ۽ ٻنيون) جاري ڪيا ويندا - ھنن ۽ ٻين
جاطائيل سببن ڪري زرعي ڪاٽي جي انھن تجويزن ۾ تعلقہ وار ۽ ريا
فارمن جي ڪافي انداز ۾ قائم ڪرڻ واريءَ رٿ کي ترجيح
گھرجي -

www.drpathan.com Page # 133

سڌاريل چوپايو مال

٢٥٦. سنڌ ۾ چوپايو مال جا ٽي خاص ۽ مشهور نسل آهن يعني ڳاڙهو سنڌي، ٿري ۽ ڀاڳناڙي ۽ انهن کان سواءِ ٻڪرين ۽ رڍن جا به ٻيا نسل آهن - ڳاڙهو سنڌي ۽ ٿري کير لاءِ مشهور آهن - گهڻن ڍورن کي ڏندن جي جوڙي کانسواءِ گهٽ ۾ گهٽ هڪ ڳئون هوندي آهي - چوپايو مال جو گهڻو حصو هارين جي ملڪيت آهي ۽ چوپائي مال کي سڌارڻ لاءِ سرڪار جي کنيل قدمن کري جيڪي فائدا ٿيندا سي گهڻو ڪري هارين جي ئي ڀلائي هوندا - ڳوٺن ۾ سانَ ڍڳا اڪثر زميندارن جي ملڪيت هوندا آهن ۽ اهي انهن جي سنڀال وغيره جو بندوبست ڪندا آهن - جيتوڻيڪ ڪي زميندار سٺي نسل وارن ڍڳن کي پالڻ ۾ فخر سمجهندا آهن پر عام طرح ڍڳن جي نسل جي وصف گهٽ آهي ۽ چڱي نسل پيدا ڪرڻ جو انتظام پڻ نه ٿيل آهي - ڳئن جي کير ڏيڻ جي ۽ ڏاندن جي هر ڪاهڻ جي لياقت کي وڌائڻ لاءِ صوبي ۾ چوپايو مال کي گهڻي قدر سڌاري سگهجي ٿو - اها ڳالهه ڏکي نه آهي بشرطيڪ ڳوٺن ۾ درج ڪرڻ لاءِ گهربل ڍڳن جي چڱي نسل جي سائنس رستي پرورش ڪرڻ لاءِ سهوليتون موجود هجن.

٢٥٧. هن وقت ولنگڊن ڪئٽل فارم مليرَ ۾ نسل پيدا ڪندڙ سنڌي ڳاڙهن ڍڳن جو هڪ ڌڻ پاليو ويو آهي. ٿر جي ڀاڀان واري ايراضيءَ مان ڳايا ۽ وهڙا خريد ڪري ٿري ڍڳن جي نسل کي سڌارڻ لاءِ ٽڪڙا ۽ اثرائتا قدم کنيا ويا آهن. سڪرنڊ ۽ ڏوڪريءَ جي فارمن تي هِن نسلن جا نڍيا ڌڻ پاليا وڃن ٿا جنهن جو عدد ايترو ته گهٽ آهي جو ڳوٺن ۾ وراهي ڏيڻ لاءِ ڪافي نه آهي.

٢٥٨. انهيءَ ڪاتي جي ترقيءَ وارين رٿن ۾ ڏيکاريل آهي ته ولنگڊن ڪئٽل فارم تي ڳاڙهي سنڌي نسل کي سڌارڻ ۽ چڱي نموني

۾ پرورش ڪرڻ لاءِ گهربل اوزارن سميت هڪ فارم تيار ڪيو ويندو، جتي گهربل لياقت وارا سائنسدان پوري انداز ۾ مقرر ڪيا ويندا. اهي چوپايو مال جي هڪ وڏي عملدار جو چوپايو مال جي نسلن جي علم جو ماهر هوندو، تنهن ديٺ ڪم ڪندا. ٽري ڏٺ ڪي، رٿيل حيدرآباد ريجنل فارم تي، پاڳنداڙي ڏٺ ڪي رائيٽ هڪ ريجنل فارم تي ۽ ميدان جي ڏٺ ڪي ڏوڪري، ۾ رکيو ويو جي حيسيدائين ڪ اوور سنڌ براج لاءِ رٿيل ريجنل فارم قائم ٿئي.

٢٠٩. چوپايو مال جي نسل پيدا ڪرڻ ۾ ڏڳين تي سان جاڙهڻ ڪانسواءِ ڏڪي ٽيڙ جي مترادي طريقي مان جڳي قدر فائدو وٺڻ گهرجي جيتوٽيڪ هي ذريعو تمام سولو آهي پر اهو ڪم سواءِ ماهرن جي مدد ڪانسواءِ ام ڪرڻ گهرجي. اهي ڪري سرڪاري فارمن مان، ڳوٺن ۾ ورهائڻ لاءِ سان ڏڳن جو وڏو تعداد پاڄي سگهندو ۽؟ چوپايو مال ۾ عام سڌاري آڻڻ لاءِ پڻ وڌيڪ ترقي ٿيندي رهندي. سرڪاري سان ڏڳن جي ورهاست ۾ ريت هئڻ گهرجي - هر هڪ ڳوٺ جنهن جي آدمشماري هڪ سؤ ڪان وڌيڪ هجي، تنهن جي سموري چوپايو مال جي ڏٺ سان گهٽ ۾ گهٽ هڪ سان ڏڳو سرڪاري ڏڳن مان رهڻ گهرجي ۽ اهو ڏڳو ٽن ٽن سالن ڪانپوءِ بدلائڻ گهرجي - جانورن جي ننڍي توڙي وڏي اسپتال ۾ ڏڳين کي مصنوعي طريقه سان ڏڪي ڪرڻ لاءِ سٺي ۽ شاندار نسل وارو هڪ يا وڌيڪ ڏڳا پالڻ گهرجن.

٢١٠. ڪڪڙين جي آنن ۽ کائڻ لاءِ مرغين جي سٺي نسل پيدا ڪرڻ لاءِ بالانتظام مرغي خانہ ٺاهڻ واسطي ماڻهن کي همٿايو وڃي ۽ مدد ڪئي وڃي. انهيءَ ڪم لاءِ ڳوٺن ۾ ماڻهن کي سٺي نسل وارا ڪڪڙ ۽ جوان ڪڪڙيون ۽ ننڍڙا جوڙا واجبي ۽ گهٽ اگهن تي ڏيڻ گهرجن.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 135

مشينن ذريعي فدا ڪرڻ

۲۶۱. صوبي جي آبهوا جي سخت حالتن ۽ ڏڪرن جي ڪيتري نئين
۽ هلڪن اوزارن (هلڪا لوهه جا هر) کي آڏو ڪري زرعي پورهئي
جي واهپيت جو درجو گهٽ آهي . پورهئي جي واهپيت فقط انهن مشينن
جي ڪر آڏو سان وڌندي جي پورهيو گهٽ ولن ۽ زمين کي جلد ۽
بهتر نموني ۾ کيڙي سگهن . اهڙيون مشينون مهانگيون آهن ۽ انهن
وانءِ کر خرچ ۽ چڱا فائدا تڏهين حاصل ڪري سگهبا جڏهين انهن جي
چڱيءَ طرح سنڀال ڪئي ويندي ۽ سڌيوائين چڱي نموني کم ورتو
ويندو . جيسين ٽرئڪٽر مان بهترين کم ملڻ جي خاطري نه ٿيندي
تيسين پيٽي ڪاتيدار ٽنهن جي ڏاندن جي جوڙي ڪانسواءِ هاي نه سگهندو
جيئن ته هنڪي اهڙي خاطري نٿي ڏيئي سگهجي تنهن ڪري ائين پيو
ڏسڻ ۾ اچي ته ايندڙ وقت ۾ ترت پيٽي ڪاتيدار ٽرئڪٽر کم نه
آڻيندا جاڪاڻ ته اها رٿ ڪين سندن فائدي واري ڪا نه ٿي ڏسڻ
۾ اچي . مگر هي ڳالهه وڏن ايستيٽن سان ايتري قدر نٿي لڳي .

۲۶۲. جڏهن زميندار وٽ ساريال زمين گهٽ ۾ گهٽ ۱۰۰ (سؤ)
ايڪڙ يا ڦٽين يا ٽڪ واري زمين گهٽ ۾ گهٽ ۲۰۰ (ٻه سؤ)
ايڪڙ آهي ۽ هنڪي ان زمين جي آبادي لاءِ ٻاهرين ماڻ جي پڪ آهي
ته پوءِ انهيءَ زميندار لاءِ موجوده حالتن هيٺ ٽرئڪٽر رستي آبادي
ڪرڻ فائديمند ٿيندي پر انهيءَ جي فائدي حاصل ڪرڻ لاءِ انهن مشينن
لاءِ گهربل تيل ، سامان ، عليحدا پرزا ، ۽ قابل هلائيندڙن جي هر وقت
موجود هئڻ ۽ مشينن مان اثرائتي نموني کم ڪيڻ تمام ضروري آهي .

۲۶۳. اهڙين ايستيٽن تي ٽرئڪٽر رستي پوکڻ جي ٻن نمونن مان هڪ
يا ٻئي نمونا اختيار ڪرڻا پوندا يعني ته (الف) هاريءَ کي مدد طور
شروعات ۾ خشڪ زمين کيڙڻ لاءِ هڪ ٽرئڪٽر ڏجي ۽ انجي قيمت هاريءَ

www.drpathan.com Page # 136

کان وصول ڪجي يا ته (ب) مزور رکي زميندار خود ڪاشت ڪري - مي پئي نمونا گڏي استعمال ڪرڻ، مڪاني زميندار سرشتي لاءِ مفيد ٿيندا. ڇاڪاڻ ته انهوجب پهريءَ جو ڪجهه ڀاڱو هٿئي دستور موجب آباديءَ هيٺ ۽ ڪجهه ڀاڱو سدو خود ڪاشت ڪاريءَ هيٺ ايندو. انهيءَ طرح هاري خشڪ زمين کيڙڻ جي سخت پورهئي کان ڇٽندا ۽ سانئي وقت سندن ڪٽنب جي ڀاتين کي خود ڪاشت واريءَ زمين ۾ ڪجهه وقت ڪم ڪرڻ جو پڻ وجهه ملندو. پنهنجيءَ دهي ڪنهن ڀاڱي کي مشينن سان پوکڻ واريءَ رٿ تي اڳئين کي ترقي پذير زميندار فتحياڀيءَ سان عمل ڪري رهيا آهن. انهن پنهنجين طريقن ۾ ٽريڪٽر مشين فقط آباديءَ جي سخت ۽ گهرن ڪمن ڪارڻ ۾ ڪم ايندو آهي. آباديءَ جا هلڪا ڪم اجا تائين هٿن سان يا ڏاندن جي مدد سان ڪيا پيا وڃن. پنهنجين کي مڪمل طور مشينن سان پوکڻ جنهن ڪري ڏاندن جو پورهيو صفا نڪري وڃي، تنهن لاءِ قابل انتظام، مخصوص رکيل گهربل سرمايو ۽ پورين لياقتن وارا مدري ۽ صنعتي تعليم يافته ۽ مشينن جي ڪم جا ڄاڻو ماڻهو هجڻ بلڪل ضروري آهن.

زرعي الانجنيري

٤٦. گذريل ١٥ سالن کان وٺي ڪن زميندارن ٽريڪٽر وسيلي زمين پوکڻ اختيار ڪئي آهي. ڪن ٿورين نيارين حالتن کان سواءِ سندن ڪنيل جو ڪم جو ڪم ڪامياب ثابت ٿيو آهي ڇاڪاڻ ته انهن مشينن کي چڱيءَ حالت ۾ رکڻ ۽ انهن لاءِ گهربل ضروري شيون ۽ قابل هلائڻ وارا مهيا ڪرڻ مشڪل مسئلو ٿي پيو آهي. زرعي ڪاتي کي جيڪي ٽريڪٽر آهن انهن لاءِ، ٺيڪي تي زميندارن زمين کيڙڻ لاءِ گهڻي گهر ٿي آهي جا پوري ڪرڻ کان زرعي ڪاتو قاصر آهي. اسانجي سمجهه ۾ زرعي ڪاتي جي انجنيري طبقي جو اهو اصل

www.drpathan.com Page # 137

۾ نه آهي ته ٽرئڪٽرن رسمي ڪيڙن جو ڪم ايڪي ٽي هارڻ ڪٽڻ ۽ جو فقط اهو فرض آهي ته جي زميندار اهڙا ٽرئڪٽر ۽ انهن جا
انهن اوزار خريد ڪن ٽيڪنيڪي تجربي رسمي سيکاريون ته انهن ٽرئڪٽرن ۽
اوزارن مان ڪم ڪيئن ورتو وڃي. اسين سفارش ڪريون ٿا ته:-

(١) زرعي کاتي جي انجنيري طبقي جا ڪم ڪار اهڙي دستور هلائجن جو مشينن ذريعي پوک ڪرڻ جي ڪم کي انهن ڪمن ڪارين ۾ ترجيح ملي.

(٢) ٽرئڪٽرن جي ڪم جي ڀاڱي ۾ انجنيري طبقي وارن کي گهرجي ته زميندارن زمين تي فقط تجربا ڪري ڏيکارين ته ٽرئڪٽرن ۽ انهن جي اوزارن مان چڱيءَ طرح سان ڪم ڪيئن وٺجي ۽ انهيءَ ڀاڱي ۾ فقط سر زمين تي تجربن ڪري تيل خرچ زميندارن کان وٺن ۽ ٻيو اهو خرچ جو ٽرئڪٽرن تي اهڙن تجربن کان اڳ ڪيو ويو هجي.

(٣) زميندارن جي خريد ڪيل ٽرئڪٽرن جي مرمت ۽ انهن کي ليڪ ٺاڪ رکڻ کي سپني ڪمن تي ترجيح ڏيڻ گهرجي.

Gul Hayat Institute

(٤) ڪو آپريٽو (ڪريڊٽ اگريڪول) ڊيپن جي جاري ٽيرڻ ڪانپوءِ انهن ۾ ٽرئڪٽرن واسطي جلائو ڪاليون مٽيا تيل، مڪاني گهرجن جي پوري ڪرڻ لاءِ موجود رکجن.

(٥) ٽرئڪٽرن ۽ مشينن لاءِ ڪم ايندڙ تيل ۽ سڀ جي ٻاهران گهرائڻ ۾ اچڻ تن جي ڊيوٽيءَ ۾ پنجن سالن جي عرصي تائين ڪجهه مجرائي ڏني وڃي.

www.drpathan.com Page # 138

ب - جانورن جي اسپتالن جو ڪاتو

۲٦٥. هن صوبي ۾ جانورن جي مرضن جا خانگي طرح ڪندڙ ڊاڪٽر موجود نه آهن. تنهن ڪري چوپايه مال جي مرضن ضابطو رکڻ لاءِ سموري جوابداري سرڪار تي مڙهي ويئي آهي. جانورن جي اسپتالن جي ڪاتي جو ڪم گهڻو ڪري جي مرضن کي سنڀالڻ ۽ انهن تي دوائن ذريعي يا روڪڻ جي سان ضابطو رکڻ تائين محدود آهي. چوپايه مال ۾ مرضن روڪڻ لاءِ جيڪي ڪجهه قدر کنيا ويندا سي سڌي يا اڻ سڌي هارين جي ئي فائدي لاءِ ٿيندا.

۲٦٦. سنڌ ۾ چوپايه مال ۾ جي عام مرض ڏسڻ ۾ اچن سي آهن ماتا ۽ ريجهه. ماتا جي بيماري اهڙي شي آهي جيڪڏهن روڪيو نه وڃي ته جيڪر تمام تورڙي وقت ۾ ئي مال ڊهن يعني چٽ ڪري ڇڏي. مال ۾ ريجهه جو مرض ملڪ ڪن خاص هنڌن ۾ ٿيندڙ آهي ۽ اهو انهن بوسل وارين ايراضين ۾ وندو آهي جتي "سيدل ويڪٽر" ڪيڙو گهڻو ٿيندو آهي. هن مرضن لاءِ اهڙي دوا موجود آهي جنهن ڪري اهو مرض ٺڪي ۽ ريجهه جي مرض جي علاج لاءِ دوا درمل ٿيندي آهي. ۾ سمهاڙي جي بيماري عام جام ٿيندي آهي. اها سخت نمونو اختيار نه ڪندي آهي جانورن کي ضعيف ۽ ڪمزور ڪري ڇڏيندي آهي پر هن بيماري ڪري خوش نصيبا تورا موت ٿين ٿا. ٻين بيمارين ڌڙوڪو ڏنبرڪو ۽ ڏنبجڻ، چوپايه مال ۾ ٻڪرين ڍڳن ۾ ڦڦڙي ۽ وچڙندڙ نمونيا ٿيندڙيون آهن. انهن مرضن ڏيڻ لاءِ گهرج وقت ضروري دوا درمل ملڻ جو بندوبست گهرجي.

Gul Hayat Institute

٢٦٧. من ڪاٽي جي ترقي وارين رٿن ۾ ٺهرايو ويو آهي ته موجوده
٣٧ جانورن جون اسپتالون وڌائي ١٦ اسپتالون ڪيون وڃن ۽ انهيءَ
ءِ ته هر هڪ تعلقي لاءِ هڪ هڪ اسپتال ٿئي ۽ تنهن ڪانسواءِ ٣٤ گشتي
اسپتالون قائم ڪيون وڃن — من ترقيءَ واري رٿ کي وڏي اهميت
ڏيڻ گهرجي ۽ هر سب کان پهريائين گشتي اسپتالون قائم ڪرڻ گهرجن.

جانورن جي اسپتالن ۾ ڪم ڪندڙ ماڻهن کي تربيت ڏيڻ گهرجي

٢٦٨. سرڪاري بلو بوڪ (١٩٤٧ع) ۾ ٺهرايو ڪيو ويو آهي ته
انڊين ويٽرنري ريسرچ انسٽيٽيوٽ عزت نگر ۽ هڙ بين ويٽرنري
ڪاليجن ۾ انڊيشنل ويٽرنري اسسٽنٽ سرجن کي تربيت ڏني وڃي.
ملڪ تازين سياسي تبديلين کان اڳ، ملڪ اندر جيڪي ٻه ٽي ويٽرنري
ڪاليج هوا، تن ۾ سنڌي شاگردن کي رهڻ لاءِ جايون ملڻ مشڪل هيون.
جيڪڏهن سنڌ ۽ ان جي ڀرپاسي اولهه پاڪستان جي ملڪن جون گهرجون
مڪمل طور سان پوريون ڪرڻ لاءِ پنجاب ويٽرنري ڪاليج کي وڌائڻ
مناسب نه سمجهڻ ۾ اچي ته پوءِ سنڌ ۽ بلوچستان ۽ خيرپور جون
گهرجون پوريون ڪرڻ لاءِ سنڌ ۾ نئون ويٽرنري ڪاليج کولڻ ضروري
ليندو. اميد ٿي ڪجي ته چوپائي مال جي مرضن جي جاچ ڪرڻ
جانورن جي بيمارين بسنبت وڏيڪ کوجنائون ڪرڻ لاءِ
جيسين پاڪستان ۾ هڪ جدا ويٽرنري ريسرچ انسٽيٽيوٽ ڏئم
ڪجي تيسين سنڌ، انڊين ويٽرنري ريسرچ انسٽيٽيوٽ سان پنهنجا
تعلقات قائم رکندي ايندي.

زرعي ۽ ويٽرنري ڪاتن جي ڏيڻ سر انتظامي تنظيم

٢٦٩. برجستي رهنمائي جي نه هئڻ ڪري ۽ گهربل ليااقعن
واري چڱي تربيت يافته ڪاروباري عملي جي اڻاٺ ڪري زرعي

www.drpathan.com Page # 140

۽ ويٽرنري ڀڃڻي ڪاتن جي ڪمن ڪارين کي گڏ ريل زمانو ٿيو آهي - هنن ڪاتن جي وڏايل مشغولين ۽ قومي اقتصادي مفاد خاطر جيڪو اجا ڪم ڪرڻو پيو آهي، تن لاءِ ضروري آهي هڪ ڪمشنر آف اگريڪلچر اينڊ اينيمل هسبينڊري، ۽ ڊائريڪٽر آف ايگريڪلچر (هڪ تربيت ڏيڻ ۽ کوجنا ڪرڻ لاءِ ۽ هڪ انتظام کي منهن ڏيڻ لاءِ) ۽ هڪ ڊائريڪٽر آف اينيمل هسبينڊري مقرر ڪجن. هنن ٽنهي جاين جا عهديدار انتظام رکڻ ۾ قابل ۽ عملي لياقتن وارا هئڻ گهرجن.

۲۷۰ هن وقت جانورن جون اسپتالون سرڪار ۽ ڊسٽرڪٽ لوڪلبورڊن جي پٺتي ضابطي هيٺ آهن - هن انتظامي ٻٽيءَ هيٺ ٻرجستائي، قابليت ۽ آسانيءَ سان ڪم ڪار هلائي ڪو سگهبو- سڀ جانورن جون وڏيون توڙي ننڍيون اسپتالون اينيمل هسبينڊري ڊپارٽمينٽ جي سڌي ضابطي هيٺ هئڻ گهرجن - ڊسٽرڪٽ لوڪلبورڊن کي گهرجي ته اهي اسپتالن جي هلائڻ ۽ واڌاري لاءِ مددي گرانٽون ڏين.

ج- ڳوٺاڻي اوڌر ۽ قرض

۲۷۱. ”ڳوٺ جي ماڻهن جو قرض ۾ رهڻ جو مسئلو نڪو وڃي ۾ آڻي سگهبو نڪو حل ٿي سگهندو، جيستائين ڪ ان سان گڏ ڳوٺ ماڻهن جي اوڌر ڏيڻ جي طاقت ۽ سندن پٺن ڳالهين جهڙوڪ مالي حالت پيداوري ۽ بهبوديءَ تي ويچار نه ڪيو ويو آهي.“ سر آرچيبالڊ رولينڊ پوسٽ وار ڊيولپمينٽ اسڪيم بابت سنه ۱۹۴۳ جي پلو بوڪ جي مل ۾ موجب :-

”سنڌ ۾ ڪو آپريٽو هلچل ۱۹۰۶ع ۾ جاري ڪئي ويئي، ۽ ۱۹۱۸ع ۾ اسسٽنٽ رجسٽرار جي مقرريءَ سان هڪ جدا کاتو سنڌ ۾

www.drpathan.com Page# 141

ڀاري ڪيو ويو- ٿوري ئي وقت کانپوءِ نامحدود جوابداري جي اصول تي، ڪيترين ئي ابتدائي اگريڪلچرل ڪوآپريٽو ڪريڊٽ سوسائٽيون جن جا ميمبر بي آزمودگار ۽ ڪم کان اڻ واقف هوا، بيحد گهڻي انداز ۾ وڌڻ لڳيون- ٻين جي ميمبرن کان قرض جي وصولي نه ڪري سگهڻ سبب هي سوسائٽيون تڪليف ميٽ اچي ويون- انهيءَ کان پوءِ گذريل ڪن سالن کان ڪجهه سڌارو ٿيو آهي- ڪوآپريٽو سوسائٽين کي درجي وار ڪرڻ ۽ کين پنهن جي پيرن تي بيهارڻ جو سوال ڪوآپريٽو کاتي ٻاڻ تي هموار ڪيو آهي ۽ ٿوري ئي وقت ۾ اهو پورو ٿي ويندو- تازو ڪنزيومرس (شيون واپرائيندڙ) ڪوآپريٽو سوسائٽيون چالو ڪيون ويون آهن خاص انهيءَ لاءِ ته راشننگ ۽ ڪيترين شين جي اڻاٺ مان پيدا ٿيل تڪليفن کي حل ڪري- اهو ته اڃا ڏسڻو آهي ته واپار جي ڌنڌن جي اڳين رواجي ڪڙيءَ تي اچڻ کانپوءِ به هي ڪنزيومرس ڪوآپريٽو هلچل هلندي اپندي يا نه- ١ اپريل ١٩٤٥ کان سڄي ڪوآپريٽو کاتي جي نئين سر تنظيم ڪئي ويئي آهي انهيءَ لاءِ ته گهڻن کاتن جون لڙائيءَ کانپوءِ وارين ڪيترين ئي ترقيءَ جون رٿون ۽ تجويزون ڪوآپريٽو هلچل ذريعي پوريءَ طرح عمل ۾ اچي سگهن.

٢٧٢. سنه ١٩٤٧ جي سنڌ ائڪٽ نمبر ٢٠ ذريعي زراعت لاءِ اوڌرن ڪٽڻ جي بنسبت مصر جي اگريڪول ڪريڊٽ جي نموني تي ناهيل نهراڻ عمل ۾ اچڻ لاءِ ممڪن بڻايا ويا آهن- ڪوآپريٽو هلچل جي هن سڌاري جي هڪ وصف هي آهي ته جيڪي ميمبر نه مڃن تن کي به اوڌر تي مال وٺڻ جون سهوليتون ڏجن ٿيون- زرعي سڌاري لاءِ هيءَ ڳالهه هميشه ياد رکڻ جهڙي ثابت ٿيندي جو انهيءَ طرح

Gul Hayat Institute

اهي شيون خاص ڪري اُجَ، پاڻ ۽ اوزارن جي آباد گارن کپي هر ووت گهرجن سي سولائي سان مهيا ڪري سگهجن - ڪو آهريتو ڪاني کي کپي ته جڏهن ٻهراڙي ۾ ڏيهو ڄاڙي تي وڃن ۽ انهن تي گهربل عملو مقرر ٿي وڃي ته پوءِ زرعي ڪاتي جون انهن شين ۾ واپار ڪرڻ واريون هاڻوڪيون ڪار گذاريون هٿن جي حوالي ڪري.

۲۷۳. هن سڌاري مان هارين کي فائدي جي ئي ڪا اميد ڪار تي ڏسڻ ۾ اچي سواءِ هن جي ته زميندارن جي ذريعي مٽي ذڪر ڪيل شيون واجبي اگهن تي جلد ميسر ٿي سگهن - هارين ۽ ڪو آهريتو ڪاني جي درميان سڌيءَ طرح واپار ملڻ جو امڪان ڪونهي سواءِ هن حالت جي جڏهن هو پنهن جو زميندار ضامن ڏين - هاريءَ جي معتبري ۽ ساک ايتري گهٽ اهڙي آهي جو هو اوڌر مونائي ڏيڻ ۾ گهٽو ڪري ڪوتاهي ڪندو آهي ۽ انهيءَ ڪري ئي تيل فصل ۾ سندس حصو ضمانت رکڻ سان ڪا چڱي ڪارڪ هلڪي اوڌر يا قرض ڏيئي سگهندي - هو رواجي طرح ڪا ئي ضمانت نه ڏيندو. هاريءَ کي پنهن جي گهرو گهرجن لاءِ اوڌر وٺڻ لاءِ ڳوٺ جي دوڪاندار تي ئي ڀاڙڻو پوي ٿو.

۲۷۴. ڳوٺ جي دوڪاندار جي آمدني جا ذريعا وري سيٺيا يا شراف آهن جي وياج تي پيسن اڌار ڏيڻ جو ڌنڌو ڪندا آهن جي وڏن شهرن ۾ رهن ٿا. تورو اڳ هن صوبي مان گهٽائي قرض ڏيندڙ ۽ ڳوٺاڻا دوڪاندار لڏي ويا آهن جو هنڌڪي بدامني جو دپ هو پر اها حالت اجا اهڙيءَ ڪڙيءَ تي نه پهچي آهي جو هارين کي هن ذريعي اوڌر تي ضروري شين جو ملڻ صفا بند ٿي وڃي ۽ انهن کي پنهن جي گهرو گهرجن جي پوري ڪرڻ ۾ وڏيون تڪليفون ٿين. ضروري آهي حالتن جو چڱيءَ طرح مطالعو ڪيو وڃي انهيءَ لاءِ ته هارين جي گهرجن کي منهن ڏيڻ لاءِ پيو ڪو رستو رٿجي ۽ خاص

www.drpathan.com Page # 143

ڪري جهڙي ضرور هوي اتي ڪو آپريٽو ڪاٽي هٽان خريد و فروخت سوسائٽيون (پرچيز ائنڊ سيل سوسائٽيون) جاري ڪجن جي گولن جي دڪاندارن جي جاءِ تي ڪم ڪري سگهن.

٢٧٥. جيستائين لئين سر پرپا ڪيل ڪو آپريٽو ڪاتو هارين کي سندن گهرون ۽ واپرائڻ جي شين مهيا ڪري ڏيڻ لاءِ گهربل مدد ڪري، تيستائين جيڪي جتي گهٽي اطاڪ هجي اتي زميندارن کي همٿائجي ۽ هٿ مدد ڪجي ته هو پنهنجي هارين جي ضروري گهرجن لاءِ شيون مهيا ڪري ڏين. ان مقصد لاءِ واسطيدار زميندارن کي پنهنجي هارين جي ورهائڻ لاءِ گهرو گهرجن جي ذخيرن، خاص ڪري ڪپڙي، گاسليٽ، داڻين، کنڊ ۽ لوڻ رکڻ لاءِ، همٿائڻ ۽ مدد ڏيڻ گهرجي.

د- ڳوٺاڻي تعليم

٢٧٦. ڳوٺاڻي تعليم بابت ڪي اهڙيون ڳالهيون آهن جي هاريءَ جي مفاد سان گهرو واسطو رکن ٿيون ۽ اهي آهن، ابتدائي تعليم، بالغن لاءِ تعليم، ماسترن کي تربيت ڏيڻ ۽ ڳوٺ جي اڳواڻي ڪرڻ.

٢٧٧. پوسٽ وار ڊيولپمينٽ اسڪيم تي سرڪاري بلوپرنٽ (١٩٤٧) جي صفحي ٧١ مان اسين حوالو ڏيون ٿا:-

"پنجن سالن واري ترقيءَ جي رٿ موجب تعليم جي سڄي مسئلي يعني ابتدائي تعليم ڪانوني يونيورسٽي تعليم تائين، ۽ تعليم کاتي کي نئين سر تنظيم ڪرڻ بابت ويچار ڪيو ويو آهي. پر انهيءَ ترقيءَ جي رٿ کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ جيڪي تڪليفون درپيش ايندڙيون سي فقط اهي هونديون جي تعليم جي سڄي مسئلي مان ئي پيدا ٿينديون ۽ اهي خاص ڪري مالي تڪليفون آهن.

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 144

گذريل ٽورن سالن کان تعليم ۾ جڳوئي سڌارو ڪيو ويو آهي ۾ ابتدائي تعليم خاص ڪري ڇوڪرين جي تعليم، صوبي جي گهرجن کان گهٽ پٺتي پيل آهي. تنهن ڪري لڙائيءَ کانپوءِ وارن سڌارن لاءِ هيءَ ڳالهه ضروري ٿيندي ته ماڻهن جو تعليمي درجو وڌائجي. آدم شماريءَ جو گهٽ حصو ڳوٺن ۾ رهي ٿو ۽ جيڪڏهن سچ پچ ترقي ڪرڻ جي تمنا آهي ته ڳوٺ جي اسڪولن تي وڌيڪ ڌيان ڏيڻ گهرجي تنهن ڪري لڙائيءَ کانپوءِ وارن تعليمي سڌارن آڏو جون تجويزون هن ڳالهه تي ئي فقط منحصر آهن ته جيترو ٿي سگهي اوترو گهٽ هند مفت ۽ زوري تعليم ڏيڻ جو سرشتو جاري ڪجي. اڄ ڏينهن تائين ڏهن تعلقن ۾ مفت زوري تعليم ڏيڻ جو سرشتو جاري ڪيو ويو آهي ۽ ٿوري ئي وقت اندر اهو سرشتو ٽن وڌيڪ تعلقن سان لاڳو ڪرڻ جو خيال آهي. صوبي جي ٦١ تعلقن مان هن موجب باقي ٤٨ تعلقا بچندا. اها رٿ ڪئي ويئي آهي ته هر سال ٦ تعلقن سان زوري تعليم جو سرشتو لاڳو ڪجي. انهيءَ طرح رٿ نمبر ٤٥ موجب پهرين پنجن سالن ۾ ٣٠ وڌيڪ تعلقن سان زوري تعليم جو سرشتو لاڳو ٿيندو ۽ انهيءَ جو نتيجو هيءُ نڪرندو ته پنجن سالن جي پوري ٿيڻ کانپوءِ، زوريءَ تعليم جو سرشتو ٤٣ تعلقن يعني صوبي جي $\frac{2}{3}$ حصي سان لاڳو ٿي ويندو. زوري تعليم جاري ڪرڻ لاءِ جيڪي ماستر رکيا ويندا تن مان گهڻا ضرور نوان هوندا. بهتر نتيجا حاصل ڪرڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته انهن کي جيترو جلد ٿي سگهي اوترو جلد گهربل ترتيب ڏني وڃي. انهيءَ مقصد لاءِ سرڪار اڳ ئي لاڙڪاڻي ۽ سکر ۾ ٢ ٽريننگ اسڪول (تربيت ڏيڻ جا اسڪول) کوليا ۽ حيدرآباد جي مردانه ٽريننگ ڪاليج ۾ صبوح ۽ سانجهي جدا جدا وقتن تي ڪلاس هلارائي وڌيڪ تربيت يافته ماسترن مهيا ڪرڻ جو بندوبست

جڏهن ڳوٺن اندر وڏيڪ مڊل اسڪول (ريزيڊيشل
آهي. اسڪول) کوليا ويندا تڏهن تعليم کي زياده وڌائڻ
يافته ماسترن جي مهيا ڪري ڏيڻ واري مسئلي کي
سان حل ڪري سگهبو. اسڪول ۾ اندر جيڪي ڪم
اڄن سي اهڙا هجن جو ڳوٺاڻي روزاني ڪم ڪارين
۾ اڄن. انهيءَ مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ اهاڙت تي ڪاڄي
(الف) ڳوٺاڻا مڊل اسڪول کوليا وڃن جتي زرعي ۽ روزگار
ڪرڻ وارن ڪمن جي اصولن تي جوڙيل درجي انگريزي تائين
وڃي. اها اميد ٿي ڪجي ته آئينده سڀ مڊل ابتدائي
قسم جائي ٿيندا ۽ زراعت بابت چاه پيدا ڪندڙ اسڪول
جا بنيادي اسڪول ٿيندا."

٢٧٨. مٿئين سرڪاري بلوڪ مان ظاهر آهي ته زوري ابتدائي
جي جاري ڪرڻ ڪانسواءِ، ڳوٺاڻي تعليم جي موجوده بوسيده
۾ جنهن ضروري سڌاري ڪرڻ جي تجويز ڪئي ويئي آهي
آهي ته هرهڪ ضلع ۾ هڪ ڳوٺاڻو مڊل اسڪول قائم ڪيو
جنهن ۾ انگريزيءَ جي ۴ درجي تائين ۽ زراعت ڏانهن لاڙو
تعليم ڏني وڃي. جيتوڻيڪ اسين قبول ڪريون ٿا ته زراعت
خيال وجهڻ لاءِ تعليم ۱۳ سالن ۽ ان کان مٿي عمر وارن ٻارن
ڏيڻ فائديمند ٿي سگهي ٿي پر ان عمر کان گهٽ عمر وارن ٻارن
اها تعليم ڏيڻ لاءِ اسين خبرداريءَ سان ڪم وٺڻ جي صلاح
ٿا. ماڻهن ۾ علم ڦهلائڻ ۽ ڳوٺن جي گهرجن سان ٺهڪي
تعليم جي رٿڻ ڪرڻ بابت اسين تعليمي کاتي جي هن ڪم
مرحبا ڪندي، هن ڳالهه تي زور ڏيڻ مناسب سمجهون ٿا ته
وقت ۾ ڳوٺاڻي تعليم جي جن اهم ڳالهين تي ڌيان نه ڏنو

www.drpathan.com Page # 146

ويو آهي، انهن تي ڏيان ڏجي ۽ ڳوٺاڻي تعليم جي سڌاري ۾ رڳو رڪاوٽ ۾ جن ڳالهين تي پورو ڌيان ڏنو وڃي سي ۽ ڏيکاريون وڃن.

٢٧٩. اسين هندستان جي آدمشماري، ١٢- سنڌ جي ١٩٤١ع جي رپورٽ مان هيٺ حوالو ڏيون ٿا:-

”ڊائريڪٽر آف پبلڪ انسٽرڪشن جو رايو آهي ته سنڌ ۾ تعليم جو تمام وڏو حصو ضايع ٿيو وڃي ۽ ٻين لفظن ۾ ائين ڪٿي ڄمڄي ته جيڪي ٻار سڪولن ۾ داخل ٿين ٿا تن جو وڏو عدد جلدئي سڪول ڇڏيو ڏئي ۽ جيڪي ڪي اُهي سکيا آهن سو ڪين ياد نٿو رهي ۽ انهيءَ طرح اهي اڻ پڙهيل رهجيو وڃن. ١٩٤١ ۾ آدمشماري جو ١٠٠٦ مرد ۽ ٣٠٤ عورتون لکي پڙهي ڄاڻندڙ هيون. مسلمانن ۾ لکي پڙهي ڄاڻندڙ مرد ٨ء٠ سيڪڙو ۽ ١ء١ سيڪڙو زالون هيون.

ٻارن جي تعليم

علم حاصل ڪرڻ جا آلات

Gul Hayat Institute

٢٨٠. جنهن ماحول ۾ ٻار رهن ٿا ان سان ٺهڪي ايندڙ نموني ۾ تعليم ڏيڻ ڪري اهڙي اميد ٿي ٿئي ته اهڙيون حالتون پيدا ٿينديون جن ڪري اُنهن ۾ پنهنجي رهڻيءَ جي معيار کي سڌارڻ لاءِ زبردست خواهش پيدا ٿيندي. جيڪڏهن گذريل وقت ۾ ڪيل غلطين کان پاسو ڪرڻو آهي ته ڳوٺاڻي تعليم ڏانهن عليحده توجه ڏيڻ ضروري آهي. عام تعليم جو صحيح ڪم هيءُ هئڻ گهرجي ته ٻارن کي اهڙيءَ طرح تيار ڪيو وڃي جيئن، پنهنجي جماعت جنهنجا هو جزا آهن تنهن ۾ هو خوشحاليءَ ۽ ڪاميابيءَ سان زندگي بسر ڪري سگهن. تنهنڪري

هيءَ ڳالهه ضروري آهي ته اهڙا ذريعا اختيار ڪجن جنهنجي ڪري ٻار کي علم حاصل ڪرڻ لاءِ گهربل آلات ملن جي من جي ذهني واڌاري لاءِ ڪار آمد ٿيندا. انهيءَ ڳالهه جو بنيادي اصول هيءُ آهي ته هو لکڻ، پڙهڻ ۽ حساب ڪرڻ ۾، پنهنجن هٿن ڪان ڪم وٺڻ ۾ ۽ پنهنجي ويچار ۽ خيال جي طاقت کي ڪم آڻڻ ۾ ڪهڙي قابليت ڏيکاري ٿو. ڳوٺن اندر اوائلي تعليم جاري ڪرڻ وقت انهن ٻن ڳالهين تي گهٽي ۾ گهٽو خيال ڏيڻ گهرجي.

پڙهڻ جي قابليت

۱۲۸. اسانکي انديشو آهي ته ڳوٺن ۾ زوري ابتدائي تعليم تي ڪيل خرچ ۽ ڪشالا گهڻي قدر ضايع ٿي ويندا ۽ گهڻا ٻار جيئن هنکان اڳ ٿيو آهي، پنهنجن سڪولن ڇڏڻ کانپوءِ جلدي جاهل ۽ بي علم ٿي پوندا جيڪڏهين سندن حاصل ڪيل علم سندن ذهن ۾ رکڻ لاءِ ڪي ذريعا موجود نه ڪيا ويا. پڙهڻ جي قابليت تي اسين زور ڏيون ٿا. پڙهيل ۽ اڻ پڙهيل ماڻهن جي وچ ۾ فرق سندن پڙهڻ جي حد ۽ پهچ تي منحصر آهي، اهو حساب يا لکڻ کان وڌيڪ سولائي سان حاصل ڪري سگهجي ٿو. هڪ دفعي جيڪڏهين پڙهڻ جي لياقت حاصل ڪئي وڃي ته پوءِ اها ٿوري ذهني ڪوشش سان رهندي ايندي. اها پنهنجي حياتي جي وقت ۾ سنئو ڪم مهيا ڪري ڏئي ٿي. تنهن هوندي به هي حقيقتون بي معنيٰ ٿينديون جيستائين ڪ اهڙو بندوبست نه ڪبو جنهن ذريعي، جيڪي پڙهي ڄاڻندا هجن انهن کي سندن مرضيءَ موجب ڪتاب مهيا ٿي سگهن. اسين ڳوٺن ۾ گشتي لائبريرين جي ضرورت تي زور ڏيون ٿا انهيءَ لاءِ ته اُهي نوجوان جن پڙهڻ سکيو آهي پنهنجي سڪول ڇڏڻ کانپوءِ به پڙهڻ ۾ پنهنجي دلچسپي رکندا اچن.

www.drpathan.com Page # 148

٢٨٢. اسين سفارش ٿا ڪريون ته هر ڳوٺ جتي ۾ سڪول نه آهي پر ان ۾ ملان رهندڙ آهن، اتي سرڪار اهڙن ملان کي مددي گرانٽون ڏئي ته هو ٻارن کي پڙهڻ سيکارين ۽ تنهنکان سواءِ تعليمي کاتي کي گهرجي ته پنهنجي پوسٽ وار ڊيولپمينٽ جي رٿن ۾ ڳوٺن لاءِ گشتي لائبريريون قائم ڪرڻ جو ڪم به شامل ڪري.

دستڪاريون (هنر)

٢٨٣. پڙهڻ جو علم ٻار کي پنهنجو حوصلو ڪم آڻڻ سيکاريندو. دستڪارين جي اوائلي تعليم هنکي سندس "هٿ ڪم آڻڻ" سيکاريندي هٿن جي قابليت ڏيکارڻ جي شروعات هر ڪنهن ٻار جي زندگيءَ جي مسئلن کي منهن ڏيڻ جو هڪ حصو هئڻ گهرجي. اهوئي سبب آهي جو گذريل ڪن ٿورن سالن ۾ وڌيڪ سڌريل ملڪن ۾ ٻارن کي شروعاتي تعليم ڏيڻ وقت شڪليون ٺاهي ڏيکارڻ تي زور ڏنو وڃي ٿو. اسڪول لاءِ وڏي خرچ ۽ زبردست سازو سامان جي ضرورت ڪانهي. مقصد هيءُ هئڻ گهرجي ته ٻارن کي ڪاريگر بڻائڻ جي ڪوشش ڪرڻ نه، پر اوزارن کي ڪم آڻڻ جو اوائلي طريقو سيکارڻ گهرجي. ڪو به چالاڪ ماستر اهي طاقت وڌائيندڙ ڪم ڪرائي سگهندو جن ۾ جسماني قوتن گهربل هوندي آهي. اسانکي خبر آهي ته جسمني ۽ چالاڪي پرائمري اسڪولن جي ماسترن ۾ اڻ اڀ شئي آهي. جيستائين خود ماسترن کي سندن تربيت جي وقت دستڪارين جي اوائلي تعليم نه ڏني ويندي تيستائين ڪو به سڌارو ٿي نه سگهندو.

قدرت جو مطالعو.

٢٨٤. اها به هڪ عجب جهڙي ڳالهه جو اسان جا ڳوٺاڻا ٻار قدرتي نظارن جي نزديڪ رهندي به قدرت جي ڪرشمن کان ڇهتري قدر

www.drpathan.com Page # 149

هي خبر آهن. اها تقاضا ٻي واجبي نه آهي ته ڳوٺن ۾ رهندڙ ٻارن کي وڻن رهندڙ جانورن، ٻوٽن ۽ جيتن جي بنيادي حياتيءَ بابت اوائلي تعليم ڏني وڃي. جيڪڏهن انهن ٻارن کي خبر هجي ته ٻوٽا ڇو ٿا اڀرن، موسمون وري وري ڇو ٿيون اچن، مينهن ڇو ٿو پوي، جانور ڇو ٻچا پيدا ٿا ڪن، جيت پوڙن ۽ ٻڇڙن ۾ ٿا، گل ڇو ٽڙن ٿا ۽ بيماريون وري وري ڇو ٿيون ٿين ته جيڪر انهن جي غور سان ڏسڻ وائسڻ جون ڳجهيون طاقتون وڌن ۽ هنن تعليم حاصل ڪرڻ جو شوق وڌي. ڳوٺاڻي وٽ مفيد علم جو هڪ ڀنڊار پڙيو پيو آهي پر اها ٿائين انهيءَ ڀنڊار جي دروازي کي هٿ نه ڪڙڪايو آهي. هن جي حالت ساڳي رهندي جيستائين ڪ ماستر کي سيکاريو وڃي ته هو ڪيئن سيکاري، ڇا سيکاري ۽ ڇو سيکاري. ٻارن جي پنجن حواسن ۾ وڏي قابليت سمايل آهي پر هن کي خبر نه آهي ته انهيءَ قابليت کي هو ڪهڙي طرح مفيد نمونيءَ ۾ ڪم آڻين. هن کي سيکارڻ جي ضرورت آهي.

جيڪڏهن ماسترن کي تعليم نه ڏني ويندي ته نئون نسل به پوڙهي نسل کان ڪو وڌيڪ علمند نه ٿيندو.

ماستر

Gul Hayat Institute

٢٨٥. ڳوٺاڻي اسڪول جي ماسترن کي تربيت ڏيڻ ۾ هي ڳالهه به شامل هئڻ گهرجي ته هنن کي، ڳوٺ ۾ رواجي طرح ملندڙ اوزارن جي ڪم آڻڻ سان سادين دستڪارين جي اوائلي تعليم ڏني وڃي. ماسترن کي ڀرپاسي جي خاص قدرتي نظارن بابت تعليم ڏجي. ماسترن جي ڪم ۽ رهبريءَ لاءِ قدرت جي مطالع بنسبت جدا جدا قسمن جا ڪتاب شڪلين سان، ڪافي تعداد ۾ شايع ڪرڻ گهرجن. سڪولن ۾ باغ به هئڻ گهرجن. گلن، ڪڪڙين، ماکيءَ جي مکين ۽ گهرو جانورن جي پالڻ ۽ سنڀالڻ کي همٿائڻ گهرجي. سيني ماسترن کي سڌن

ٽريننگ جي وقت اسڪائوٽ ڪري ڀرتي ڪرڻ کپي. انهن کي علم صحت جا بنيادي اصول، فرسٽ ايڊ (ترت علاج) ۽ موسمي تپ تي ضابطو رکڻ سيکارڻ جي. هنن سڀني ڪارگذارين جي مطالعي کي تازي ڪرڻ لاءِ، وڏين موڪلن ۾، وقت به وقت ٻئي وسيلي ڪرڻ کپي.

اڳواڻ ڳوٺ لاءِ تربيت

٢٨٦. ڳوٺاڻين ايراضين ۾، اڳواڻيءَ لاءِ اسانکي نئين ڄمار واري نسل ۾ اميد رکڻ گهرجي. ٻارن جي دماغي قابليت ۽ ڏاتر لاءِ اسان جن ڳالهين جو ذڪر ڪيو آهي انهن جي ذريعي خبر پئجي سگهندي ته ڪير قابل آهي. شهرين ۽ ڳوٺاڻن جي وچ ۾ جيڪڏهن پيٽ ڪٽي وڃي ته ڏسڻ ۾ ايندو ته شهرين کان ڳوٺاڻن ۾ وڌيڪ قابليت آهي. پوري موقعي نه ملڻ ڪري ڳوٺاڻو گهٽ قابل سمجهيو ويندو آهي. هڪ هاريءَ جي پٽ جي ترقي اسان تي گهڻو اثر ڪيو آهي، جو سڪرنڊ جي زرعي ڪاليج مان آنرس سان گريجوئيٽ ٿيو ۽ جنهنکي اعلي تعليم لاءِ، امپيرئيل انسٽيٽيوٽ آف ائگريڪلچرل ريسرچ نئين دهلي ۾ پڙهڻ لاءِ اسڪالرشپ (وظيفو) ڏني وئي ۽ هينئر وڌيڪ تعليم وٺڻ لاءِ هو ولايت ۾ پڙهي رهيو آهي. اهڙا ئي ماڻهو پنهنجن همجنس انسانن کي چڱي طرح سيکاري سگهندا ته پنهنجي حالت ڪيئن سڌارجي. اهي ماڻهو جيڪي شهر جي عيش آرام تي هريل آهن ۽ هاريءَ کي حياتي ڪيئن گذارڻي پوندي، تنهن جي ڪين خبر ڪا خبر آهي سي ڳوٺن ۾ وڃي ليڪچر ڪرڻ يا سيکارڻ جي ڪم لاءِ پورا لائق نه آهن. زرعي کاتو جن ڳالهين جون هدايتون ڪري ٿو ۽ جن کي عملي جامو نٿو پهرائي سگهي تنهنجو هڪ وڏو سبب مٿيون آهي. اڳواڻي يا ماڻهن ۾ ڪاميابي رڳو آهستي آهستي حاصل

سگهجي. اڳواڻي لاءِ اڪل قابليت جو ظاهر ٿيڻ ۽ ان کي اڀاري
وڌيڪ وڌڻ ڏيڻ جي ذريعي اها ترقي ڪري سگهي، رڳو اتي ئي
پيدا ٿي سگهندي جتي هڪ ٻئي جي مدد سان ڪم ڪيو وڃي ٿو.
بدقسمتي سان اها حالت اسان جي ڳوٺن ۾ گهٽ آهي. ٻين ملڪن
۾ ڳوٺن ۾ گڏجي ڪم ڪرڻ جو سرشتو، هيٺين ادارن (جماعتن)
ذريعي قائم ڪيو ويو آهي يعني ته اسڪائوٽ تحريڪ، ڪوآپريٽو
تحريڪ، جوان آبادگارن جا ڪلب، چوپائي مال جا نمائش، راندين جون
ٽيمون، بحث مباحثي جا ڪلب، ناٽڪن جا ڪلب ۽ مذهبي ميلا.

١٨٧. ڳوٺن ۾ گڏجي ڪم ڪرڻ جي سرشتي لاءِ انتظام جي
ضرورت تي زور ڏيندي اسين اهو محسوس ڪريون ٿا ته ڳوٺاڻن جي
بيحد بي پروائي ۽ عام گهٽتائي، سڌاري جي آڏو اينديون. ائين
سمجهڻ نه کپي ته هنن مشڪلات کي حل ڪرڻ ممڪن نه آهي.
شروعات ۾ نه شروعات نه ڪئي ويندي تيستائين ترقي نه ٿي سگهندي.
ڳوٺاڻي بهبودي جي ڪم سان واسطو رکندڙ سڀني سرڪاري کاتن جي
ترقي وارين رٿن جو مقصد هئڻ گهرجي ته گڏجي ڪم ڪرڻ
جي ڪارگذارين کي زور وٺائين، انهي لاءِ ته ڳوٺاڻن جي تهذيبي زندگي
۾ ترقي ٿئي ۽ اڳواڻ ٿيڻ لاءِ وارا ماڻهو هٿ اچي سگهن. وڏي
هاري جي فقط تڏهن اميد رکي سگهجي ٿي جڏهن اهي ڪاٿا ڳڻتي جي
ڪر ڪندا.

١٨٨. اسين سفارش ڪريون ٿا ته هارين جي ٻارن کي ٿئين ۽
اعليٰ تعليم ڏيڻ لاءِ خاص سهوليتون ڏجن ۽ هن مقصد لاءِ سرڪار کي
کپي ته هر هڪ تعلقي ۾ هارين جي ٻارن جي هڪ مقرر ڪيل عدد
کي اسڪالرشپون ڏئي. اهي اسڪالرشپون اهڙيون هئڻ گهرجن جن
مان اسڪول جي فين (جيڪڏهن ڪي هجن ته) ڪتابن، رهڻ ۽
ڪپڙن جي خرچ جي پورت ٿي سگهي.

بالغن جي [illegible]

۸۹. [illegible] ڳوٺن ۾ واقف ماڻهن تي ڏهو اثر وڌيل موجود آهي
[illegible] ڪم ۽ خيال ۾ [illegible] آهي. هن طرح سمجهي هارين کي اڻ
سمجهه جي واڄبي آهي. جنهن سخت اُس ۽ گرميءَ ۾ هو ڪم ڪري ٿو
[illegible] ۾ ادي لوڙ دو ڏاڍو محنتي ماڻهو آهي ۽ هن جون گهرجون
ٿوريون آهن. هنجي عيش آرام جو خيال قديمي ڳالهين تي ٻڌل آهي.
[illegible] ورعي ڪم قديمي آهي. هنجا معاشرتي سهنج تمام ٿورا آهن.
[illegible] جهالت گهري آهي. ٻالي ماڻر سڌارا هن ڪري هنجي حياتيءَ ۾
تبديلي آڻي، انهيءَ طرف هو بيپرواهه آهي. هر جيڪڏهن هڪ دفعو هن
جو اعتبار جمي ويو ته پوءِ هو خوشيءَ سان ڌيان ڏئي ٿو ۽ سکي ٿو. ٻالي
ماڻر سڌارن جي اختيار ڪرڻ کان اڳ هنکي ضرور خبردار رهڻو ٿو پوي
[illegible] انهن جي اختيار ڪرڻ ۾ ڪو انديشو آهي يا نقصان آهي
[illegible] ڪن. جوان علاج تي عمل ڪرڻ ڪري هنکي ڀلواه رهي
[illegible] جو هميشه خطرو رهي ٿو. ڪيترن ٻيڙيءَ کان وڌيڪ هنڊهڻن
[illegible] ڪامل قيمتي آزمودي ۽ تلخ تجربي جي ڪري
هو جهونن خيال جو رهي ٿو.

۹۰. هاريءَ جي معاشرتي رسمن رواجن جو سنڌ رهڻي جي
[illegible] معيار تي گهڻو اثر آهي. هي رسمون ۽ رواج
[illegible] روايتي، مذهبي اعتقادن ۽ ذات پات جي تعصب تي ٻڌل
آهن. [illegible] سنڌ جي مالي حالت کي گهڻي قدر تباهه ڪن ٿيون. جيڪڏهن
[illegible] جي درجي کي سڌارڻ لاءِ ڪو به قدم کڻبو ته پهرين
[illegible] ۽ سڌارن جي راهه ۾ اڻدڙندڙ رنڊڪن جو پورو خيال ڪرڻ
[illegible] هن ماڻهن واڳڙو ۽ زباني تعليم کان وڌيڪ ڏسڻ وائسڻ جي
[illegible] جي لاءِ عادت رکيو. هنجي ٻارنهين جي ترقي
[illegible] ڪارن جي تعاون جي هڪ نظر ڪرڻ سان هو ماسترن جي

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 153

سالن تائين پڙهائيءَ کان به وڌيڪ حاصل ڪري سگهي ٿو. ٻه من ۾ ڳوٺ جي مسئلن ۾ اڳواڻي ڪرڻ ۽ جوکي جوڳي ڪم ڪرڻ جي گهڻائي آهي.

۲۹۱. جيستائين ابتدائي سڪولن لاءِ گهربل ماسترن جي کمي آهي، تيستائين اڻ پڙهيل بالغن جي تعليم جي اها رٿ نه رکي وڃي ته کين انهنکي تعليم ڏني وڃي هر هيءَ رٿ رٿڻ گهرجي ته ڪيئن انهن کي ڪار آمد معلومات پهچائجي.

۲۹۲. سرڪار هاريءَ لاءِ گهڻو ئي ڪجهه ڪري سگهي ٿي ۽ جيڪڏهن هنکي گهڻو علم هجي ته ديڪر پنهنجي حالت سڌارڻ لاءِ هو به گهڻو ڪجهه ڪري سگهي. فقط سرڪار ئي هنکي اها تعليم ڏيئي سگهي ٿي. تعليم سدس وسيع ۽ عام معني مطابق يعني عام ماڻهن کي گهربل تعليم ڏيڻ جو ڪم، ڳوناڻي سڌاري جي رٿن ۾ اول اچڻ گهرجي. اسڪول ۽ پڙهڻ جي لياقت تعليم لاءِ مددگار ثابت ٿيندي پر ائين نه آهي ته ڪو هدايتون ڏيڻ ۽ نسبت تبليغ ڪرڻ جو ڪم انهيءَ علم پرائڻ جي حالت تي منحصر آهي. تنهنڪري ٻهراڙيءَ جي ماڻهن تان بي علمي جو داغ مٽائڻ لاءِ ڪجهه وقت لڳندو ۽ اهو ضروري آهي ته هدايتن ڏيڻ ۽ نسبت تبليغ جي ڪم کي، قومي تعمير لاءِ مهيا ٿيندڙ خدمتن سان گڏ وڌائڻ گهرجي ۽ اهو ڪم مرڪز کي سنڀالڻ گهرجي.

ھ - ڳوناڻي صحت

۲۹۳. اسين، ڳوناڻي صحت جي ٽن رخن تي زور ڏيون ٿا يعني ته گشتي اسپتالن جي استعمال کي وڌائڻ، دائين جي تربيت ۽ کين نوڪريون ڏيڻ ۽ موسمي تپن تي ضابطي ۽ ڳوناڻن سان واسطو رکندڙ ٻين طبيبي ڪمن ۽ نسبت زبردست تبليغ ڪرڻ.

www.drpathan.com Page # 154

٢٩٤. جيستائين ڪي ھر ڪنهن ڳوٺ ۾ سرڪاري اسپتالن، يا دواخانن يا خانگي ڊاڪٽرن وٽان، بيماريءَ وقت يڪدم ڊاڪٽرن حاضر ٿيڻ جو بندوبست ٿئي تيستين سڀ ڪنهن تعلقي ۾ ٻه گشتي دواخانا قائم ڪرڻ گهرجن. اھي مقرر ڪيل وقت تي ھڪ ڳوٺ کان ٻئي ڳوٺ ڏانهن وڃڻ گهرجن.

٢٩٥. دائين کي تربيت ڏيڻ جي سهوليتن کي گهڻي ودر وڌائڻ گهرجي ۽ صحت کاتي ۾ کين نوڪريون ڏيڻ وارين رٿن کي وسيع پيماني تي آڻڻ گهرجي. اسين سمجهون ٿا ته ھر ڪنهن تعلقي جي هيڊ ڪوارٽر ۾ ھڪ دائي ۽ سندس ھٿ هيٺ چار مدد ڪندڙ (نائب دايون) رکڻ گهرجن ۽ ھر ڪنهن ڳوٺ، جنهنجي آدمشماري ٢٠٠ ھجي، اتي ھڪ وڏيڪ مدد ڪندڙ دائي رکڻ گهرجي. سندن رھڻ ۽ ھڪ هنڌان ٻئي هنڌ وڃڻ لاءِ گهربل سهوليتن تي خاص ڌيان ڏيڻ گهرجي.

٢٩٦. ھن کان اڳ، اسان ھارين جي لاچارين تي زور ڏنو آھي، جن مان گهڻيون سندن جهالت ۽ گهرو ضرورتن جي شين جي مهيا نه ٿيڻ ڪري پيدا ٿيون آھن. ھيءَ ڳالھ خاص ڪري صحت ۽ صفائي جي مسئلن سان لاڳو آھي.

Gul Hayat Institute

٢٩٧. جيڪڏھن موسمي تپ تي با اثر ضابطو رکيو ويندو ته پوءِ ائين سمجهڻ گهرجي ته تندرستي لاءِ ٿيندڙ جد و جهد اڌ ڪامياب ٿي آھي - ھاري ۽ سندن گهر جي ڀاتين کي موسمي تپ ۽ ان کي روڪڻ بابت بلڪل ٿوري يا ڪابه ڄاڻ نه آھي. جيڪڏھن ھنن کي گهربل سڌ ھجي ته جيڪر ھو پنهنجي مدد پاڻ ڪرڻ سان گهڻوئي ڪافي ڪري سگهن. موسمي ميڙهن کان بچڻ، ڳوٺن جي ٻاهر جيڪو پاڻي گڏ ٿي ڪٺو ٿئي ٿو تنهن ۾ ڳوٺاڻن جي گڏيل مدد سان دوائون وجهڻ

www.drpathan.com Page # 155

يا اهي، کي انان ڪڍي چڙهڻ ڪري گهٽڻ ٿي گهرجن ۾ موسمي تپ جي آزار کي با اثر نموني ۾ روڪڻ سگهجي ٿو.

۲۹۸. هن مهم ۾ ريڊيو، اخبارن ۽ سينيما، انهن مان هر هڪ کي چڱو پورو وڙ ڪپي. موسمي تپ کي روڪيندڙ دوائون، ضرورت مند ماڻهن کي ورهائڻ لاءِ، هر ڪنهن پوسٽ آفيس ۾ موجود رکڻ گهرجن.

و - گهرو هنر

۲۹۹. انڊسٽريز ڊپارٽمينٽ کي، ڳوٺن ۾ دستڪارين جا هنر تجربي روءِ ڏيکارڻ ۽ سيکارڻ جي ذريعي گهڻو ئي مفيد ڪم ڪرڻ جو موقعو آهي. مقصد هيءُ هئڻ گهرجي ته مردن ۽ زالن کي سندن واند ڪائي جي وقت ۾ فائدي وارو ڪم مهيا ڪري ڏجي.

۳۰۰. انهن حصن ۾ هن ڪم جي وڏي ضرورت آهي جتي هاري ۽ سندس ڪٽنب جا ڀاتي گهڻو ڪري پنهنجو وقت سستيءَ ۾ گذارين ٿا. اهي حصا هي آهن:- باراني زمينون، سدائين نه وهندڙ واهن تي آباد ٿيندڙ زمينون ۽ سيلابي زمينون. هنن حصن ۾ گهڻو ڪري هڪ فصل پيدا ڪيو ويندو آهي. هڪ دفعو فصل پوکيو ويو ته پوءِ ان تي لاباري جي وقت تائين گهڻو ڌيان نٿو ڏيڻو پوي. اهو ساهيءَ جو وقت ڪيترن ئي مهينن جو ٿيو پوي جيتوڻيڪ اهي انگ اکر دستياب ٿي نه سگهيا آهن جن جي ذريعي خبر پوي ته انهن حصن ۾ فصل پوکڻ لاءِ ڪيترن ماڻهن جي ۽ ڪيترن ڏينهن جي پورهئي جي گهرج پوي ٿي. پر ڪنهن به جاءِ ڏسندڙ کي سهوليت سان خبر پئجي سگهندي ته انهن ماڻهن جي واند ڪائيءَ جي وقت کي موجوده وقت کان وڌيڪ فائدي واري ڪم ۾ آڻي سگهجي ٿو ڪي ڳوٺاڻا گهرو هنر آهن جن کي گهريلو ساز و سامان ۽ شيون

Gul Hayat Institute

www.drpathan.com Page # 156

موجود ڪري ڏيڻ ۽ لهيل شين کي وڪڻڻ جون سهوليتون موجود ڪري ڏيڻ سان هميشه گهٽي قدر وڌائي سگهجي ٿو. هڪ جيڪڏهن ماڻهن جو اعتبار جهي ويو ته ٻوءِ نموني ۽ ڪاريگري سولائيءَ سان سدارا ڪري سگهجن ٿا.

ز - مشهوري ڪرڻ جو انتظام

مشهوري ڪرڻ جا طريقا -

٣٠١. ڳوٺن جي بهبوديءَ لاءِ سدارن آڻڻ، زمين جي پيدائش کي وڌائڻ ۽ ڀرازيءَ ۾ رهندڙ عام ماڻهن جي زندگيءَ جي معيار کي بلند ڪرڻ وارن سدارن کي وڏي پئماني تي آڻڻ جي تيسعائين گهٽي اميد ڪانه ٿي ڏسجي جيستائين ڪ مشهوري ڪرڻ جي جديد سازو سامان ۽ ذريعن کي پوري طرح ڪم نه آندو ويو آهي جن جي وسيلي سڀني قسمن جي آباد گارن کي گهربل معلومات پهچائي سگهجي ٿي. اسين تنهنڪري عام ماڻهن کي علم ڏيڻ ۾ مدد لاءِ، گشتي سينيما مولر لارين ۽ ريڊيو جي ڪم آڻڻ تي زور ڏيون ٿا.

٣٠٢. ڳوٺن ۾ مشهوري ڪرڻ ۽ سداري جي ڪم ۾ انگريڪلچر، ويٽرينري، ايجيوڪيشن، هيلٿ، ولهيج انڊسٽريز ۽ ڪوآپريشن کاتن کي ڪپي ته گڏيل صلاح مصلحت جي رٿ تي گڏجي ڪم ڪن جنهن موجب هرهڪ کاتو تعليم جي پرچار، مشهوري ۽ هدايتن ڏيڻ واري (تصويرن) ڏيکارڻ ذريعي تعليم ڏيڻ جو گڏيل ڪم ڪري.

مشهوريءَ واري پائلٽ رٿ

٣٠٣. نديءَ عملي هئڻ جي ڪري ضلعي جي ڪم ۾ ترقي ڪانه ٿيندي جو انهيءَ ڪري اهڙو ڪم ڪري نه سگهبو جنهن مان عملي ۽ دائمي نتيجا نڪرن. تنهنڪري اسين ڳوٺ سدار ۽ ڳوناڻي بهبوديءَ

Gul Hayat Institute

۱. تجربي جي اهائن طور سنڌ جي زرعي صلاحڪار جي ” سنڌ ۾ زرعي ڪاڻي ۾ ترقي تي نوٽ ۱۹۴۵ “ واري اشاعت جي فقرائن ۴۵ کان ۶۳ ۾ سفارش ڪيل اسڪيم جي اختيار ڪرڻ جي تائيد ڪريون ٿا. اهڙي رٿ جو مقصد آهي ته ڏسجي ته ٿوري ئي وقت اندر ٿورن ڳوٺن ۾ جن ۾ قومي تعمير وارا سڀ ڪاتا گڏجي ڪم ڪن ته ائين ڪرڻ سان ڇا ٿي سگهي ٿو. گهٽ ڪنڊ ڙ سينيما جي لاري جا

۲. ڳوٺن جو دؤرو ڪري سگهندي تڏهن جي مدد سان هن وڏي مشهوري جي پائليٽ آزمودي ڪرڻ لاءِ گهربل جاءِ ٽنڊي جام جي نزديڪ ريجنل فارم لاءِ رٿيل هنڌ تي ٻرپا ڪرڻ موزون ٿيندي. هن اوائلي آزمودي ۾ تربيت يافته عملي جي ملڻ جي نتيجن تي اهڙي ڳالهه جو مدار رهندو ته سڌاري جون رٿون ڪيئن ۽ ڪيتري قدر وڌائجن.

۴.۳. اهڙيءَ پائليٽ رٿ ۾ جا ايراضي اچي ويندي سا تخميني روءِ ۲۰۰۰۰ ايڪڙ ٿيندي. اهڙيءَ رٿ لاءِ ٽنڊي جام جي نزديڪ رٿيل جاءِ مقرر ڪرڻ ڪري، جاگيري زمينون، وڏن زميندارن جون اسٽيٽون ۽ ننڍيون ڪاتيداريون اهڙيءَ سان لاڳو ٿي سگهنديون. اهڙن ڳوٺن مان ڪوهه ڳوٺ هڪ ڪوارٽر کان ۱۰ ميلن کان پري نه هئڻ گهرجي ۽ اهو ضروري نه آهي ته اهي ڳوٺ هڪ ئي قطار ۾ هجن. چونڊيل ڳوٺن جي وڇوڙائي ۾ رستا اهڙا هئڻ گهرجن جن تان موٽرون هلي سگهن. ساڳيو وقت ڪم ڪندڙ عملي کي کپي ته گڏجي ڪم ڪري ۽ اهڙيءَ عملي ۾ هڪ سپرنٽينڊنٽ به هئڻ گهرجي جنهن کي مشهوري ڪرڻ جي جديد ڳالهين ۾ نسبت تربيت مليل هجي. هن کي واسطيدار کاتن يعني انگريڪلچر، ائيمل هسبنڊري، ايجوڪيشن، هيلٿ، ڪو آپريشن ۽ انڊسٽريز، هر هڪ جي هڪ زبردست آفيسر کان مدد ملڻ کپي.

www.drpathan.com Page # 158

٣٠٥. مسافرن لاءِ گهربل موٽرن ۽ ملڪ موٽر ٽرڪ، ١٦ مليميٽر واري سينيما جي سازو سامان سان ۽ ١٢ ماڻهن جي ويهڻ لاءِ ملڪ موٽر لاري ڪافي ٿيندا پون. عملي جو ڪم، ڳوٺاڻن کي ڪارائتي خبرچار ڏيڻ، رهبري ڪرڻ ۽ صلاح مصلحت ڏيڻ لائين محدود ٿيندو ۽ ساڳئي وقت تي عملي جو هيءُ به ڪم ٿيندو ته ڳوٺن ٿوري پنهنجي پنهنجي همٿ ۽ ننڍي پيماني تي نماءُ ڏيکارين. نماءُ ڪرڻ به ڪم آڻڻ شين لاءِ ڪاٺ، ڦڪي ۽ وٺڻ گهرجي. جدا جدا ڪاتن جي بالا عملدارن کي گهرجي ته سنڌ ڪاني جا آفيسر جي هن رٿ ۾ رڌل رهندا ان جي جدا جدا فرض جي شرح ڪن. ڳوٺاڻا جيڪو ڪم ڪن سو سندن رضا خوشيءَ سان هئڻ گهرجي انهيءَ لاءِ ته انهيءَ مان دائمي نتيجا نڪرن. اها سنڀال ڪرڻي پوندي ته ڪنهن ڪم ڪرڻ بابت سرڪاري ماڻهن مان ڪنهن جي ڪهل سفارش موجب، اهو ڪم ڪرائڻ لاءِ ڳوٺاڻن تي ڪو زور ۽ زبردستي ته نه ڪئي وڃي. انهيءَ گروهه جي ڏنل صلاح، ۽ رهبري ۽ نماءُ جي ڪري جيڪڏهن ڳوٺاڻا ڪو جسماني ڪم پاڻ تي هموار ڪن ته اهو ڳوٺاڻن جي ئي پورهئي ۽ خرچ سان ٿيڻ گهرجي. اهي نماءُ جن ۾ وڏو خرچ ٿيندو مجي انهن ڪان پاسو ڪجي. هن رپورٽ جي باب پهرئين ۾ ڏيکاريل طريقن موجب، واسطيدار زميندار سان گڏ هي ڪم ڪرڻ جي اميد رکي سگهجي ٿي.

٣٠٦. رٿيل پائلٽ رٿ پهريائين ٥ سالن جي عرصي لاءِ هئڻ گهرجي. انهيءَ رٿ کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ پهريائين ضروري ٿيندو ته ڪن واسطيدار ڳوٺن جو اقتصادي جائزو ولجي. هن رٿ ۾ شامل ڪرڻ لاءِ چونڊيل هر هڪ ڳوٺ ۾ ڳوٺاڻيون ڪاميٽيون ڪاهجن جن ۾ هارين ۽ وڏن ٿوري ننڍن ڪاتيدارن کي انهن ڪاميٽين جو ميمبر بنائڻ گهرجي. رٿ جي سپرنٽينڊنٽ کي ڪاميٽيءَ جي ڪارگذارين جي رهبري

ڪرڻ گھرجي. انهيءَ رت جي ڀرائين پاڱي جي ڀوري ٽيڙ ٻان ٻوءِ، پاڱين ڳولڻ جو ٻيو دفعو اقتصادي جائزو ورتو ويو. ٿنهنڪان ٻوءِ، من رت جي عمل ۾ اچڻ کان اڳ ۾ سدس ڀرائين پاڱي ڀوري ٽيڙڪان تِرت ٻوءِ حالتن ۾ جيڪا ڦير گھير ٿي هجي انهن جي فرق جو جائزو ونجي.

٣٠٧. هي ٻئي دفعي ورتل جائزو ڏيکاريندو ته ٥ سالن جي ٿوري عرصي ۾ رهڻ جي حالتن ۽ زمين جي فصل جي واڌاري ۾ ڪيتري قدر سڌارو ٿيو آهي. اهو ڏيکاريندو ته سرڪار جا قومي تعمير وارا کاتا جڏهن پاڻ ۾ گڏجي ڪم ڪن ٿا ۽ جڏهن سندن ڪم ڪاريون هڪ ٻئي جي مدد سان ٿين ٿا تڏهن اهي تعليم ڏيندڙ مشهوريءَ ۽ نمائش وسيلي سيکارڻ جي ذريعي ڇا ڇا ڪري سگھن ٿا. انهيءَ طرح گڏ ڪيل خبرچار ۽ بنيادي معلومات، عام آبادگارن جي سڌاري لاءِ مناسب ۽ چڱيون رٿون رٿڻ ۾ سرڪار لاءِ ڏاڍيون مفيد ثابت ٿينديون.

ح - اقتصادي ڳالهين بابت جاچ ڪرڻ واري بورڊ

ضرورت

٣٠٨. اسانکي پنهنجي جاچ جي دوران ۾ ڏسڻ ۾ آيو آهي ته هنئي سرشتي جي جدا جدا حالتن هارين جي اقتصادي حالت ۽ عام ڳوٺاڻي اقتصادي حالت بنسبت گھربل خبرچار جي گھڻي اڻاڻ آهي. بنيادي معلومات گڏ ڪرڻ لاءِ سرڪار طرفان ڪو به بندوبست ٿيل نه آهي. ڳوٺاڻن سڌارن کي جيڪڏهن ترقي پذير ڪرڻو هجي ته انهن جو دارو مدار سچين حقيقتن تي ٻڌل گھرجي ۽ شڪ شبهي جي ڪابه گنجائش نه ٻڌل گھرجي. جيڪڏهن ڳوٺاڻا سڌارا نا تجربيڪار ڳالهين ۽ خام خيالن جي بنياد تي رکيا ويا ته پوءِ تڪليفن جي ٻهاڙ جو مقابلو ڪرڻو پوندو. هي رٿيا جو اهڙو ڀريون تجربو هو ۽ ان اجا تائين پنهنجي اشتراڪيت واري تجربي ۾ ڪا گھڻي ترقي نه ڪئي آهي.

www.drpathan.com Page # 160

٣٠٩. سنڌ جي ڳوٺن ۾ جيڪي معاشرتي ۽ اقتصادي حالتون آهن سي هن صوبي جون مخصوص حالتون آهن. ٻين ملڪن جي زمين جي سنڌارن وارين رٿن جي ڪاميابين ۽ ناڪامين مان گهڻو ڪجهه سکڻو آهي. پر ٻئي ڪنهن به ملڪ ۾ اهڙيون ساڳيون حالتون نه آهن تنهن ڪري انهن ملڪن جي سڌارن جهڙا سڌارا هتي به اختيار ڪرڻ مناسب نه آهن. اهو خود ظاهر پيو آهي ته سڌارا ڪرڻ جي وڏي ضرورت آهي. پر جيڪڏهن ڪيل سڌارن کي ڪامياب بڻائڻو هجي ته اهي اهڙي قسم جا هئڻ گهرجن جي هتي جي خاص حالتن سان موافق ٿي اچن. معتبر معلومات ۽ اعتبار جوڳين انگن اکرن جي غير موجودگيءَ ۾ اقتصادي خاڪين کي ڪاميابيءَ سان دور ڪري نه سگهبو.

ڪم

٣١٠. اسين سفارش ڪريون ٿا ته سرڪار اقتصادي ڳالهين بابت جاچ ڪرڻ لاءِ هڪ دائمي بورڊ مقرر ڪري. انهيءَ بورڊ جا ڪم هي هئڻ گهرجن ته اهو ماڻهن جي جدا جدا طبقن، خاص ڪري ماڻهن جي ميدانهن طبقن جن ۾ زرعي پورهيو ڪرڻ جو وڏو تعداد اچي وڃي ٿو، تن جي معاشرتي ۽ اقتصادي حالتن بابت رٿون رٿي ۽ ڳوڙهي جاچ ڪري ۽ انهيءَ جا نتيجا ظاهر ڪري.

جوڙجڪ

٣١١. اهو بورڊ گهٽ قسمن جي ڏکين اقتصادي مسئلن تي ويچار ڪندو. صحيح نموني جي تحقيقاتن جي باري ۾ رٿون رٿڻ ۽ انهن کي هلائڻ ۽ اڪٺا نتيجن کي گڏ ڪرڻ ۽ کين صحيح نموني ۾ واضح ڪرڻ اهڙا ڪم آهن جن جي لاءِ ڪيترين ئي اقتصادي ڳالهين ۾ ماهرن جي ضرورت پوندي. انهيءَ بورڊ ۾ هڪ چيئرمين ۽ واسطيدار سرڪاري کاتن جا بالا عملدار سرڪاري ممبر ۽ ڪي ٻورا